

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Чжан Сяосін

УДК 378.015.31:[061.237:78]:172.3-029:39

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ
ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНОГО КЛУБУ

13.00.07 – теорія і методика виховання

01 - Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів

мають посилання на відповідне джерело

_____ Чжан Сяосін

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Вайнола Ренате Хейкіївна

доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2018

Чжан Сяосін. Виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова МОН України, Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності. У дослідженні обґрунтовано сутність та чинники виховання етнічної толерантності студентів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Толерантність трактується як повага, прийняття і розуміння різноманіття культур, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, якій сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань.

Етнічну толерантність визначено як вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів.

Виховання етнічної толерантності розглядається як формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності, процес попередження та подолання проявів інтолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів,

Соціально-виховне середовище вищого навчального закладу в дисертації розглядається як спеціально організована, особистісно орієнтована система навчально-виховної діяльності (мета, напрями, умови, змістовно-технологічне забезпечення), у якій створюються сприятливі умови для оптимальної реалізації завдань соціалізації, професійного та особистісного розвитку студентів. Охарактеризовано фактори виховання етнічної толерантності студентів у

соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу, а саме: фасілітаційний характер соціально-виховного середовища; конструктивність соціокультурного оточення; відповідність змісту виховного процесу новітнім культурним, духовним запитам сучасного студентства; гуманізація та соціокультурна спрямованість виховного процесу.

Визначено шляхи виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховній роботі вищого навчального закладу: урахування специфіки студентського віку у формуванні етнічної толерантності; формування готовності студентів до особистісної взаємодії з представниками інших етносів на засадах толерантності; залучення студентів до соціально-виховної діяльності, яка передбачає спільну творчу співпрацю з різними суб'єктами етнічної взаємодії; використання музики як засобу емоційного впливу на виховання етнічної толерантності студентів.

Обґрунтовано сутність та особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності. Клуб визначено як багатofункціональну дозвіллеву, культурно-просвітницьку організацію або установу, головним завданням якої є забезпечення потреб населення в змістовному дозвіллі, сприяння самоосвіті та творчій реалізації особистості. Виявлено потенціал та особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу.

Охарактеризовано переваги студентського клубу як групової форми виховної роботи зі студентською молоддю: в умовах студентського клубу молода людина отримує можливість знайти зворотній зв'язок і підтримку від учасників, що мають спільні проблеми чи переживання; у процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей, індивідуальних життєвих позицій і потреб учасників студентського клубу; на заняттях студентського клубу кожен з учасників відчуває себе прийнятим іншими, користується довірою і має можливість отримати допомогу; заняття студентського клубу дозволяють створити атмосферу творчого партнерства у будь-якій творчій взаємодії; інтегрований характер діяльності студентського клубу дозволяє застосовувати

«кулуарні» форми виховної роботи, що робить атмосферу клубу затишною та сприятливою для творчого натхнення.

Визначено переваги музичного клубу як групової форми виховної роботи зі студентською молоддю: відкритість діяльності студентського музичного клубу, що передбачає можливість добровільної участі, волевиявлення та свободи; демократичність роботи студентського музичного клубу, що гарантує відсутність дискримінації за будь-якими ознаками, відсутність зовнішніх впливів; відсутність жорсткої регламентації у виборі музичних форм, що дозволяє будувати роботу студентського музичного клубу на засадах творчих ініціатив та урахування потреб студентства; груповий характер творчої музичної взаємодії, що дозволяє створити невимушену, дружню атмосферу роботи студентського музичного клубу; широкий вибір форм роботи студентського музичного клубу, що забезпечує участь студентів як в якості організаторів, так і учасників процесу клубної діяльності; спрямованість форм роботи студентського музичного клубу на саморозкриття та самовдосконалення кожного учасника, внаслідок чого зростає впевненість студента в своїх творчих можливостях; застосування музики як пріоритетного засобу виховного впливу, що забезпечує емоційність, доступність та відкритість виховного середовища студентського музичного клубу.

Виявлено недоліки в сучасному стані виховної роботи вищих навчальних закладів за напрямом вихованості етнічної толерантності студентів. Надано змістову та кількісну (шкала від 0 до 18) характеристику рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (достатній, середній, мінімальний). Здійснена на констатувальному етапі експерименту оцінка рівнів виховання етнічної толерантності студентів (514 осіб) дозволила зробити висновок, що: переважає середній (ЕГ - 43,92% (112 осіб) і КГ - 43,63% (113 осіб) рівень показників етнічної толерантності; досить помітним є також мінімальний (ЕГ - 38,82% (99 осіб) і КГ - 38,99% (101 осіб) рівень показників етнічної толерантності. Водночас показники етнічної толерантності, що були сформовані на достатньому рівні проявилися у малій частині студентів (ЕГ - 17,26% (44 особи)

і КГ - 17,38% (45 осіб).

Перевірено результативність змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу. До структури змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу даного забезпечення увійшли змістова та технологічна складові. Основними змістовими напрямками діяльності по вихованню етнічної толерантності студентів було визначено: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до музичної діяльності. Технологічне забезпечення охарактеризовано як сукупність методів, форм, прийомів та засобів виховної роботи з виховання етнічної толерантності студентів. Основною комплексною формою експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів обрано студентський музичний клуб. Студентський музичний клуб обрано як форму виховної роботи, що інтегрує систему виховних впливів (музичного, художньо-естетичного, морального виховання), спрямованих на визнання цінності етнічної толерантності як особистісного утворення та формування навичок та умінь толерантної поведінки.

З метою виховання етнічної толерантності студентів під час занять музичного клубу «Крізь музику до миру» було проведено: лекторій (лекції на теми: «Теоретичні засади етнічної толерантності»; «Музика єднає народи»; ««Щедрик» в різних країнах світу»), музичні вечори («Дружба руйнує кордони»; «Музика сердець»), музичні вітальні («Душа народу»; «Сучасна українська та китайська музика»; «Колискова - музика миру»), тренінгові заняття («Дорога до себе по хвилях музики»; «Толерантність: що це?»; «Спілкуємося та взаємодіємо»; «Якого кольору музика толерантності?»), конкурси («Мудрість народу-дітям»; «Музичний знавець»), джем-сейшен «Музика без домовленості», бесіди («Як починається дружба»; «Всі ми різні – всі ми рівні!») та дискусії («Стиль музики і стиль життя»; «Доброта чи професіоналізм – що головніше у професійній діяльності педагога?»; «Чи може

існувати суспільство без толерантності – так чи ні?»; «Чи сприятиме толерантність вашому особистісному зростанню?»). Здійснено оцінку та аналіз дієвості форм та методів експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів.

Оцінка даних експерименту довела, що завдяки впровадженню змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу наявні помітні зміни в рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп. Найбільш помітні результати виховання етнічної толерантності студентів ЕГ було отримано за такими показниками: «усвідомлення значущості етнічної толерантності», «задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп», «наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії». Аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що помітна динаміка, як в контрольній, так і в експериментальній групі спостерігається на середньому рівні вихованості етнічної толерантності студентів (відповідно КГ - 3,86%, а ЕГ - 10,59%). Встановлено, що в експериментальній групі динаміка на достатньому рівні значно яскравіша (КГ – 1,93%, а в ЕГ – 11,76%), що більше в 6 разів. Зазначено, що загальна позитивна динаміка вихованості етнічної толерантності студентів за всіма критеріями та рівнями для ЕГ становить 22,35% (57 осіб), для порівняння у КГ 5,79% (15 осіб).

Виокремлено перспективні напрямки дослідження порушеної проблеми: соціально-виховна робота по розвитку етнічної толерантності студентів в умовах соціокультурного середовища великого міста; професійна підготовка організаторів соціально-виховної роботи до здійснення педагогічної діяльності за напрямком виховання етнічної толерантності молоді; формування готовності студентів до подолання інших видів інтолерантності.

Ключові слова: толерантність, етнічна толерантність, виховання етнічної толерантності, клуб, музичний клуб, змістовно-технологічне забезпечення.

Zhang Xiaoxing. Fostering ethnic tolerance in students through their involvement in the activities of a music club. – Manuscript copyright.

Dissertation for the degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty “13.00.07 – Theory and methodology of education”. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

This dissertation research is exploring the issues of fostering ethnic tolerance in students through engaging them in club activities. The research establishes the essence and factors of fostering ethnic tolerance in students through extra-curriculum activities at a higher education institution.

Tolerance is interpreted as respect, acceptance, and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our forms of expression and ways of being human, greatly facilitated by knowledge, openness, communication and freedom of thought, conscience and beliefs.

Ethnic tolerance is defined as the kind of tolerance that is based on the principles of mutual understanding, solidarity and patience; it is described as a psychosocial trait of individuals expressed in their readiness for cooperation, partnership, cultural exchange, respect for personal and social dignity of people from other ethnic groups.

The fostering of ethnic tolerance is viewed as the formation of readiness in an individual to initiate contact and maintain further interaction with people from different national, ethnic or religious groups; the process of prevention and mitigation of intolerance in the attitude towards other nations or communities.

The social and educational environment of a higher education institution is seen as a specially built, person-oriented system governing all training and educational activities (goals, areas, conditions, conceptual and methodological tools), which help create supportive environment for the effective achievement of students' goals in terms of socialization, as well as professional and personal growth. The paper outlines the factors affecting the fostering of ethnic tolerance in students within the social and educational environment of an educational institution, such as the

facilitative nature of the social and educational environment; the constructiveness of the sociocultural ambience; the adequacy of the educational content compared to the emerging cultural and spiritual demands of today's students; humanization and sociocultural focus of the educational process.

The author specifies the ways to foster ethnic tolerance in students through social and educational activities at a higher education institution. These ways include factoring the student's age into the formation of ethnic tolerance; encouraging students' readiness for personal interaction with members of different ethnic groups with tolerance in mind; engaging students in social and educational activity involving creative cooperation with different subjects of ethnic interaction; using music as a way to cause an emotional influence on the fostering of ethnic tolerance in students.

The paper outlines the essence and special aspects of the process of fostering ethnic tolerance in students through their participation in club activities. A club is defined as a multi-functional leisure, cultural and educational organization or institution with a mission to satisfy the public demand for meaningful leisure, facilitate self-education and creative self-actualization. The author identifies the potential and special aspects of the process of fostering ethnic tolerance in students through their attendance of a musical club.

The author outlined the benefits of a student club as a form of a teamwork aimed at the education of young students; within the comfortable environment of a student club, a young person receives an opportunity to get feedback and support from other participants who share their problems and feelings; teamwork helps acknowledge the values, individual life views and needs of the patrons of a student club; by taking part in the student club activities, each attendee feels they are accepted by the others, enjoy their credit and can count upon their support; the activities at a student club help nurture an atmosphere of creative partnership in any kind of creative interaction; the integrated nature of activities at a student club allows utilizing unofficial forms of educational work, which adds to the cozy and inspiring environment of the club.

The following benefits have been identified for a music club as an actor of education teamwork among young students: the open character of the activities at a student music club, which means ample opportunities for voluntary participation, as well as free expression of one's will and freedom; the democratic approach to the functioning of a student music club, which ensures freedom from any sort of discrimination, zero external influence, no strict regulation of preferred music forms, which allows building music club activities around creative initiatives and actual students' needs; the group nature of the creative music interaction that helps nurture an informal, friendly atmosphere within the student music club; a wide range of diverse activities at the student music club that give the students an opportunity to get involved both as organizers and the participants of the club life; bringing the focus of the student music club on the self-actualization and self-improvement of each member, whereby the students grow more confident in their creative knack; using music as a priority tool of educational influence that ensures the emotional enrichment, accessibility and openness of the educational environment of a student music club.

The study reveals the drawbacks in the current state of educational work at higher education institutions in terms of ethnic tolerance in students. Thus, it offers the conceptual and quantitative (scores from 0 to 18) assessment of the levels of ethnic tolerance in students (reasonable, medium, minimum). The assessment of ethnic tolerance in students (514 persons) conducted at the ascertaining stage of the experiment supported the conclusion that the medium level (experimental group (EG) – 43.92% (112 persons) and reference group (RG) – 43.63% (113 persons) of ethnic tolerance prevails in respondents; the minimum level of ethnic tolerance also was identified in a significant number of respondents (EG – 38.82% (99 persons) and RG – 38.99% (101 persons)). At the same time, the reasonable level of ethnic tolerance was only detected in a minor part of students (EG – 17.26% (44 persons) and RG – 17.38% (45 persons)).

The experiment also meant to evaluate the performance of the set of conceptual and methodological tools used to foster ethnic tolerance in students within the

environment of a music club. This set obviously included the conceptual and technical components. Among the major conceptual areas of activity aimed at fostering ethnic tolerance in students were mentioned the development of emotional response, formation of esthetic mindset and involvement in music performance. The methodological tools were defined as a set of methods, forms, approaches and modes of educational work aimed at fostering ethnic tolerance in students. A music club was chosen as the principal, comprehensive form of experimental work encouraging ethnic tolerance in students. A student music club was chosen as a form of educational work capable of integrating a system of educational leverages (musical, artistic and esthetic, moral education) aimed at defining the value of ethnic tolerance as a person-centric concept and at developing the skills required for tolerant behavior.

As part of the students' ethnic tolerance encouragement initiative, the World Through Music club hosted a variety of activities, such as a series of lectures (covering topics like "Theoretical principles of ethnic tolerance"; "Music unites nations"; "Shchedryk across the world"), music parties ("Friendship tears down borders"; "The music of hearts"), music parlors ("The soul of the people"; "Contemporary Ukrainian and Chinese music"; "A lullaby is the music of peace"), workshops ("Reaching your inner self with the sounds of music"; "Tolerance — what exactly is it?"; "Let's communicate and interact"; "What color is the music of tolerance?"), contests ("The people's wisdom to its children"; "Connoisseur of music"), a jam session "Music without arrangements", talks ("How friendship starts"; "We're different, we're the same!") and discussions ("Music style vs. life style"; "Kindness or professionalism: which is the priority in an educator's professional work?"; "Can a society exist without tolerance – yes or no?"; "Can tolerance help your self-improvement?"). The study offers the assessment and review of the efficiency of different experimental forms and methods used to foster ethnic tolerance in students.

According to the assessment results of the experimental data, the implementation of conceptual and methodological tools in the process of fostering ethnic tolerance in students through their involvement in the activities of a music club

helped achieve noticeable shifts in the levels of ethnic tolerance in students from reference and experimental groups. The most tangible results of improving ethnic tolerance in students from EG were achieved in the following categories: “awareness of the significance of ethnic tolerance”, “satisfaction with the nature and purpose of the interaction with members of different ethnic groups”, “acquisition of positive experience in multi-ethnic interaction.” The evaluation of digital data allowed to establish that the greatest positive dynamics, both in the reference and in the experimental groups, was observed at the medium level of ethnic tolerance in students (RG – 3.86%, EG – 10.59%). It has been found that the dynamics of the experimental group is much higher at the reasonable level (1.93% in RG vs. 11.76% in EG, which is 6 times higher). It has also been established that the total positive dynamics in the ethnic tolerance, by every measure and level, in students from the experimental group was 22.35% (57 persons) vs. 5.79% in RG (15 persons).

The author proposes further areas of research into the raised issue, including social and educational efforts aimed at fostering ethnic tolerance in students living in the sociocultural environment of a big city; professional training in fostering ethnic tolerance in young people for providers of social and educational work; improving the students’ readiness for tackling other kinds of intolerance.

Keywords: tolerance, ethnic tolerance, fostering tolerance, club, music club, conceptual and methodological tools.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чжан С. Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів: метод. реком. для організаторів соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю / за заг. ред. Р. Х. Вайноли. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 119 с.
2. Чжан С. Методи формування етнічної толерантності студентської молоді // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11.

Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. Вип. 22. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С.103-109.

3. Чжан С. Виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. Вип. 23. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017 р. С.119-125.

4. Чжан С. Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів // Педагогічний процес: теорія і практика. Випуск 2 (57). Київ : Едельвейс, 2017. С.130-133.

5. Чжан С. Характеристика впровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів у діяльності музичного клубу // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип.21. Кн.2. С.323-332.

6. Zhang Xiaoxing. Ethnic tolerance formation of students on the principles of multiculturalism // The Modern Higher Education Review. International journal. Kyiv : Borys Grinchenko Kyiv University, 2016. P. 141-148.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Чжан С. Етнічна толерантність особистості в ракурсі сучасної полікультурної освіти // Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика : матеріали І Міжнар. науково-практ. конф., 14 квітня 2016 р., м. Луцьк, Луцький педагогічний коледж, 2016. С.293-296.

8. Чжан С. Формування етнічної толерантності студентської молоді у соціально-виховному середовищі // International Scientific Conference: Current issues and problems of social sciences : Conference Proceedings, 2016, June 28-30. Republic of Poland, Kielce : Holy Cross University. P. 45-48.

9. Чжан С. Змістові складові музичного виховання в умовах музичного клубу // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітно-наукової конф. викладачів, аспірантів,

докторантів і студентів Факультету соц.-психол. наук та управління / гол. ред. В.Б. Євтух. Вип.3. Київ : Інтерсервіс, 2017. С.75-79.

10. Чжан С. Полікультурність як основа формування етнічної толерантності // Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 червня 2017 р.). Київ : Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Терен, 2017. С.386-390. Електронний варіант доступний на: <http://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/EUROPEAN-STUDIES-IN-UKRAINE.pdf>

*Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації*

11. Чжан С., Вайнола Р.Х. Формування етнічної толерантності студентської молоді в системі виховної роботи вищого навчального закладу // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного пед. ун-ту імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2016. Вип.15. С. 271-277.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	12
1.1 Виховання етнічної толерантності особистості як педагогічна проблема.....	12
1.2. Сутність та фактори виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу.....	32
1.3. Особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності.....	48
1.4. Критерії, показники та рівні вихованості етнічної толерантності студентів.....	62
Висновки до першого розділу.....	95
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНОГО КЛУБУ.....	102
2.1. Обґрунтування складових змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів.....	102
2.2. Характеристика експериментальної роботи по впровадженню змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу.....	120
2.3. Оцінка та аналіз дієвості впровадження змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів.....	151
Висновки до другого розділу.....	161
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169
ДОДАТКИ.....	195

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап історичного розвитку України визначається стратегічним курсом держави на оновлення усіх сфер суспільного життя, зокрема освітньої. Сьогодні як ніколи збереження та популяризація національної культури, традицій та звичаїв свого народу, їх відтворення з метою збагачення освітнього та особистісного соціокультурного простору є пріоритетом державної молодіжної політики.

Події останніх років актуалізують потребу виховання молоді на засадах толерантності, взаєморозуміння та взаємоповаги до інших народів і культур. Саме тому зусилля педагогів мають бути спрямовані на виховання української молоді в дусі національної самоідентифікації та етнічної толерантності.

Реалії сучасної вищої школи вимагають, з одного боку, врахування національного етнокультурного чинника в освіті, а з другого – створення умов для пізнання студентами культури, традицій інших народів, а через сприйняття її багатства та різноманітності – формування толерантного ставлення до представників усіх етносів та національностей. Виховання толерантності надає можливість пізнання студентами культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнаціональної стабільності. Основу сучасного освітнього простору має складати педагогіка толерантності, яка передбачає зміну системи людських відносин, побудову їх на взаємній повазі та взаємопроникненні культур.

Пріоритетність розв'язання цих завдань підтверджена положеннями нормативно-законодавчих актів з питань виховання підростаючого покоління: Законів України: «Про вищу освіту», «Про засади державної мовної політики», «Про захист від дискримінації», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про культуру», Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді тощо.

Оновлення змісту української вищої освіти актуалізує завдання розвитку толерантності як показника деонтологічної компетентності студента, оскільки

сучасні вимоги до вузівської освіти визначають пріоритетом не лише професійні якості майбутнього фахівця, але і його здатність як суб'єкта взаємодії з людьми різних соціальних, зокрема етнічних груп.

Сучасний заклад вищої освіти як соціально-освітнє середовище створює реальні передумови для формування етнічної толерантності студентів у формах позааудиторної роботи. Діяльність клубу як осередку виховання студентської молоді визначається новим рівнем можливостей використання позанавчального часу, спрямованістю на виховання у різних видах творчої діяльності та спілкування. Саме тому назріла необхідність активніше використовувати можливості клубної діяльності як засобу виховання особистісних якостей студентів, впливу на формування когнітивних та мотиваційних показників. Однією із найбільш ефективних форм клубної діяльності є музичний клуб, що поєднує особливості та переваги виховного впливу групових методів роботи та емоційного впливу засобів музичного мистецтва.

У сучасних дослідженнях толерантність визначається як філософський принцип соціально-політичного благополуччя (О.Довгополова, М.Козловець, В. Кремень, В. Лекторський та ін.), категорія міжособистісних відносин (О. Клепцова, В. Маралов, Г. Солдатова та ін.), толерантна свідомість (О. Асмолов, О. Газман, О. Грива та ін.), пізнавальна стратегія (Е. Койкова, А. Коржуєв, М. Поташник та ін.), суспільна характеристика, яка допускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні (О. Александрова, С. Бондирєва, Є. Кривцова та ін.).

Проблема виховання толерантності є мультидисциплінарною, її дослідження здійснювалось у різних контекстах: існування людини у міжкультурному суспільстві (І. Зязюн, В. Євтух, О. Грива, О. Сухомлинська, О. Шевнюк та ін.); формування та розвитку національної культури (Г. Ващенко, Г.Васянович, Ю. Руденко, М. Стельмахович та ін.); обґрунтування педагогічних засад толерантності (Л. Бернадська, Б.Гершунский, Е.Койкова, І. Ліпатова, Н. Ладогубець, Е. Лузік, І. Лощенова, В.Нечерда та ін.); формування

толерантності майбутніх фахівців (Т.Варенко, Л. Гончаренко, В.Рибалко, С. Сисоєва, Н. Якса та ін.).

Дослідженню соціокультурного середовища навчального закладу та його виховних можливостей присвячені праці А.Артюхіної, М.Братко, О.Бурим, Д.Волківської, К. Дубич, О.Мещанінова та ін.; зміст, форми та методи виховання сучасної молоді висвітлено в дослідженнях Р. Вайноли, А. Капської, В.Тернопільської, Н. Чернухи, С. Шашенко та ін.; окремі аспекти виховання студентів у формах позанавчальної, зокрема, клубної роботи відображено у працях О.Дубасенюк, Ю.Максимчук, О.Карпенко, Т.Карпенчук, Д.Малкова та ін.

Проблему впливу музики на процес виховання молоді узагальнено А. Болгарським, Б. Бриліним, В. Дряпіко, О. Отич, Л. Масол. Концептуальні засади музичного виховання розглядалися О. Олексюк, Г. Падалкою, К. Шамаєвою, Г. Шевченко, Ю. Юцевичем та ін. Педагогічні засади музичної освіти майбутнього вчителя досліджено О. Ростовським, О. Рудницькою та ін. У китайській педагогіці вплив музичного мистецтва на виховання особистості досліджували Ван Зюйн, Дин Ян, Ду Ясюнь, Сан Хайбо, Цян Сяоинь та ін.

Різні аспекти й педагогічні стратегії виховання етнічної толерантності дітей та молоді стали предметом досліджень таких авторів, як: Е. Ананьян, В. Бойченко, Л. Гончаренко, О. Гуренко, А. Джуринський, Л. Завірюха, Т. Кулікова, П. Ксендзьор, В. Кузьменко, Т. Мацейків та ін.

У дослідженнях останніх років механізми формування етнічної толерантності у процесі виховання дітей та молоді відображено в таких аспектах: виховання толерантності студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами іноземної мови (Т. Білоус), виховання міжетнічної толерантності старшокласників у позаурочній діяльності (О. Вербицький), визначення психологічних чинників формування етнічної свідомості у юнацькому віці (В. Горбунова), виявлення впливів етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання (О. Квас), визначення психологічних особливостей формування етнічної толерантності у студентської молоді

(О. Кихтюк), обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності студентів (О. Столяренко).

Водночас вивчення наукових джерел, аналіз стану виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності дозволили виявити низку *суперечностей* між:

- суспільними вимогами щодо підвищення ефективності соціально-виховної роботи закладів вищої освіти по вихованню етнічної толерантності студентів та її реальним станом;

- необхідністю використання потенціалу позанавчальної діяльності вищого навчального закладу у процесі виховання етнічної толерантності студентів та відсутністю оптимальних форм та методів забезпечення його ефективності;

- об'єктивною потребою реалізації змісту, форм та методів виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності, зокрема діяльності музичного клубу та відсутністю відповідного змістовно-технологічного забезпечення.

Узагальнення та аналіз науково-методичної літератури, результатів наукових досліджень щодо виховання толерантності студентів закладів вищої освіти дали змогу відзначити, що у вагомих за теоретичними і прикладними здобутками працях залишається поза увагою ґрунтовне вивчення проблеми виховання етнічної толерантності студентів, зокрема засобами клубної діяльності. Таким чином, актуальність окресленої проблеми, її недостатня деталізація в сучасній педагогічній теорії і практиці та визначені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складовою комплексної проблеми

«Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №7 від 08.12.2015 р.)

Об'єкт дослідження – процес виховання етнічної толерантності особистості.

Предмет дослідження – змістовно-технологічне забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу.

Мета дослідження – здійснити теоретичне обґрунтування та розробку змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати сутність та чинники виховання етнічної толерантності студентів у позанавчальній діяльності закладу вищої освіти.

2. Виявити педагогічний потенціал та особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності.

3. Визначити критерії, показники та виявити рівні вихованості етнічної толерантності студентів.

4. Перевірити ефективність змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу.

З метою розв'язання окреслених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння і систематизація наукових джерел для визначення сутності основних понять дослідження, узагальнення теоретичних підходів до проблеми виховання етнічної толерантності особистості в педагогіці та суміжних галузях знань; узагальнення педагогічних, психологічних, соціологічних підходів для дослідження проблеми з метою визначення напрямів наукового пошуку, особливостей виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності; *емпіричні* – педагогічне спостереження, діагностичні бесіди, інтерв'ювання,

анкетування, тестування, аналіз результатів діяльності, метод незалежних експертних оцінок – для визначення дієвості змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів на різних етапах експериментальної роботи; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для виявлення результативності змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу; статистичні – методи математичної статистики для достовірності оцінки впровадження змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі:

– *вперше* обґрунтовано та визначено: поняття «виховання етнічної толерантності студентів»; чинники виховання етнічної толерантності студентів; особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу; критерії вихованості етнічної толерантності студентів (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий), відповідні показники та рівні вихованості (мінімальний, середній, достатній); складові змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу;

– *уточнено* трактування понять: «толерантність»; «етнічна толерантність», «соціально-виховне середовище закладу вищої освіти»; переваги студентського клубу як групової форми виховної роботи зі студентською молоддю; напрями діяльності музичного клубу щодо виховання етнічної толерантності студентів;

– *набули подальшого розвитку* форми та методи позанавчальної роботи студентського клубу щодо виховання етнічної толерантності студентів.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає у впровадженні в практику соціально-виховної роботи закладів вищої освіти якісно нового змістового (показано у таких напрямках, як: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання, залучення до музичної діяльності) та технологічного забезпечення виховання етнічної

толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу (утворено сукупністю методів – інформаційно-пошуковий метод, метод створення художнього контексту, методи формування свідомості, метод гри; форм – музичний вечір, музична вітальня, конкурс, тренінгове заняття, етична бесіда, джем-сейшн тощо та засобів роботи музичного клубу); розробці та апробації методичних рекомендацій «Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів».

Матеріали дослідження можуть бути використані в системі підготовки та підвищення кваліфікації організаторів соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю, керівників органів студентського самоврядування; у підготовці студентів за освітніми програмами «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка», «Соціально-виховна робота з дітьми та молоддю» під час викладання курсів «Методика виховної роботи», «Соціально-виховна робота в закладах освіти» та ін.

Результати дослідження впроваджено у процес соціально-виховної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/2061 від 23.11.2017р.), Запорізького національного університету (довідка №01 – 14/122 від 10.07.2017р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка №17/15 -3016 від 10.11.2017р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 3498 від 09.11.2017р.).

Дослідження проводилося протягом 2015-2017 років, ним було охоплено 589 осіб: 514 студентів II-IV курсів спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», «Історія», «Психологія», «Політологія», «Правознавство», 63 педагога (9 заступників деканів з питань виховної роботи, 54 куратори академічних груп, викладачі професійно-орієнтованих дисциплін), 12 осіб – представники відділів та департаментів виховної роботи та студентських соціальних служб.

Особистий внесок здобувача. У статті «Формування етнічної толерантності студентської молоді в системі виховної роботи вищого

навчального закладу», опублікованій у співавторстві з Р. Вайнолою, авторським є висвітлення основних засад визначення поняття «етнічна толерантність».

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія і практика» (Луцьк, 14.04.2016), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 12-13.05.2016), «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 5-6.05.2016), «International Scientific Conference: Current issues and problems of social sciences» (Польща, Кельц, 28-30.06.2016), «Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії і перспективи» (Рівне, 11.11.2016), «Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи» (Київ, 2.06.2017), «Сучасна наука і освіта: нові реалії та наукові рішення» (Болгарія, Варна, 1-13.07.2017 року); *всеукраїнських* – Шості Сіверянські соціально-психологічні читання (Чернігів, 25.11.2015), Сьомі Сіверянські соціально-психологічні читання (Чернігів, 14.12.2016), Другі соціально-педагогічні читання ім. І.Д. Зверєвої (Київ, 30.05.2017), «Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності» (Київ, 26.10. 2017), Методологічний семінар «Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри» НАПН України, відділення загальної педагогіки та філософії освіти (Київ, 16.11.2017).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на *щорічних звітно-наукових конференціях* професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та на засіданнях кафедри соціальної педагогіки факультету соціально-психологічних наук та управління (2015 – 2018 рр.)

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 11 наукових та науково-методичних працях. З них: 1 методичні рекомендації, 5 статей у провідних наукових фахових виданнях України (з них – 1 зарубіжна),

1 стаття у збірнику наукових праць (у співавторстві), 4 тези доповідей (з них – 1 зарубіжні). Загальний обсяг особистого доробку становить 11,9 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (265 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 206 сторінок, із них: 168 сторінок основного тексту, 6 додатків, які складають 11 сторінок. Робота містить 8 таблиць та 12 рисунків, що займають 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

1.1. Виховання етнічної толерантності особистості як педагогічна проблема

Актуальність розгляду проблеми толерантності нині зумовлена тим, що перед суспільством постало питання знаходження таких засобів, котрі забезпечили б його безконфліктне існування, створили сприятливі умови для формування стану соціального благополуччя України. У сучасній Україні толерантність об'єднує два провідних вектори: в країні вона є умовою збереження миру та спокою, а у світі – основою інтеграції та співробітництва зі світовим співтовариством в умовах глобалізаційних процесів.

Одним із засобів вирішення соціальних конфліктів є толерантність, котра представляє собою форму цивілізаційного компромісу між визнанням відмінностей та готовністю їх прийняти. Сутністю толерантності є визнання права людини на відміну від інших. Це зумовлює розуміння того, що світ і соціальне середовище багатовимірні, а отже і погляди на цей світ можуть бути різними, їх не можна зводити до однаковості.

Люди схильні об'єднуватись з тими, хто поділяє їх погляди або з тими, хто розмовляє на тій ж самій мові чи має таку ж саму культуру. У той саме час значна кількість молодих людей часто з упередженістю ставляться до тих, хто від них відрізняється. Саме тому дослідження проблеми виховання толерантності й пошук нових підходів до формування толерантної поведінки є одним із найважливіших завдань теорії та практики педагогіки в умовах полікультурного освітнього простору.

Феномен толерантності посідає особливе місце в суспільному житті, в системі людських відносин. Крім того, він постає не просто як «абстрактний ідеал», а як універсальна загальнолюдська цінність, від реалізації якої значною мірою залежить як подальший розвиток особистості, так і розвиток держави в цілому [236].

Розглядаючи теоретичні засади феномену толерантності варто шукати витоки тлумачення толерантності в працях філософів Стародавнього Китаю, Греції і Риму (Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Квінтіліан).

Пізніше ці ідеї отримали розвиток в теорії та практиці педагогіки толерантності (Я. Коменський, Я.Корчак, Дж.Локк та ін).

Грунтуючись на засадах педагогіки К. Венцеля було розроблено «Декларацію прав людини», основні положення якої увійшли до «Конвенції про права дитини», яку було затверджено в 1989 р., а потім в ООН, «Декларацію принципів терпимості», що прийняла та в «Декларацію принципів толерантності», що прийняла Генеральна конференція ЮНЕСКО в 1995 р. [74].

Філософські джерела розглядають толерантність як: форму поваги до іншої людини (М.Бердяєв, Р.Валітова, А.Камю, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс та ін.); складну рису особистості, що характеризує менталітет людини (П. Кінг, В.Тишков, М.Уолцер та ін.); соціальне явище (В.Соловйов, Х.Плєснер та ін.). Так у філософському енциклопедичному словнику знаходимо, що «толерантність» (від лат. *tolerantia* - терпіння) це - терпимість до іншого роду поглядів, рис, звичок. Толерантність в словникових джерелах також визначається як відсутність чи послаблення реагування на якийсь несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його дії [187].

Соціологічна наука розглядає толерантність як природу морального ідеалу, що формується в результаті історичного добору правил співіснування, форм поведінки й переходить на рівень світоглядних позицій у пізнанні суб'єктів взаємодії (В. Зорько, В. Євтух, М. Дробижева, Л. Шаповалта ін.).

Проблема толерантності в психологічних концепціях характеризується комплексністю, складністю та суперечностями, інтерпретується як: підвищення рівня стійкості, терпимості до деяких несприятливих чинників (І. Абакумова, О.Асмолов, Т.Щербан та ін.); самоактуалізація і виявлення особистістю своїх сутнісних людських якостей (А.Маслоу, К.Роджерс); самотрасценденція, вихід людини за межі свого "Я" (А.Реан, В.Чудновський); ціннісне ставлення до іншого і внутрішні підстави подолання егоцентричних індивідуальних прагнень

(Б.Ананьєв, О.Леонтьєв, В.Слободчиков); партнерство у спілкуванні (І.Бех, О.Бодальов, О.Петровський); формування культури міжнародного спілкування та міжнародної терпимості (Є.Магомедова, З.Мубінова та ін.).

Сучасними науковцями толерантність визначається як принцип правового, соціально-політичного аспекту, основа свободи, поваги до прав іншої людини, терпимість, ненасильство, культура компромісу, діалог, особистісна або суспільна характеристика, яка припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні[5; 34; 112].

Толерантність тлумачиться як термін, яким позначають доброзичливе, бо принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етичних, культурних, цивілізаційних). При цьому відзначається, що толерантність є необхідною в ставленні до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі та усвідомленням надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції» [219].

Визначення толерантності як складного інтегративного особистісно-морального утворення запропоновано Л. Бернадською. Дослідниця зазначає, що дане утворення характеризується здатністю людини з повагою ставитися до інтересів, думок, поглядів, звичок, вірувань інших людей, прагненням зрозуміти й досягнути взаємної злагоди без застосування тиску, насилля. Вона виявляється у ціннісному ставленні до інших людей, оточуючого середовища, самого себе, тобто охоплює весь спектр соціальних відносин, в якому реалізується особистість. Толерантність, на думку автора, визначається сформованими в особистості установками, звичками, світоглядом; підлягає цілеспрямованому вихованню й самовихованню [27].

Е.І. Койкова надала узагальнене визначення толерантності у чотирьох аспектах, розглядаючи її, як:

- як людську чесноту: мистецтво жити в світі різних людей та ідей, здатність мати права і свободи, при цьому, не порушуючи прав і свобод інших людей;

- як активну життєву позицію на основі визнання іншого;
- як відношення до людей: прийняття іншої людини такою, якою вона є, визнання багатовимірності і самобутності будь-якої культури, прийняття норм та правил, відмову від зведення різноманіття до одноманітності або переваги якоїсь однієї точки зору і позиції, розуміння і прийняття традицій, цінності і культури представників іншої національності і віри;
- як якість особистості, оскільки це є стійка властивість, що визначає характерну поведінку, діяльність і мислення особистості [112].

За визначенням Г.Безюєвої, «толерантність – це терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки, це повага або визнання рівності інших, відмова від домінування чи насильства» [22, с.102]. Інакше кажучи, автор розглядає толерантність як створення цілеспрямованих зусиль для формування такого інформаційного поля, яке б культивувало в людині і суспільстві настанову на самообмеження, злагоду та співробітництво, на емоційну мобілізацію на злагоду культур.

Розуміння толерантності як терпимості є традиційним, але не вичерпним. Ще британський філософ XVII ст. Дж. Локк дійшов висновку: досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи когось «іншого» самому вести свої громадянські або приватні справи у будь-який спосіб, який відповідає встановленим законом межах. Це ще й захист з боку держави свободи кожного пересічного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження [139].

Узагальнення та аналіз теоретичних підходів до характеристики понять «терпіння» і «толерантність» надало нам можливість дійти висновку про те, що ці терміни дещо схожі за значенням, але все ж таки є дуже різними за смисловим наповненням. Так, «терпимість», на думку англійської засновниці педагогіки толерантності Бетти Ризердон означає вміння та здатність терпіти, тобто «допускати, миритися з існуванням чогось або когось», пасивно приймати реальність, погоджуватися з чужою точкою зору [192]. Натомість толерантність навпаки передбачає установку на активну життєву світоглядну

позицію, яка виражається в психологічній готовності до терпимості в ім'я взаєморозуміння, позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного, соціального, світоглядного середовища, людьми інших поглядів і позицій; захист своїх та інших прав і свобод, мирне вирішення конфліктів.

Зазначимо, що толерантність у всі часи вважалася людською чеснотою. Вона мала на увазі терпимість до відмінностей серед людей, уміння жити, не заважаючи іншим, здатність мати прав і свободи, не порушуючи права і свобод інших. На думку Н. Федотової, толерантність – це визнання легітимності законних інтересів іншого, що не розходяться з мораллю, і відвертість по відношенню до його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду [218].

Для нашого дослідження важлиим стало розуміння філософів і релігієзнавців толерантності як особистісного новоутворення. Так А. Колодний виділяє п'ять етапів розвитку толерантності особистості. Слід зазначити, що кожен рівень вкладає в себе попередній і додає свої новоутворення. 1) «усвідомлення» себе, формування феномену «Я», пошук відповіді на питання «Що Я є таке?» 2) співбуття: усвідомлення, що ти не один, є й інші, вони можуть тобі допомагати 3) співмислення: розуміння, що інші відрізняються від тебе, у них можуть бути цінності, культура 4) співчуття: розуміння, що інші, відрізняючись від тебе, можуть бути твоїми союзниками, виховання поваги до них 5) співробітництво: поведінка що базується на засадах діалогу, дружби, співпраці [215].

У сучасній психолого-педагогічній літературі толерантність розглядається як «особливість свідомості особистості і складна особистісна якість, яка повинна виховуватися у дитини з дитинства, і головними вихователями в цьому випадку мають стати батьки і родина» [161, с.8]. Толерантність трактується як повага і визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання різноманіття людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення цієї різноманітності до єднання або до переваги

якоїсь однієї точки зору. Така інтерпретація поняття «толерантність», на думку О. Садохіна, передбачає визнання прав іншої людини, сприйняття її як рівної, як такої, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодія з ними на основі згоди і поваги. Автор розглядає толерантність як почуття терпимості і шанобливого ставлення до культури і думок інших людей, які не збігаються з власними [199, с. 313]. Разом з тим ми усвідомлюємо, що толерантність передбачає вільне вираження думок і реальну поведінку в практичному житті представником іншої культури за умови одночасного доброзичливого ставлення до культури, поведінки і думок інших людей.

У теорії сучасного наукового знання мають місце різні підходи до розуміння феномену «толерантність» через його багатоаспектність. Медико-біологічний контекст висвітлює адаптацію організму до несприятливих впливів середовища та його репараційність. Філософський аспект пропонує розгляд толерантності як готовності постійно і з гідністю сприймати особистість, річ або подію, як терпіння, терпимість, витримка, примирення. Політичний контекст акцентує увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. Соціологія трактує толерантність як милостивість, делікатність, прихильність до іншого тощо. У педагогічному контексті толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння [221].

З позицій етнополітології І. Вільчинська наголошує, що сучасний етап розвитку України характеризуються загостренням компліментарності, тобто особливого почуття підсвідомої взаємної симпатії членів етнічної спільноти, яка є своєрідним критерієм поділу на "своїх" і "чужих". Більшість людей схвалюють або засуджують чужі культурні цінності, використовуючи як стандарт власні. Цей тип ціннісного судження називають етноцентризмом, який психологи визначають як схильність розглядати явища та факти культури іншого народу крізь призму культурних традицій та цінностей власного народу. Психологічна основа явища етноцентризму полягає в особливостях механізму

світосприйняття, на який справляє певний вплив своєрідне «блукання» між «Я» та «Ми» ідентифікаціями, тобто особистий досвід та колективне буття індивіда. На думку дослідниці більш правомірним є питання не про те, як подолати етноцентризм, а про те, як зробити його наслідки менш руйнівними для міжкультурної взаємодії. Для цього є два шляхи: пошук загальнолюдських цінностей і стандартів, які могли б стати відправною точкою у міжетнічному спілкуванні; цілеспрямоване і послідовне формування у кожної особистості толерантності, терпимості до несхожого [54].

Пропонуючи характеристику методологічних орієнтирів до розгляду проблеми толерантності М.Лендел та Т.Щербан називають такі основні підходи: аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний та екзистенційно-гуманістичний та вітакультурний метапідхід. Аксіологічний (від грецького «ахія» – цінність) визначає терпимість як цінність «у собі». Ідеально-типологічний інтерпретує толерантність як моральний ідеал для суспільного устрою. Конфліктологічний відображає боротьбу між групами, культурами і взагалі між будь-якими переконаннями. Онтолого-історичний розглядає толерантність як спосіб співіснування груп людей у процесі історичного розвитку людства. Гносеологічний обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання. Ксенологічний базується на утвердженні різного ставлення до іншого як чужого. Соціокультурний трактує толерантність як намір загальнолюдських потреб та інтересів і постає як форма будь-якої ефективної соціальної взаємодії. Екзистенційно-гуманістичний розглядає толерантність як спосіб буття у контексті виконання особою своєї людської місії Вітакультурна парадигма інтегрує здобутки інших відомих парадигм [133].

Толерантність як якість особистості, яка протиставляється стереотипності та авторитаризму, вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов. У зв'язку з цим виділяються два аспекти толерантності: зовнішня толерантність (до інших) - переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатність бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням

різних чинників; внутрішня толерантність (до невизначеності) - здатність до ухвалення рішень і роздуму над проблемою, навіть, якщо невідомі всі факти і можливі наслідки.

Класифікацію залежно від сфери наукового знання пропонує П. Єрмаков, він виділяє такі типи толерантності: психологічну, правову або юридичну, богословську та догматичну [1].

Не визначаючи базовий системоутворюючий чинник Є.Кривцова та Т.Мартінова характеризують такі види толерантності: міжособистісну, інтелектуальну, етнічну, конфесійну, міжкультурну, гендерну, сексуальну, медичну, вікову, соціальну тощо [126].

Більш системний аналіз здійснено українськими психологами М.Ленделом та Т.Щербаном, що виокремили види толерантності за двома критеріальними ознаками – за науковим упредметненням і за об'єктами нетерпимості. За науковим упредметненням названо такі види: психологічна, правова або юридична, богословська або догматична та еклесіологічна [133]. Відповідно до звучання предмету нашого дослідження нашу увагу ця класифікація привернула, оскільки побудована ознакою об'єктів нетерпимості, в якій автори називають такі види: міжособистісну, інтелектуальну, конфесійну, сексуальну, міжкультурну, гендерну, медичну, вікову та етнічну толерантність.

Отже, аналіз сучасних наукових підходів до визначення поняття «толерантність» дозволив помітити, що на думку дослідників [1; 4; 15; 22; 63; 126] вона виражається в людському прагненні досягти взаємного розуміння та узгодженості найрізноманітніших мотивів, установок, орієнтацій, не звертаючись до насилля, пригнічення людської гідності, а використовуючи гуманітарні можливості – діалог, пояснення, співпрацю». Толерантність може розглядатися і як регулятор міжособистісних, міжнародних і міжконфесійних відносин, і принцип громадянсько-правової поведінки, і соціально-політичний імператив суспільства, і етико-філософська категорія, і культурна норма та моральна цінність.

У такому вигляді толерантність є необхідним регулятором ставлення до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі та усвідомленням надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції» [219, с. 457]. Отже толерантність – це термін, яким позначають доброзичливе, бо принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етичних, культурних, цивілізаційних тощо).

У психологічних дослідженнях толерантність як рису особистості визначають у контексті відсутності агресивної поведінки (Т. Адорно, А. Маслоу), як прояв емпатії (Г. Олпорт і К. Роджерс), як систему цінностей особистості (О. Белинська), засіб запобігання особистісним конфліктам (Л. Вишневська), як основу адекватних взаємин у поліетнічному світі (Л. Орбан-Лембрик) тощо.

Так, зокрема А. Маслоу вважав, що толерантність, з одного боку, визначає гармонійні стосунки особистості з фізичним і соціальним світом, а з другого – слугує важливою детермінантою її психічного здоров'я [148]. У контексті психології К. Роджерса толерантність особистості зіставляється з поняттям емпатії. Дане поняття вчений характеризує як «відсутність гордовитості», а також схильність надавати допомогу оточенню у вирішенні різних проблем без натиску та директиви [193]. Водночас, існують і суперечності у поглядах на толерантність. Зокрема за Г. Олпортом, причиною толерантної поведінки є дисбаланс між «я-реальним» і «я-ідеальним», тоді як, за К. Роджерсом, такий дисбаланс породжує радше інтолерантну поведінку, ніж толерантну. Толерантні та інтолерантні риси отримують широке висвітлення у теорії Г. Олпорта [169]. На думку автора, особистість, якій властивий значний розрив між уявленнями про «Я-ідеальне» та «Я-реальне», зазвичай є толерантною. В інтолерантній особистості «Я-ідеальне» та «Я-реальне» майже зіставляються. Водночас, погляди всіх учених збігаються в тому, що толерантність є важливою особистісною рисою, властивістю, ознакою, яка

породжується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, виявляючись в емпатійному, терпимому ставленні до інших [107].

Ми можемо дійти висновку, що толерантність нині набуває значення універсальної гуманістичної цінності, оскільки передбачає повагу поглядів, переконань, традицій інших невіддільно від поваги прав людини та її основних свобод. При цьому толерантність постає як дієвий чинник ефективної боротьби з ксенофобією та расизмом, бо громадянські, політичні й економічні права людини тісно пов'язані із соціальними і культурними правами.

Ми будемо виходити з узагальнюючого визначення В. Малахова, який трактує *толерантність* як повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, якій сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань [146]. Таким чином толерантність ми будемо трактувати не лише як терпимість та прийняття інших поглядів і позицій, різноманіття культур нашого світу, а як повагу, прийняття форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Таким чином ми визначили основні підходи до трактування поняття «толерантність» і будемо виходити з розуміння *толерантності* як поваги, прийняття і правильного розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, якій сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань.

Поняття «толерантність» дуже часто зустрічається в контексті розгляду й аналізу міжетнічних, міжнародних, міжнаціональних, міжконфесійних відносин [20; 81; 130], також це поняття розглядається як моральна якість, що характеризує ставлення людини до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, а також як прагнення до взаєморозуміння [42; 58; 151].

Здійснивши класифікаційний аналіз проявів толерантності С. Ільїнська запропонувала рівневий підхід до визначення цього явища. Авторка визначила такі рівні існування толерантності: цивілізаційний, міжнародний, етнічний,

соціальний, індивідуальний. Під цивілізаційною толерантністю в цій класифікації розуміється ненасильство в контактах різних культурних цивілізацій. Міжнародна толерантність виступає умовою співпраці і мирного співіснування держав незалежно від економічного розвитку та етнічної, релігійної приналежності їхнього населення. Соціальна толерантність виражається у формі партнерської взаємодії між різними соціальними групами суспільства. Індивідуальна толерантність проявляється у повазі до іншої особистості, розумінні того, що існують погляди, відмінні від власних. Нашу увагу привернуло те, що авторка виокремлює етнічну толерантність як особливий рівень прояву толерантності і визначає її як «терпимість до чужого способу життя, звичаїв, думок та ідей представників інших етносів» [94, с.182].

Отже, ми можемо відзначити, що серед відомих нині форм толерантності (політичної, економічної, расової, релігійної, культурної) помітну позицію посідає етнічна толерантність. Події останніх років в Україні та світі довели, що непорозуміння на етнічному підґрунті не надають позитивного іміджу країні, не налаштовують на вирішення етнічних конфліктів та взаєморозуміння один одного в умовах глобалізації.

Відтак, поглиблення полікультурних контактів між студентами та необхідність їх гармонізації, а також недостатня операціоналізація поняття «етнічна толерантність» у педагогічній науці загалом і фрагментарність вивчення цієї проблеми у теорії та методиці виховання, зокрема, зумовлюють необхідність деталізації цього поняття в змісті даного параграфу.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшого значення набуває вивчення етнічної толерантності як суспільного феномену та особистісного утворення. Актуалізації цього питання сприяють факти агресії на міжетнічному і міжрелігійному ґрунті, загострення міжкультурних протиріч, що спостерігаються нині в усьому світі. Ці події вимагають більш глибокого розуміння природи етнічної толерантності та особливостей впливу етнічних факторів на світогляд громадян, зокрема на сучасну молодь.

Базуючись на положеннях праць Л. Виготського про суспільно-історичну природу етнічної психіки, а також на дослідженнях закономірностей виникнення та розвитку етнічної свідомості, проведених К. Абульхановою-Славською, О. Асмоловим, дослідники все більше зосереджують свою увагу на вивченні психологічних особливостей формування етнічної свідомості. Проблеми етнічної толерантності знайшли своє відображення в працях І. Афанасьєва, Л. Дробіжевої, Н. Левус, Г. Солдатової, Л.Шайгерова, М. Шугай та ін. У цих дослідженнях розглядається процесуальна природа і характер протиріч в області етнокультурних взаємодій. Способи упровадження принципу толерантності у політичну і соціокультурну традицію з метою подолання напруженості, запобігання проявам насильства й агресії представлено в працях зарубіжних дослідників Р. Альба, Ф. Риггса. Питанням етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності присвячені праці сучасних українських учених, таких як: В. Горбунова, О. Квас, Ю. Михальчук та ін. Проблемам міжетнічної взаємодії на основі норм терпимості присвячені дослідження: В. Белозерова, Г. Денисової, І. Левченка, С. Рязанцева, М. Савви та ін.

У сучасних наукових дослідженнях феномен етнічної толерантності знайшов відображення в різних аспектах: профілактики ксенофобії (А. Макаруч), етнічної соціалізації молоді (О. Белінська, Т. Стефаненко), етнічних стереотипів (О. Квас), ментальної та культурної толерантності (О. Перців, А. Петріцький, Г. Солдатова та ін.).

Більшість авторів визначає *етнічну толерантність* як терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). Етнічна толерантність визначається як складова духовного розвитку людини, що проявляється у терпимості до чужого способу життя, мислення, традицій та ідей.

Етнічна толерантність виникає у конфліктних ситуаціях з представниками інших етнічних груп, коли людські цінності піддаються сумніву, нехтуються або порушуються. Досліджуючи психологічні особливості

формування етнічної толерантності у студентської молоді О.Кихтюк стверджує, що етнічна толерантність є основоположною запорукою мирного існування суспільства. Водночас автор зазначає, що етнічна толерантність не може розглядатися окремо від процесів етнічної ідентифікації, тому що усі етнопсихологічні феномени є складовими етнічної варіативності людини [107].

У сучасній психології етнічна толерантність трактується, перш за все як показник міжособистісних ставлень, як відношення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції [207]. При цьому як обов'язкову складову етнічної толерантності відзначають готовність особистості терпимо сприймати ті чи інші явища національного життя і міжетнічних стосунків [187].

Відповідно ми можемо стверджувати, що етнічна толерантність набуває характеристик соціально-психологічної якості особистості, оскільки її прояви опосередковані соціальними нормами та соціальними конфліктами [223].

Етнічна толерантність трактується Л. Шаповал як плюралізм етнічних поглядів і позитивних етногуманістичних образів, що виражають об'єктивне ставлення до будь-якої людини незалежно від його національної та расової приналежності і індивідуальних особливостей [233].

У змісті поняття «етнічна толерантність» російська дослідниця М. Рамазанова виділяє два аспекти: «особистісні якості, що складаються в етнічної ідентифікації, розвитку менталітету, в прояві інтересу до пізнання рідної мови, історії та своєї культури, в патріотизмі, любові до своєї малої батьківщини; шанобливе ставлення до культур інших етносів і країн, дружба з представниками інших національностей, які проявляються в поєднанні стійкої етнічної позиції з гуманістичним визнанням іншокультурних цінностей» [188, с.28].

На думку китайського дослідника Сун Веймина етнічна толерантність проявляється у різних сферах соціального життя. Автор розглядає етнічну толерантність як вид соціально-етнічної поведінки, який можна представити через прояв таких факторів, як: загальні світоглядні та мотиваційні основи для

взаємодіючих етносів; досягнення взаєморозуміння, що має характер взаємодії. При цьому автор зазначає, що рівень толерантності залежить від ступеня розуміння суб'єктів; створення умов та можливостей для постійної взаємодії; пошук сфер співпадіння інтересів суб'єктів етнічної взаємодії [251].

У китайській педагогіці прийнято вважати, що етика толерантності повинна будуватися не на основі терпіння, а на принципі терпимості. На відміну від терпіння, терпимість не несе відтінку власного ущемлення, а навпаки містить у собі такі якості: повагу і визнання рівності інших та відмову від насильства та домінування. Таким чином, зумовлює позитивну взаємодію між обома сторонами. У зв'язку з цим толерантність – не просто пасивна терпимість, вона передбачає активну позицію усіх зацікавлених сторін, та відмову від своєї нав'язливої точки зору одної зі сторін [254].

З позицій терпимості пропонує визначення етнічної толерантності українська дослідниця В. Зорько. Автор наголошує, що етнічна толерантність – це терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо) [92].

М. Кондратюк та О. Постельжук пропонують погляд на етнічну толерантність як політичний феномен, розглядаючи її як базовий критерій європейської інтеграції України. Автори наголошують, що виникнення та розвиток міжетнічних суперечностей значною мірою залежить і від самого рівня етнічної толерантності українського суспільства. Варто зауважити, що він перебуває у пропорційній залежності від ступеня функціонування вищезазначених чинників. Толерантність має властивість пронизувати усі сфери соціальних відносин, набуваючи статусу чинника, що сприяє гармонізації співіснування різних позицій, поглядів, переконань тощо. На думку дослідників, динаміку змін рівня толерантності українського суспільства слід розглядати також через призму економічного потенціалу країни, рівня життя різних верств населення, зрештою, їх релігійного спрямування [117].

Дослідниця проблеми культури міжетнічних відносин Г.Назаренко вважає, що процес виховання етнічної толерантності несумісний з проявами

етноцентризму, ксенофобії, шовінізму, нацизму, фашизму, а також космополітизму, який відкидає ідею існування людства як поліетнічної та багатонаціональної цілісності. Такі риси, як консолідація на основі корпоративної ворожості, протистояння деяким соціальним групам і духовним цінностям не дають підстав вважати й інтернаціоналізм одним із принципів виховання культури міжетнічних відносин в умовах української державності. Саме тому авторка підсумовує, що відносини між етносами одного національного цілого мають базуватися на засадах толерантності як важливої риси гуманістичної моральності. Для виконання завдань нашого дослідження важливо, що до структури культури міжетнічних відносин як інтегрованої якості особистості Г.Назаренко зараховує три базових компоненти: етнічну свідомість і самосвідомість, етнічну толерантність та поведінку гуманного суб'єкта міжетнічних відносин. Складниками культури міжетнічних відносин як духовно-морального феномену є такі особистісні якості: етнічна і національна гідність, гордість, совість, відповідальність, воля, товариськість, тактовність, емпатія, толерантність. Ці якості-цінності є внутрішніми моральними регуляторами поведінкових проявів особистості у міжетнічних стосунках [162].

Серед чинників, які впливають на рівень етнічної толерантності у суспільстві, визначають суб'єктивні та об'єктивні. В. Ханстантинов, наприклад, до суб'єктивних причин зараховує: «прийняту модель етнонаціональної політики; тип психокультури народу, особливості його ментальності, національного характеру; історичних традицій; рівень політичної свідомості, що формує передумови орієнтації людини у світі політики; зусилля громадських та політичних організацій, держави, окремих громадян щодо подолання явища нетерпимості, упереджень у суспільстві» [220, с. 84]. Як суб'єктивний чинник автор визначає пропаганду, що здійснюють ЗМІ. Також дослідник зауважує, що рівень етнічної толерантності залежить від розвитку в державі благодійництва, меценатства, системи соціального захисту, налагодження міжнародних контактів та обміну інформацією.

Важливими чинниками розвитку міжетнічної толерантності китайський соціолог Лю Чисюань з Хубейського соціологічного університету називає міграційні процеси. Науковець вказує на рівень етнічної толерантності, який може прослідковуватися через динаміку зміни складу населення між корінними народами і меншинами, мігрантами, а також через рівень урбанізації, розростання мегаполісів тощо [258].

Не відкидаючи значення вищеперерахованих економічних та соціальних чинників формування та розвитку етнічної толерантності особистості зауважимо, що в сучасних дослідженнях недостатньо визначено можливості соціально-виховної роботи по формуванню толерантного освітнього середовища, по запобіганню ксенофобії, расизму та інших проявів радикальних етнічних упереджень.

Здійснений нами теоретико-методичний аналіз дозволив визначити, що основними напрямками дослідження феномену етнічної толерантності є:

- вивчення етнічної толерантності у контексті цілісної особистості;
- конструювання моделей формування етнічно толерантної особистості;
- вивчення та деталізація складових етнічно толерантної особистості;
- визначення особливостей формування етнічної толерантності у різні вікові періоди становлення особистості;
- обґрунтування цілей, змісту і методів виховання етнічної толерантності тощо [229].

Виходячи з характеристики наявних векторів дослідження етнічної толерантності ми вважали за доцільне зробити акцент на засадах виховання етнічної толерантності молоді.

Процес виховання етнічної толерантності ми розглядаємо як попередження та подолання проявів нетолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів. Такі прояви не толерантної (інтолерантної) поведінки особистості виникають за умови наявності етнічних упереджень.

Етнічне упередження у словниковій літературі визначено як суб'єктивне, занадто емоційне оцінювання властивостей національного характеру та різних аспектів життєдіяльності іншоетнічних спільнот; соціально-психологічну установку негативного характеру щодо інших етносів і конкретних представників цих етносів [233, с.49]. Наявність етнічних упереджень нерідко мають характер стереотипу і перешкоджають адекватному сприйняттю певних етнічних спільнот і осіб

Ще одним проявом нетолерантності є ксенофобія (від грец. *xenos* – чужий і *phobos* – фобія, страх). Ксенофобію тлумачать як нав'язливий страх перед незнайомцями, що є наслідком неповного або викривленого знання про людей іншого етнічного походження [48, с.494]. Проте це відчуття нерідко може мати забарвлення забобонів, що виявляються у неприязні до будь-яких іноземців.

Оскільки відсутність толерантності у ставленнях до представників інших етносів має дуже різні прояви, то відповідно, постає важливе завдання - створення та впровадження змісту, форм та методів виховання етнічної толерантності молоді.

Нині перед освітньою сферою постає завдання активного та цілеспрямованого виховання відповідних ментальних якостей людини і соціуму. Саме тому ми вважатимемо завдання виховання етнічної толерантності, толерантності у людських відносинах найважливішим завданням виховання сучасної молоді.

Серед пріоритетних напрямів реформування навчально-виховного процесу дослідники даної проблеми визначають: реалізацію принципів загальнолюдської моралі, формування усвідомлення взаємозв'язку свободи, прав людини та її громадянської відповідальності, вміння міжособистісного спілкування та підготовку молоді до життя в умовах полікультурного простору.

Виховання толерантності надає можливість пізнання культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнаціональної стабільності. Основу

сучасного освітнього простору має складати педагогіка толерантності, яка передбачає зміну системи людських відносин, побудову їх на взаємній повазі

Проблема виховання толерантності молоді в умовах полікультурного середовища деталізована в дослідженнях О. Гриви. Авторкою розроблені моделі виховання толерантної особистості та соціально-педагогічні умови підготовки фахівців до роботи в умовах полікультурності [69]. Додслідниця зазначає, що для утвердження принципів демократії, захисту прав усіх громадян незалежно від національної, релігійної, етнічної чи мовної ознаки потрібно створити умови для кристалізації етнічної толерантності. Даний стан речей необхідно розглядати як затребуваний часом і вимушеним кроком України назустріч якісним перетворенням у суспільному порядку та встановленню нових стандартів. Реалізації такого гуманітарно-виховного алгоритму повинна сприяти зміна виховних пріоритетів у суспільстві.

Більшість дослідників проблеми виховання етнічної толерантності в Китайській народній республіці зазначають, що особливу увагу слід приділяти молоді, виховуючи у неї почуття толерантності, яке обґрунтовується бажанням сприяти етнічному синтезу, який в свою чергу базується на здатності конструктивно сприймати досягнення інших культур. У сукупності це дасть змогу збагатити свою культуру, отримати нові можливості співпраці, а також перспективу розвитку в гармонії і мирному співіснуванні [247; 260; 262].

Отже, аналіз китайських наукових джерел ще раз підкреслює важливість, потребу та необхідність свідомого цілеспрямованого виховання та самовиховання етнічної толерантності молоді, що дозволить суспільству налаштуватися на гуманістичні цінності свободи, права людини, а кожній людині - заявити про себе як про носія якостей високої цивілізованості і культури.

Досліджуючи роль толерантності в регулюванні відносин у сучасному полікультурному суспільстві, С. Дрожжина виділяє наступні риси, що сприятимуть мирному вирішенню етнічних конфліктів: пошук компромісів, громадянський настрій, патріотизм, поважне ставлення до інших людей, повага

до прав інших осіб, особиста відповідальність (перед родиною, членами громади, державою), широкий світогляд [81]. Саме ці показники мають бути покладені в основу виховання етнічної толерантності молодшої людини.

Ми вважали за доцільне звернути увагу на підхід російських дослідниць Г. Безюлевої та Г. Шеламової, які подають не тільки розуміння толерантності, яке співзвучне діалогу, співпраці, взаєморозумінню, а й технологію поетапного розвитку толерантності у педагогів і учнів: від психологічного клімату в колективі до освітянського закладу, оцінки психолого-педагогічної компетенції через інформування з проблеми толерантності й удосконалення комунікативних навичок учителя, до індивідуального розвитку толерантних якостей педагога на основі рефлексії та самодіагностики труднощів у сфері взаємин «Я» та «інші». У праці наголошується, що без розвитку толерантності педагога є неможливим забезпечення розвитку толерантності учня [23].

У дослідженнях Т.Білоус визначено та впроваджено в практику педагогічні умови формування та виховання толерантності у молоді в полікультурному освітньому просторі: організація навчально-виховної діяльності студентів; побудова активної взаємодії між викладачами та студентами у навчально-виховному процесі для успішного розвитку толерантних відносин; залучення студентів до соціальної діяльності, яка передбачає активну участь в інтенсивній взаємодії з різними суб'єктами; формування готовності студентів до толерантних взаємовідносин; урахування вікової специфіки формування толерантності; створення толерантного клімату в навчально-виховному процесі ВНЗ; підготовка спеціалістів із формування толерантності засобами іноземної мови [30].

Можемо підсумувати, що більшість дослідників проблеми вважають, що в основі формування толерантності особистості закладено розвиток таких новоутворень, як: готовність молодшої людини до співіснування, взаємодії з іншими людьми, спільнотами, обставинами та прийняття їх такими, які вони є.

Етнічна толерантність, на думку Е. Ангеліної передбачає наявність таких показників, як: «готовність до співпраці, взаємовигідного партнерства, що

взаємно забов'язує на основі взаємоприйнятних цінностей; готовність до культурного взаємообміну і взаємозбагачення; здатність до взаємної емпатії; нейтралізацію негативних комплексів у поведінці іншого без приниження його особистісної та соціальної гідності; установку на взаємошанований діалог з метою досягнення більшого взаєморозуміння» [9, с. 17].

Загальнолюдська цінність феномену етнічної толерантності полягає у здатності представників різноманітних етнічних культур та ментальностей знайти спільне коло взаємодії та шляхи до співпраці. Найбільш сенситивною ланкою нашого суспільства у вирішенні завдань врегулювання етнічних та культурних конфліктів є молодь. Саме вона стане в найближчому майбутньому основним складом нашого народу, етносу, рушійною силою нації. Дуже важливо в період становлення зрілої особистості, запобігти проявам нетерпимості, інтолерантності та сприяти вихованню проявів культури етнічної толерантності.

Етнічну толерантність ми визначили як вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів.

Найбільш ефективним способом формування у підростаючого покоління етнічної толерантності є її виховання. *Виховання етнічної толерантності* ми розглядатимемо як процес формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності на засадах терпіння та прийняття їх ідентичності; попередження та подолання проявів нетолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів.

Таким чином, визначення теоретико-методичних засад процесу виховання етнічної толерантності особистості як педагогічної проблеми актуалізувало завдання дослідження змісту та форм виховання етнічної толерантності студентів в умовах вищого навчального закладу.

1.2. Сутність та фактори виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу

Феномен етнічної толерантності набуває великого значення саме в системі вищої освіти, оскільки нині актуалізується потреба виховання чуйних і відповідальних молодих громадян, відкритих до сприяння інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність.

В Україні ще на межі XIX – XX ст. започаткуванню полікультурного виховання через опанування власної етнічної культури й толерантного ставлення до культур інших народів сприяла діяльність С. Васильченка, С. Русової, С. Черкасенка, Я. Чепіги та інших. Проте лише наприкінці XX ст. полікультурна освіта сформувалась в окрему галузь педагогічної науки, розвиток якої є неможливим без вивчення проблеми виховання етнічної толерантності молоді.

Нині в теорії та методиці виховання розроблено концептуальні основи формування сучасної особистості в поліетнічному середовищі (В. Гуров, О. Гукаленко, Г. Дмитрієв, В. Макаєв, З. Малькова, Л. Перетяга, Л. Супрунова та ін.), виховання толерантності у полікультурному середовищі (Н. Мольденгауэр, З. Мубінова та інші); вивчено окремі аспекти: проблеми виховання етнічної толерантності (П. Степанов, В. Кукушин та ін.).

У даних дослідженнях встановлено, що особливо чутливими до проблеми толерантності та гуманного ставлення до оточуючих є молодь, зокрема студентська. Тому вдосконалення змісту виховання етнічної толерантності в умовах вищого навчального закладу та пошук нових підходів до формування толерантної поведінки студентської молоді є одним із найважливіших завдань вищої освіти. Надзвичайно важливим чинником формування та розвитку етнічної толерантності студентів є соціально-виховне середовище закладу вищої освіти.

Специфіка освітнього середовища та різні аспекти середовищної проблематики знайшли відображення у працях А. Артюхіної, М. Братко, Р. Вайноли, К. Дубич, Ю. Ключко, В. Огнев'юка та ін.

Процес виховання молодшої людини в умовах вищого навчального закладу є таким багатограним, що виявляється недостатнім визначати сутність цього педагогічного процесу лише через систему взаємодії «педагог – студент». У дослідників даної проблеми ми можемо знайти визначення понять «атмосфера навчального закладу»; «вузівський дух» тощо.

І хоча складно визнавати наукову обґрунтованість цих понять, ми усвідомлюємо, що в сучасній педагогічній теорії постала проблема визначення природи соціалізуючого впливу соціально-виховного середовища, що створює заклад вищої освіти. У контексті нашого дослідження розмова буде йти про виховання толерантності студентської молоді в соціально-виховному просторі закладу вищої освіти.

На думку дослідниці проблем педагогічного середовища А. Артюхіної освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен являє собою систему впливів просторово-часових, соціально-культурних, діяльнісних, комунікативних, інформаційних та інших факторів, які постають як цілеспрямовано створювані й спонтанно виникають за умови взаємодії особистості, що розвивається і об'єктивного світу вищої школи. Ця взаємодія проявляється у формі ситуацій-подій, які виникають у сферах ділових та міжособистісних контактів, творчих структур науково-педагогічних шкіл, предметно-просторового та інформаційного оточення, інтегруючим початком яких є забезпечення особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців. [12].

Таким чином, освітнє середовище вищого навчального закладу виступає дієвим чинником впливу на формування та розвиток особистості молодшої людини – студента.

Більшість дослідників даної проблеми відзначають множинність середовищ, в яких формується особистість студента. Ці середовища структуровані у середовищний простір, до якого різні типи середовищ здійснюють специфічний внесок у професійно-особистісний розвиток студента.

Види середовищ в системі вищої освіти А.Артюхіна типологізує: за їхніми функціями у професійно-особистісному розвитку спеціаліста; відносно адекватності профілю освітньої установи; за масштабом залучених до середовища учасників; за структурно-якісними характеристиками, що відображають взаємодію факторів освітнього середовища з змістовними і процесуальними характеристиками освіти. Здійснений авторкою аналіз стану психологічного комфорту студентів у освітньому середовищі, їх взаємодії на рівні сприйняття, пізнавально-професійної діяльності, а також урахування психолого-педагогічних особливостей студентства дозволяє дослідниці дійти висновку про різноплановий вплив середовища на розвиток і саморозвиток особистості студента і необхідності врахування середовищних факторів (як керованих, так і некерованих) і різноманіття середовищ, які забезпечують розвиток студента як особистості і професіонала [12].

Натомість сучасні тенденції розвитку вищої школи свідчать про пріоритетне значення середовища, що активізує потенціал творчості, компетентності та конкурентоспроможності студентів. Тобто мова йде про пріоритетність соціально-виховного середовища.

В якості чинників ефективного впливу середовища університету на особистість студента О.Мещанінов називає: 1) прийняття сучасним студентством освітньої установи з його функціональними, предметно-рекреаційними та естетичними характеристиками, що надають можливості професійного і міжособистісного спілкування як значущого простору і переживання свого перебування в ньому у вигляді почуттів прихильності, комфортності, приналежності до «свого» духовно-професійного співтовариства, 2) повнота (різнобічність) входження в середовище, відкриття для себе можливостей самореалізації в навчальній, інформаційній, професійній сферах вузу, сфері міжособистісного спілкування різного рівня - від епізодичного партнерства до ціннісно-орієнтаційної події, дружби і любові; 3) визначення для себе стійкої сфери взаємодії - лабораторії, секції, клубу, «команди», яка виступає як, свого роду, референтна група, що забезпечує

відкрите, творче, модальне спілкування і саморозвиток; 4) ставлення до середовища освітньої установи як до джерела додаткового професійного та особистісного досвіду, присутність якого до певної міри «добудовує» освіту до цілісності [155].

Освітнє середовище вищого навчального закладу М.Братко розглядає як детермінанту розвитку, становлення особистості у період здобування нею фахової освіти у ВНЗ. У випадку, коли середовище спроможне забезпечувати всім суб'єктам освітнього процесу можливості для задоволення освітніх потреб, особистісного розвитку, саморозвитку його можна вважати ефективним та сприятливим [37].

Можливості освітнього середовища мають стати ресурсом підвищення якості освіти, джерелом розвитку різних видів досвіду особистості. Дослідниця визначає середовище вищого навчального закладу як багатосуб'єктне та багатопредметне системне утворення, що має можливості цілеспрямовано впливати на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуючи його готовність до професійної діяльності та/або продовження навчання, успішного виконання соціальних ролей та самореалізації у процесі життєдіяльності. За своєю природою – це комплекс умов-можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних) для освіти особистості, що склались цілеспрямовано в установі, яка виконує освітні функції щодо надання вищої фахової освіти, забезпечує можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу [37].

У структурі освітнього середовища вищого навчального закладу М. Братко виокремлює такі структурні компоненти: «особистісний (суб'єкти освітнього процесу, зв'язки та взаємовідносини між ними), аксіологічно-смысловий (місія, візія, стратегія, цінності, традиції, церемонії, ритуали, символи, корпоративна культура), інформаційно-змістовий (основні та допоміжні освітні програми; позааудиторні, соціальні проекти; нормативні документи, які регламентують освітню діяльність та взаємодію суб'єктів

освітнього процесу), організаційно-діяльнісний (форми, методи, способи, технології, стилі взаємодії суб'єктів освітнього процесу, способи комунікації, управлінські структури та механізми), просторово-предметний (матеріально-технічна інфраструктура, аудиторний фонд, комп'ютерний парк, бібліотечні ресурси, побутові умови, дизайн та обладнання приміщень)» [37, с.54].

Даний підхід до визначення феномену освітнього середовища вищого навчального закладу дозволяє розглядати в якості «чинника впливу» на суб'єкта освітнього процесу у вищому навчальному закладі будь-яку з умов або будь-який ресурс освітнього середовища. У контексті нашого дослідження ми розглядали позанавчальну соціально-виховну роботу вищого навчального закладу в якості системоутворюючого чинника виховання етнічної толерантності студентської молоді.

І. Широкова відзначає, що зміст сучасної соціально-виховної роботи вищого навчального закладу реалізується в двох векторних зонах впливу - соціально-педагогічній підтримці студентів і психолого-педагогічній допомозі. Соціально-педагогічна підтримка містить наступні види методичного та технологічного забезпечення: правове, інформаційне, професійне, медичне, психологічне. Психолого-педагогічна допомога знаходить прояви в адаптації (освоєння студентами етнокультурного простору міста, вищого навчального закладу), інтеграції, в подоланні кризових ситуацій. Авторка зауважує, що соціально-виховна система вищого навчального закладу передбачає культурно-педагогічну роботу зі студентами, в основі якої лежать особливості профілю, можливості і традиції навчального закладу. Вона сприяє розвитку культурної та активної особистості фахівця, яка відбувається тільки в умовах гуманізації навколишнього середовища і за умови тісної взаємодії з іншими соціальними інститутами [236].

У дослідженнях К. Дубич обґрунтовано підходи до соціокультурного середовища вищого навчального закладу. Відзначено, що таке середовище має безпосередній вплив на виховання студентів, що обумовлено сукупністю діючих соціально-економічних факторів, які з одного боку представлені

відносинами, цінностями, символами, предметами, речами, а з іншого боку, містять в собі культурні норми життєдіяльності співтовариства, традиції, прийняті студентством, правила, зразки поведінки тощо. Автор визначає соціокультурне середовище вищого навчального закладу як «простір, здатний змінюватися під впливом суб'єктів, що культивують і підтримують при цьому визначені цінності, відносини, традиції, норми, правила, символи в різних сферах і формах життєдіяльності колективу вищого навчального закладу» [84, с.142].

При цьому дослідницею зауважено, що ефективність функціонування соціокультурного середовища вищого навчального закладу як фактора виховання студентів, залежить від комплексу педагогічних умов: культивування загальнолюдських цінностей і гуманних відносин за допомогою збереження і примноження традицій життєдіяльності колективу студентів; підтримки «естетичного» у матеріальній і духовній сфері на основі визнання самобутності і самооцінки кожного студента і викладача; надання студентам свободи у виборі місця, ролі і ступеню участі у виховних заходах з урахуванням їх інтересів, можливостей та самооцінки здібностей [84].

Нашу увагу привернув підхід до освітнього простору, запропонований О.Бурим. Визначаючи значення освітнього простору в процесі соціалізації особистості автор пропонує розглядати його як кордони гармонізованого середовища, що підпорядковані завданням розвитку особистості і пропонує термін «школа соціального досвіду» [39].

При цьому ми цілком усвідомлюємо, що не варто розглядати освітній простір вищого педагогічного навчального закладу як однобічний вплив спеціально організованого педагогічного середовища. Функціональну природу освітнього простору вищого навчального закладу визначає оптимально побудована педагогічна взаємодія, в якій особистість студента не лише сприймає вплив суб'єктів освітнього простору, а і набуває якостей суб'єкта, обумовлюючи тим самим стан, тактику та успішність соціально-виховної роботи зі студентською молоддю.

У цьому контексті ми визначаємо *соціально-виховне середовище вищого навчального закладу* як спеціально організовану, особистісно орієнтовану систему навчально-виховної діяльності (мета, напрями, умови, змістово-технологічне забезпечення), у якій створюються сприятливі умови для оптимальної реалізації завдань соціалізації, професійного та особистісного розвитку студентів.

Ми виходили з підходів відомого дослідника П. Сікорського який зазначає, що будь яка освітня система, що формує особистість лише через інформаційний канал, виключно шляхом усвідомлення, у своїй основі неспроможна забезпечити всебічно-повноцінного розвитку людини [204]. Саме тому ми визначили як пріоритетну ланку середовища вищого навчального закладу, що обумовлює успіх виховання етнічної толерантності соціально-виховну складову.

Виходячи з підходів Р.Вайноли [41], ми здійснили спробу гіпотетично охарактеризувати *фактори виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі закладу вищої освіти*, а саме:

- фасілітаційний характер соціально-виховного середовища;
- конструктивність соціокультурного оточення;
- відповідність змісту виховного процесу новітнім культурним, духовним запитам сучасного студентства;
- гуманізація та соціокультурна спрямованість виховного процесу.

Першим фактором впливу соціально-виховного вузівського середовища на виховання етнічної толерантності студентів є фасілітаційний характер соціально-виховного середовища. Фасілітацію в науковій літературі визначають як вид педагогічної взаємодії, яка забезпечує усвідомлений, інтенсивний і продуктивний розвиток, саморозвиток її учасників і яка ставить за головну мету діяльності створення сприятливих передумов для реалізації внутрішніх сил кожної особистості [187]. Таке розуміння фасілітації робить її основою гуманістичного навчання, основною метою якого є розвиток прагнення і здатності до самостійності, саморозвитку і самореалізації

особистості. У цьому контексті ми будемо розуміти процес виховання етнічної толерантності студентів як створення сприятливих педагогічних умов для забезпечення ефективності формування у студентів знань про норми толерантного ставлення до представників інших етносів, умінь та навичок толерантної поведінки, що не керується зовні, а є проявом самосвідомості.

Другим фактором виховного впливу соціально-виховного середовища вищого навчального закладу на виховання етнічної толерантності студентів є конструктивність соціокультурного оточення. Головним завданням педагогів вищого навчального закладу на думку В.Лугового є «мінімізація деструктивної дії на особистість майбутнього фахівця соціальних негативів, проявів стихійного буденного життя» [141, с.28]. Саме тому процес виховання етнічної толерантності студентів має відбуватися у соціально-виховному середовищі, що побудовано на принципах конструктивності та позитивізму.

Наступним фактором виховного впливу соціально-виховного середовища вищого навчального закладу на виховання етнічної толерантності студентів є відповідність змісту виховного процесу новітнім культурним, духовним запитам сучасного студентства. Усвідомлюючи, що заклад вищої освіти за змістом своєї роботи та матеріально-технічним забезпеченням інформаційного впливу на молодь звичайно поступається закладам культури та засобам масової інформації, ми вважаємо, що він повинен сьогодні гарантувати випереджаючий рух освітніх програм на досягнення повної адекватності змісту навчально-виховного процесу новітнім культурним, духовним, матеріальним запитам сучасного студентства. Йдеться про те, що зміст, форми та методи виховання етнічної толерантності студентів мають бути модернізовані за рахунок застосування сучасних інформаційних технологій, національного мистецтва, моди, враховувати вимоги студентської субкультури тощо.

Саме тому орієнтирами соціально-виховної роботи педагогів вищої школи за напрямком виховання етнічної толерантності має стати впровадження та популяризація тих організаційних форм позанавчальної виховної роботи, що сприяють особистісному розвитку студентів в гуманоцентричній системі

цінностей. До таких форм роботи, на нашу думку, належать інтерактивні форми, форми організації самостійної творчої діяльності студентів, форми пошукової роботи тощо.

Останнім фактором впливу соціально-виховного середовища вищого навчального закладу на виховання етнічної толерантності студентів є гуманізація та соціокультурна спрямованість виховного процесу. Цілісність особистості майбутнього фахівця, комплексність механізмів соціокультурного формування особистості студента, системність освітніх впливів вимагають від сучасного студента освітченості, широти світогляду, готовності до здійснення інформаційної діяльності різного змісту.

Сучасні демократичні перетворення суспільного життя вимагають від вищих навчальних закладів переорієнтації навчального процесу з когнітивної моделі на особистісно-розвивальну, спрямовану на гуманістично орієнтовану виховну парадигму. Виховання етнічної толерантності студентів має відбуватися на засадах гуманізації, що розглядається нами як налагодження системи суб'єкт-суб'єктних діалогових взаємовідносин у навчально-виховному закладі, що створюють найсприятливіші умови для розвитку кожним суб'єктом педагогічного процесу своїх духовно-інтелектуальних сил, неповторних національних, особистісних рис тощо.

Нині одним з чинників і рушіїв державних перетворень є студентство, котре являє собою освічену, мобільну й консолідовану соціальну спільноту, активну суспільно-політичну силу. Для сучасного українського студентства характерні розвиток пізнавальної мотивації через підвищену потребу в комунікації, розширення поля для споживання культури, встановлення нових соціальних зв'язків; підвищений інтерес до власної особистості, самовизнання і самовиховання.

Проблема формування етнічної толерантності є надзвичайно важливою для соціально-виховної роботи зі студентами, оскільки саме студентська молодь є чутливою до проблеми полікультурної комунікації та взаємодії. Це, водночас, актуалізує питання толерантності серед сучасної молоді щодо

представників інших етнічних груп. Більше того, від студентів в майбутньому здебільшого залежать перспективи вирішення питання протидії ксенофобії, запобігання тероризму, проявам екстремістської поведінки серед громадян. Тому важливого значення набуває не лише узагальнення підходів до трактування поняття етнічної толерантності у категоріальному полі сучасної науки, а й вироблення необхідних технологій соціально-виховної роботи для її формування у студентської молоді [176].

На наступному етапі нашого теоретико-методичного аналізу проблеми виховання етнічної толерантності ми здійснили спробу визначити специфічні прояви даного процесу саме для студентів як для представників старшого юнацького віку.

Про досліджуваний нами віковий період відомо, що юнацький вік – це етап пошуку самостійних життєвих орієнтирів, вибору соціальних норм і цінностей, які далі вже доросла людина реалізує у житті. Одним з основних завдань юнацького віку являється формування системи цінностей та етнічної свідомості як орієнтирів власної поведінки: критичний аналіз цінностей навколишньої культури повинен привести до формування самостійної «інтерналізованої» структури цінностей як керівництво до дій. Як пише І. Кон, потреби у самопізнанні, самоствердженні та формуванні уявлень про навколишню дійсність об'єднуються й утілюються у потребі спілкування. Термін від 18 до 23-25 років дослідник називає пізнім юнацтвом або початком дорослості. Цей період визначають і як другий етап соціалізації, під час якого відбувається формування світогляду особистості, відбувається засвоєння соціального досвіду та зразків соціальної поведінки [116].

Український дослідник В.Поліщук стверджує, що становлення самосвідомості студентів зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, найвідчутнішими серед яких є: потреба у соціальному визнанні та обмежені можливості її реалізації; потреба у самостійності і протекційне ставлення дорослих, зокрема батьків; потреба у самоідентифікації та недостатня або суперечлива інформація про себе, а також несформоване вміння

інтегрувати, переосмислювати цю інформацію; потреба у розумінні і відчуття самотності, відчуженості; потреба у професійному самовизначенні тощо. Розвиток самосвідомості у період студентства активізують, на думку автора, такі фактори: «новий соціальний статус особистості (відносна самостійність, суспільні престиж і значущість майбутньої професійної діяльності); зміна виду діяльності (нею стає спеціальна навчальна і практично-професійна діяльність); нові форми діяльності, що передбачають більшу самостійність, свободу вибору; розширення соціального оточення, сфери контактів, а відповідно, і кола значущих інших» [183, с.116].

І.Богданова стверджує, що незалежно від досвіду соціалізації, загальною рисою студентської молоді є розвиток рефлексії, тобто потреба зрозуміти самого себе. Студенти університету є найменш консервативною частиною населення, продовжує авторка, що дає змогу їм «бути потенційним лідером у привнесенні в життєдіяльність суспільства нових демократичних ідей» [31, с. 55].

Сучасні дослідники відзначають, що студентську молодь характеризує вразливість та підвищена соціальна сприйнятливність до проблем, що хвилюють суспільство [54; 66; 160]. Період студентства характеризується інтенсивним розвитком вищих психічних функцій, становленням особистості та розвитком самопізнання, самовиховання.

Водночас у середовищі студентства відбувається складна взаємодія різних культур, цінностей. «Входження» в систему вищої школи, набуття нового соціального становища супроводжуються докорінною перебудовою динамічного стереотипу, засвоєнням спочатку зовнішніх атрибутів, а потім і внутрішнього змісту свого соціального статусу – студента. Це створює позитивну атмосферу для формування особистості студента, його самовиховання.

Згідно класифікації Е. Еріксона, юнацький вік характеризується при нормальній лінії розвитку активним пошуком себе в різних ролях; чіткою статевою поляризацією міжособистісної поведінки; становленням світогляду. Аномальній лінії розвитку особистості цього віку притаманна плутаність ролей;

статеврольова фіксація, зміщення форм статево-рольової поведінки, плутаність моральних і світоглядних установок [183].

У студентському віці особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

Різноманітні ознаки студентства як особливої соціально-психологічної, демографічної групи, якій властиві специфічні цінності, мова і норми поведінки, стиль, дозвілля, рішучість у реалізації задумів, є свідченням властивості тільки їй соціальної, психологічної ситуації розвитку.

Так у зрілій юності завершуються процеси біологічного дозрівання, однією з найважливіших потреб особистості стає інтелектуальний розвиток, посилюється емоційна стабільність, у міжособистісних стосунках важливого значення набуває спілкування з ровесниками, особливо з представниками протилежної статі, тривають саморозвиток і самовдосконалення. Крім того, продовжується інтенсивний розвиток самосвідомості, молоді люди самовизначаються у системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність.

Студенти - це вже досить сформовані особистості, у яких є свої установлені переконання і погляди на життя, але вони все ще не можуть контролювати свої почуття у повній мірі. Це можна пояснити тим, що студенти можуть контролювати свої емоції і намагаються мислити раціонально. Їх оточення, в якому їм доводиться знаходитися змушує більш лояльно дивитися на оточуючих людей [6].

У цей час перед юнацтвом постає задача соціального та особистісного самовизначення, пошуку свого місця в світі дорослих. Даний період характеризується розвитком інтегративних механізмів самопізнання, розробкою світогляду, ціннісних орієнтацій, оволодінням комплексом соціальних ролей.

Саме тому події, що пережили молоді люди в цьому віці стають базовими детермінантами соціокультурних, ціннісних установок, які спрямовують поведінку особистості студентів в їхній подальшій діяльності. Серед таких детермінант чільне місце займають етнічна ідентифікація, національне самовизначення. Досвід останнього десятиріччя переконливо демонструє, що саме студентська молодь виявляє готовність бути в авангарді захисту національних ідеалів. Це засвідчує, перш за все, що дана соціальна група вирізняється соціальною небайдужістю.

У студентському віці значно розширюються горизонти світосприйняття, оскільки студенти легко і невимушено змінюють місце проживання, відпочинку, коло спілкування. Саме студентські роки нерідко надають можливість мандрівок, поїздок та стажувань в різних країнах світу і це створює унікальний шанс познайомитися з представниками інших етносів і сформувати своє ставлення до інших культур, традицій, національних особливостей тощо.

Пропонуючи оригінальне бачення інноваційної моделі розвитку університетської освіти О.П.Мещанінов як одну з провідних підсистем називає студента як суб'єкта університетського життя. Автором надано вичерпну характеристику особистісних якостей, які притаманні студентському віку, серед них:

- критичне ставлення до процесів у бурхливому світі, спроможність обирати найважливішу інформацію з потоку;
- внутрішня свобода;
- небайдужість в обґрунтованості та рішучості вибору;
- мобільність до вимог, які швидко змінюються;
- заповзятість, віра в особисті переконання, надія на успіх;
- урахуванням власних пріоритетів та забезпечення вільного відповідального вибору;
- відповідність темпів особистого розвитку темпам змін соціально-економічних відносин;

- демократичний світогляд [155, с .255].

Саме ці якості, на нашу думку створюють фундамент для формування в студентської молоді цивілізаційних цінностей, до яких належить й етнічна толерантність особистості.

Нашу увагу привернуло дисертаційне дослідження О. Васильченко, в якому дослідниця (у контексті формування гендерної культури студентів) виокремлює особливості студентів як специфічної соціальної групи та називає такі:

- підвищена соціальна сприйнятливість до соціальних проблем (у в тому числі й гендерних);
- активний пошук себе в нових соціальних ролях;
- наявний досвід, що дозволяє студентам виступати носіями цінностей, стереотипів, уявлень;
- визначене ставлення до характеристик особистості, її поведінки тощо [44, с.328].

Адаптуючи це визначення до розуміння сутності процесу виховання етнічної толерантності, зауважимо, що саме ці риси сприяють формуванню усвідомленого ставлення студентської молоді до міжкультурних та етнічних проблем.

Отже, сучасні дослідження [41; 66; 160] підтверджують думку про те, що період навчання у вищому навчальному закладі співпадає зі стадією соціального розвитку особистості студентів, стає домінуючим фактором активного формуванням соціальної зрілості, розвитку самопізнання, формування світогляду молодої людини. Це дає нам підстави визначити студентський вік як найбільш сенситивний для розв'язання завдань виховання етнічної толерантності.

В.Огнев'юк визначає, що рівень виховання етнічної толерантності студентів багато в чому залежить від їх інтересу до історії культури свого народу; від можливості розглядати етнічні проблеми в світовому контексті; від

мотивації в розвитку і вдосконаленні особистісних якостей майбутнього педагога, а також наявності умов для саморозвитку кожної особистості [167].

Відомим фактом є те, що в умовах більшості вищих навчальних закладів етнокультурна підготовка майбутніх фахівців ґрунтується переважно на вивченні ряду дисциплін, таких як: педагогіка, філософія, культурологія, етнопедагогіка тощо. Засвоюючи основи даних наук студент повинен мати уявлення про історичне різноманіття культур і цивілізацій, типи і форми культурного та соціального життя; про місце національної культури в світовому історико-культурному процесі; ознайомитися з роллю етнічних і національних чинників в еволюції культури і цивілізації, знати специфіку поліетнічного середовища; вміти використовувати накопичений досвід для розвитку творчих здібностей особистості тощо.

Проте, у зміст базових предметів не закладено завдання виховання почуттів та формування емоцій, що спряли б формуванню терплячості, чуйності, розуміння іншого та інших, зокрема й етнічної толерантності. Саме цей аспект соціально-виховної роботи буде закладено в зміст нашої дослідницької роботи.

Таким чином, нами визначено, що процес виховання етнічної толерантності студентської молоді ґрунтується на таких *педагогічних засадах*: раціонально-практичне наповнення усвідомлення етнічної толерантності та її проявів відповідним змістом соціально-виховної роботи; орієнтація на цінності, першочергові для студентської молоді (свобода пересування у світі, свобода слова, свобода доступу до інформації, свобода підприємництва, можливість розпоряджатися своєю власністю, свобода волевиявлення, право на національну самобутність тощо).

Отже *виховання етнічної толерантності студентів* ми розглядатимемо як формування когнітивної, мотиваційно-ціннісної та операційної готовності студентів до взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності на засадах толерантності; процес попередження та подолання проявів нетолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів.

Виховання етнічної толерантності студентів виконує функцію гармонізації соціально-виховного середовища вищого навчального закладу, створення особистісно-значущої ситуації соціокультурного та етичного розвитку студентської молоді.

Теоретико-методичний аналіз проблеми дослідження дозволив нам визначити чинники виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховній роботі закладу вищої освіти:

- урахування специфіки студентського віку у формуванні етнічної толерантності;
- формування готовності студентів до особистісної взаємодії з представниками інших етносів на засадах толерантності;
- використання мистецтва як засобу емоційного впливу на виховання етнічної толерантності студентів.

Обґрунтування та деталізація сутності та факторів виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу дозволили нам визначити, що в освітньому середовищі вишу важливе місце посідає позааудиторна виховна робота зі студентською молоддю.

У теорії та методиці виховання здійснено ряд досліджень щодо характеристики форм та видів позааудиторної виховної роботи зі студентами [28; 121; 138; 144]. Проте більшість вчених визначає студентський клуб як одну з важливих складових процесу виховання молоді людини в умовах вищого навчального закладу.

Студентський клуб є однією з найбільш традиційних форм виховної роботи зі студентами, що сьогодні потребує як змістової, так і технологічної модернізації. Тому ми вважали за доцільне в змісті наступного параграфу визначити особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності.

1.3. Особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності

Здійснена нами характеристика факторів впливу середовища вищого навчального закладу на формування етнічної толерантності студентської молоді дозволила розглядати в якості «чинника впливу» на студента як суб'єкта освітньо-виховного процесу будь-який ресурс освітнього середовища. Ми вважаємо, що таким дієвим виховним ресурсом може стати клубна діяльність студентської молоді в умовах вищого навчального закладу, оскільки клуб виступає позанавчальною формою роботи спрямованою на спілкування, обмін думками, вдосконалення і розвиток знань, моральних ставлень, орієнтирів студентської молоді.

Перевагами клубної діяльності є те, що в її основі лежить певна зацікавленість молодих людей, їх захоплення, покликання, закладений у них творчий потенціал. Особлива роль клубів полягає в організації інтелектуального спілкування, створення атмосфери колективізму, виробленні навичок громадської діяльності, в наданні можливості емоційної, психологічної розрядки [109].

При цьому перевагами виховання засад толерантності студентів у клубах полягають у відсутності регламентації обов'язковими програмами, що надає гнучкості та дозволяє краще враховувати прагнення кожного студента; вирішенні, певною мірою, проблеми організації змістовного дозвілля; створенні умов апробації отриманих знань; навчання засобами улюбленої справи; стимулюванні критичного мислення при оцінці ліdersьких дій персонажів кіно та книжок; забезпеченні атмосфери невимушеного спілкування, вільного викладу власних думок; отримання досвіду роботи у групі; можливості використання знань у житті.

Згідно наказу Міністерства культури і туризму України (від 23 травня 2007 року N 35) державні клубні заклади (далі - клуби) є самостійними організаціями, що діють з метою створення умов для самодіяльної творчості,

формування громадської думки, духовного розвитку, задоволення культурних потреб і організації відпочинку населення [185].

У сучасній науковій літературі не повною мірою диференційовані такі поняття, як «клуб», «клубне об'єднання», «клубний заклад» тощо.

Словникова література визначає клуб, як установу, організацію, основною діяльністю якої є вивчення, надання населенню різноманітних послуг соціально-культурного, просвітницького, оздоровчого і розважального характеру, створення умов для занять любительською художньою творчістю.

Клуб більшість дослідників [61; 65; 110; 145; 147; 179; 232] визначають як комплексний універсальний центр дозвілєвої діяльності, основною метою діяльності якого є виховання й самовиховання на основі ініціативи, самодіяльності й всебічного прояву здібностей кожної особистості. Основними завданнями клубної роботи є організація дозвілля людей, застосування форм та засобів культурно-масової роботи відповідно до інтересів і запитів учасників.

Клуб (з англ. – „club”) – це громадська організація, яка об'єднує групи людей з метою спілкування, комунікації, пов'язаною з політичними, науковими, художніми, спортивними, професійними та іншими інтересами, а також для спільного відпочинку та розваг (проводиться у позаробочий час) [179, с. 41].

Клубне об'єднання при цьому трактується Д. Малковим як організована форма громадської самодіяльності, що створюється на основі добровільності, спільності творчих інтересів і індивідуального членства учасників з метою задоволення різноманітних духовних запитів і інтересів у вільний час [147].

Як основні функції клубу дослідниками проблеми називаються: стимулювання суспільної активності учасників клубу шляхом організації дозвілєвої діяльності; розвиток соціо-культурної творчості; продуктивне міжособистісне спілкування в результаті спільної діяльності; забезпечення культурного відпочинку й розваг.

Паралельно в науковій літературі представлено визначення поняття «клубні заклади», що характеризуються як культурно-освітні установи, що

організують дозвілля громадян, сприяють піднесенню їхнього загальнокультурного рівня розвитку творчих здібностей тощо [65]. До клубних закладів належать районні, міські й сільські клуби, палаци й будинки культури; клуби підприємств, державних установ, вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, наукових і творчих об'єднань тощо. Клубні заклади створюються й утримуються на кошти держави, профспілок, підприємств, добровільних товариств. Роботою клубних закладів керують правління (ради), обирає загальними зборами чи конференціями працівників, службовців, учнів, які обслуговуються даним клубним закладом [147, с.196].

На нашу думку найбільш повне визначення запропонувала дослідниця проблем діяльності клубних установ України Л. Поліщук, яка визначає клуб як багатофункціональну дозвілльєву, культурно-просвітницьку організацію або установу, головним завданням якої є забезпечення потреб населення в змістовному дозвіллі, сприяння самоосвіті та творчій реалізації особистості. Авторка вважає, що більш повним є поняття «заклад клубного типу», оскільки до таких закладів, окрім клубів, можна зарахувати будинки та палаци культури, центри народної творчості, дозвілльєві центри, спортивно-розважальні комплекси, сімейні клуби, клуби-музеї, клуби-бібліотеки тощо [147, с.196].

Л. Поліщук пропонує класифікацію клубних закладів України, в якій виокремлює три групи:

До першої групи належать заклади, що функціонують за адміністративно-територіальною ознакою і мають універсально-комплексний характер діяльності (сільські, селищні, міські, районні, обласні, республіканські будинки і палаци культури, народні доми тощо);

Заклади другої групи зорієнтовані на культурні інтереси певних професійних, національних, вікових та інших соціально-демографічних категорій населення (клуби, центри і будинки трудящих за професійними ознаками, клуби естетичного виховання дітей, клуби жінок, молоді, пенсіонерів, музичної культури, фольклору, кінопоказу, книги, технічної творчості тощо);

Діяльність клубних закладів третьої групи є інтегрованою з роботою, притаманною культурно-освітнім, культурно-побутовим, фізкультурно-оздоровчим закладам і організаціям. До клубів цієї групи належать: клуби-кафе, клуби-бібліотеки, клуби-музеї, культурно-спортивні центри тощо [184]. Відповідно даної класифікації студентські клуби належать до другої групи.

У дисертаційному дослідженні Д. Малкова здійснена спроба більш ґрунтовно окреслити поняття «клубне об'єднання». Автор визначає клубне об'єднання як сукупність організаційних клубних форм соціально-педагогічної роботи; зовнішнє вираження узгодженої спільної творчої діяльності соціальних педагогів та вихованців. Дослідником визначено сутність та особливості клубного об'єднання за місцем проживання як соціально-виховної діяльності, що здійснюється у вільний час, розгортається в процесі клубних занять, в умовах багатогранного спілкування з іншими людьми; обумовлена соціально-особистісними потребами та інтересами, що мають широкий діапазон: від потреби зняти втому чи бажання отримати будь-яку інформацію - до потреб щодо культурного самовдосконалення та інтенсифікації життєтворчості. Автор також виокремлює виховні завдання клубного об'єднання: виховання з орієнтацією на загальнолюдські цінності; виховання особистості, здатної до самовизначення та самореалізації в різних сферах діяльності; виховання особистості, яка бере участь у творчому перетворенні соціальної дійсності [147].

Таким чином, узагальнення підходів до варіацій поняття «клуб» дозволив нам визначити, що в подальшій роботі ми будемо вважати «клубне об'єднання» та «клубний заклад» термінами – синонімами до базового поняття «клуб».

Дослідниця проблем клубної роботи І.Петрова визначає такі принципи діяльності клубу.

Принцип науковості. Цей принцип вимагає обґрунтування цілей, змісту, форм і методів виховного процесу, використання досягнень, суміжних наук – педагогіки, соціології, теорії культури, психології, соціальної психології,

мистецтвознавства, естетики, економіки, теорії управління в діяльності клубної установи.

Принцип комплексності. Говорячи про застосування цього принципу, необхідно дотримуватися забезпечення органічної єдності різних напрямів виховання, а також інтегративності масових, групових та індивідуальних форм роботи з урахуванням особливостей різних груп населення; цілеспрямованого використання всіх засобів і методів клубної роботи для формування творчої особистості.

Принцип диференційованого підходу до різних груп населення. Він займає важливе місце в організації клубної роботи й накладає відбиток на зміст, організацію, форми й методи роботи. Кількість груп, стосовно яких здійснюється цей підхід, а також їх склад залежить від типу установи, її матеріальної бази, конкретних умов роботи.

Принцип зв'язку з життям. Містить у собі такі риси, як конкретність і цілеспрямованість. Це означає, що форми роботи клубу мають носити конкретний характер і мати чітко виражену мету. При цьому дані форми мають віддзеркалювати інтереси, запити громади, плануватися відповідно ініціатив громадян.

Принцип послідовності й систематичності. Культурно-освітня робота тільки в тому випадку може сприяти формуванню особистості, якщо вона буде будуватися не фрагментарно, не епізодично, а послідовно. Це повинно бути забезпечене організацією занять, перспективними планами, методикою роботи [178, с.35-36].

Не відкидаючи важливості даних принципів ми вважаємо за доцільне доповнити їх перелік і визначити як пріоритетний для роботи клубу принцип *відкритості*, що полягає у вивченні клубу як відкритого системного утворення, в усвідомленні цього явища як відкритої соціально-виховної системи. Даний принцип передбачає виявлення тих системотвірних зв'язків, котрі б забезпечували демократичну координацію змісту, напрямків та способів організації клубної діяльності.

Обґрунтування теоретичних засад клубної діяльності неможливе без деталізації змісту роботи сучасних клубів.

Так Л. Поліщук здійснено обґрунтування основних напрямів соціальнокультурної діяльності в клубах України, визначено та охарактеризовано такі *напрями*: культурноосвітній, ціннісноорієнтаційний, художньо-творчий, дозвіллевий, рекреаційно-розважальний, спортивно-оздоровчий [184].

Так культурноосвітній напрям діяльності клубів вивчається як складова загального процесу соціальнокультурного розвитку особистості і представлений цілеспрямованою та організованою діяльністю, що забезпечує засвоєння людиною наукових знань, а також формує вміння і навички набувати їх. Актуалізують культурноосвітній напрям швидкі темпи соціального і науковотехнічного прогресу, які призводять до зростання наукової інформації та швидкого морального старіння раніше набутих знань. Саме тому зростає роль самостійної роботи і неформальної освіти дорослих з підвищення загальнокультурного рівня, виробничої кваліфікації, вміння навчатися у вільний час. Можливості для самовдосконалення та самоосвіти людина має у вільний час, а значний потенціал для реалізації зазначених можливостей мають клуби, у яких задовольняються культурноосвітні інтереси та потреби населення. З цією метою в клубах організовуються різноманітні курси з вивчення іноземних мов, роботи на комп'ютері, пошиття, вишивання, в'язання тощо, тренінги, майстеркласи.

Ціннісноорієнтаційний напрям клубної діяльності передбачає використання в клубній роботі досвіду традиційного, сімейного, релігійного виховання. Формування ціннісних орієнтацій у клубі має здійснюватися за активної участі самої людини, яка має можливість обирати серед багатьох естетичних, моральних, політичних чи інших життєвих пріоритетів. Завдання ціннісноорієнтаційного напрямку – навчити розрізняти основні явища суспільного життя за такими категоріями, як добро і зло, правда і брехня, краса і потворність, справедливість і несправедливість. Ціннісний плюралізм

корисний лише за можливості критично мислити, об'єктивно сприймати інформацію, самостійно формувати індивідуальну систему ціннісних орієнтацій та усвідомлювати їх. Ціннісноорієнтаційний напрям спрямований на формування в учасників клубу певних світоглядних, моральних, естетичних, політичних, соціальних якостей (позитивне ставлення до людей, патріотизм, громадська активність, справедливість, почуття власної гідності тощо). Особливої уваги заслуговують такі форми ціннісного орієнтування, як диспути, дискусії, конференції.

Художньотворчий напрям клубної діяльності дозволяє здійснити перетворення учасників клубної діяльності з суб'єкта споживання на суб'єкт творення. Практично кожна самодіяльна група в клубі може стати художньотворчою. Робота над фольклорними зразками, над оригінальними творами поетів, драматургів, композиторів, якщо вона не зводиться до сліпого копіювання прийомів відомих виконавців, режисерів, хорів, ансамблів, завжди містить елементи творчості. Художньотворчий напрям у клубах реалізується шляхом дотримання планування художньотворчої діяльності; оволодіння технікою конкретного виду, жанру, мистецтва та створення можливостей для її удосконалення; шляхом організації колективних, групових та індивідуальних занять; відвідування спеціальних виставок, музеїв, участі в діяльності інших колективів; відбору творів для репертуару, його формування; участі в навчально-тренувальних заняттях та репетиціях; підготовки художнього твору для показу глядачам; демонстрації його глядачам; обговорення показу; критичного аналізу роботи; складання плану на майбутнє.

Дозвіллевий напрям діяльності клубу, незважаючи на необов'язковий, демократичний характер дозвіллевої діяльності, потребує чіткої, цілеспрямованої організації. Особливість дозвіллевої клубної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється не лише для відвідувачів, а й за їхньою допомогою, за добровільною, активною участю – для широких верств населення. Учасники клубів беруть участь у підготовці та проведенні культурно-дозвіллевих програм, свят, обрядів, вечорів відпочинку, масових

гулянь, дискотек, конкурсів, змагань тощо [61, с. 21]. Дозвілля як складне соціокультурне явище виконує різні завдання: від простого відпочинку та отримання задоволення окремими особами до важливих соціальних завдань – пропагування моральних та етичних цінностей, традицій, формування громадської думки суспільства в цілому. До основних ознак клубного дозвілля, на думку В. Гагіна належать: добровільний характер, можливість вибору дозвіллевих занять, диференційований підхід до різних категорій клубної аудиторії, неформальне спілкування, можливість реалізації творчого потенціалу.

Рекреаційно-розважальний напрям роботи клубів актуалізується в умовах постіндустріального суспільства, з його постійними нервовими та фізичними напруженнями людей у процесі трудової діяльності, коли особливого значення набуває відновлення психофізіологічних сил, покращення самопочуття, зняття нервової напруги та звільнення від небажаних стресів, що здійснюється за допомогою участі в формах роботи клубу. У сучасних умовах раціонально організована рекреаційнорозважальна діяльність не лише відновлює сили людини, а й надає їй нових імпульсів для творчого розвитку [11]. Рекреаційний потенціал клубів реалізується внаслідок змінюваності видів дозвіллевої діяльності, спілкування з іншими, змагання, мистецтва, фізичних навантажень, інтелектуальних програм [177, с.43]. Це можливо під час проведення розважальноігрових та шоупрограм, конкурсів, вечорів відпочинку та розваг, танцювальних вечорів, театралізованих комплексних ігрових програм тощо. Для забезпечення рекреаційної ефективності клубним працівникам необхідно дотримуватися рекомендацій фахівців з медицини, психології, педагогіки щодо оптимального співвідношення різних видів і форм дозвіллевої діяльності для різних категорій населення. Важливо, щоб зміст, форми і методи клубної діяльності, які використовуються для зняття втоми, психологічного напруження, відповідали віковим, професійним, освітнім та іншим особливостям аудиторії. Використовуючи різноманітні форми спілкування, розважальна анімація має переважно релаксаційний характер, що дозволяє

зняти нервові напруження, відновити психологічне здоров'я учасників клубу [73].

Спортивнооздоровчий напрям клубної роботи набуває особливої актуальності в роботі по формуванню здорового способу життя, упровадженню здоров'єзберігаючих технологій. У провідних соціальнокультурних концепціях обґрунтовується важливість активних форм відпочинку і розваг, що пояснюється утвердженням в житті кожної людини і суспільства в цілому «культу здоров'я» [177]. Завданнями клубів є проведення спортивнооздоровчих заходів і акцій, інтенсивне створення приміщень з ігровими майданчиками, ковзанками, відповідним спортивним оснащенням. Спортивні форми соціальнокультурної діяльності посідають значне місце і в традиціях українського народу. Завдяки технічному прогресу, зростанню популярності та авторитетності спортивних занять у XX ст., виникло багато нових форм відпочинку, які дотримуються принципів спортивної змагальності та спортивних ритуалів. Популярними серед населення протягом тривалого часу є програми «Тато, мама, я – спортивна сім'я», «Козацькі забави» тощо. Таким чином діяльність в клубах має значний потенціал для формування здорового способу життя сучасного суспільства, а розробка поліфункціональних соціокультурних програм дозволяє ефективно вирішувати комплекс завдань, поєднуючи відпочинок, оздоровлення і спорт.

Здійснений аналіз основних напрямів соціальнокультурної діяльності в клубах дає підстави стверджувати, що клуби мають широкий арсенал вибору форм та методів роботи для впливу на усі сфери життєдіяльності суспільства. Вони мають потужний потенціал для розв'язання завдань виховання, навчання, формування свідомості, ціннісних орієнтацій, творчих здібностей тощо.

На наступному етапі теоретичного аналізу ми вважали за доцільне виявити та охарактеризувати особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності. З цією метою ми намагалися деталізувати особливості клубної діяльності зі студентською молоддю.

Як було зазначено нами вище, однією з основних особливостей діяльності клубів є забезпечення включення членів клубу до суспільного життя, до процесу соціального становлення. Суттєвим компонентом системи діяльності клубних об'єднань є виховний потенціал власне клубу як суспільного явища.

Успіх діяльності клубної установи залежить від того, наскільки цікавою та різноманітною є її діяльність, наскільки вона відповідає потребам та творчим інтересам відвідувачів клубу. Зміст діяльності визначається інтересами і запитами аудиторії; подіями, що відбуваються у країні й там; специфікою розвитку та проблемами регіону, де знаходиться клубний установа; звичаями та традиціями, існуючими у цій місцевості; знаменними і пам'ятними датами у суспільства; календарем державних свят; річним колом народних свят; рівнем професіоналізму працівників клубного установи, його матеріально - технічними і фінансових можливостей.

Клубні форми організації вільного часу студентів найчастіше створюються як об'єднання студентської молоді за інтересами. Вони відповідають наступним вимогам:

- автономність і самобутність життєдіяльності;
- наявність провідної ідеї, яка покладена в основу кожного об'єднання й визначає основні напрямки його розвитку;
- відкритість об'єднання, яке передбачає добровільність входження до нього, а також вільність виходу чи переходу в інший гурток;
- самоврядування, самоорганізація, самодіяльність;
- комфортний мікроклімат, стиль взаємин «на рівних», коли немає у звичному розумінні громадських функціонерів і виконавців.

Зауважимо, що діяльність таких студентських клубів спрямована на отримання додаткових неформальних знань, виховання учасників та розвиток у них художніх, науково-дослідних, організаторських здібностей, умінь і навичок. Під час відвідування клубних занять у процесі спільно-корисної та культурно-дозвілєвої діяльності відбувається формування та розвиток соціального досвіду студентської молоді. Для забезпечення цього необхідно,

щоб робота студентських клубів чи клубних об'єднань планувалась, спираючись на соціальні замовлення студентської молоді.

Специфікою роботи студентських клубів є те, що їхня соціально-виховна діяльність сприяє формуванню та розвитку морально-ціннісних орієнтацій студентів, допомагає розвивати комунікативні якості, забезпечує органічну адаптацію в різних сферах життєдіяльності, сприяє діагностиці особистісних якостей особистості з метою виявлення особистісного потенціалу, сприяє максимальній його реалізації задля позитивного самовизначення та самореалізації.

Основу студенського клубу становить спільність солодих людей на ґрунті таких інтересів, задоволення яких потребує спільних дій. Людина, що має інтерес до музики, філателістки, літератури тощо, може реалізувати його індивідуально: читати вдома книги, збирати марки, слухати музику. Такий спосіб задоволення інтересів не приведе до виникнення об'єднання. Проте в студентському віці найчастіше виникає потреба в колективному прослуховуванні музики, в спільному переживанні емоціонального потрясіння. Саме тому, якщо молода людина хоче поділитися з ким-небудь радістю власного відкриття, обговорити з однодумцями прочитане, посперечатися з однолітками на рахунок хвилюючих проблем, - тут їй на допомогу приходить клуб.

Такий підхід дозволив нам визначити головні характеристики, притаманні діяльності студентських клубів: формування суб'єкт-суб'єктних відносин; здійснення діяльності у вільний, позанавчальний час; організація групової, колективної, комплексної діяльності; формування спільності потреб та інтересів студентів; досягнення результатів, відповідних до мети та завдань виховання.

Студентський клуб нами визначено як синтетичну форму позааудиторної роботи зі студентською молоддю, осередок суспільно-культурного життя студентської молоді, що має комплексний чи спеціалізований характер та працює на засадах самоврядування та добровільної участі.

Умови соціокультурного життя великого міста та вищого навчального закладу пропонують великий вибір форм організації дозвілля, відповідних запитам сучасного студентства. Тому постає питання, чим має бути обумовлено бажання студента відвідувати заняття клубу, брати участь в різних формах клубної діяльності. На нашу думку поява такого бажання спричинена низкою факторів, а саме:

1. У діяльності студентського клубу кожен студент має рівні права при участі в різних видах соціально значущій діяльності, рівні стартові можливості розвитку творчих умінь.

2. Студентський клуб створює сприятливі умови для орієнтації студентів у системі моральних, естетичних цінностей, допомагає молодим людям їм здійснювати індивідуальний вибір позитивних життєвих цілей і установок.

3. Студентський клуб бере на себе роль компенсатора відносно тих студентів, що мають проблеми спілкування в академічній групі, не знайшли друзів, відчувають самотність.

4. Уміння, що формуються в процесі клубної діяльності, дозволяють студентам взаємодіяти один з одним та з педагогами, самостверджуватись, розвивати свої творчі здібності, отримати схвалення з боку оточуючих.

5. Діяльність студентського клубу визначається відсутністю будь-якого тиску ззовні, саме тому психологічно вільна діяльність сприймається студентом як задоволення.

Ми можемо дійти висновку, що виховання студентів в умовах студентського клубу як форми позааудиторної, позанавчальної виховної роботи забезпечує реалізацію відчуття задоволення від дотичності до спільної, творчої групової роботи.

У сфері міжособистісних стосунків молода людина відчуває потребу в емоційному теплі, розумінні і контакті з іншою людиною. Соціальні суперечності нашого суспільства, нові умови вищого навчального закладу нерідко викликають у студентів відчуття небезпеки, недовіри і безсилля. Таким чином, досвід, що набувається в умовах студентського клубу, сприяє протидії

відчуженню, допомагаючи вирішенню особистісних проблем, організації змістовного дозвілля студентської молоді.

Базуючись на підходах К. Роджерса до переваг форм групової роботи [193] ми визначили *переваги студентського клубу* як групової форми виховної роботи зі студентською молоддю:

1. В умовах студентського клубу молода людина отримує можливість знайти зворотній зв'язок і підтримку від учасників, що мають спільні проблеми чи переживання.
2. У процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей, індивідуальних життєвих позицій і потреб учасників студентського клубу.
3. На заняттях студентського клубу кожен з учасників відчуває себе прийнятим іншими, користується довірою і має можливість отримати допомогу. Крім того, член клубу також приймає, довіряє, турбується про інших і допомагає іншим.
4. Заняття студентського клубу дозволяють створити атмосферу творчого партнерства у будь-якій творчій взаємодії.
5. Інтегрований характер діяльності студентського клубу дозволяє застосовувати «кулуарні» форми виховної роботи, що робить атмосферу клубу затишною та сприятливою для творчого натхнення.

Визначення переваг та особливостей роботи студентського клубу як форми виховання студентської молоді актуалізувало потребу характеристики поняття «клубна діяльність». На нашу думку, дане поняття визначає сумісну діяльність учасників клубу як умову ефективності його існування. Само поняття діяльності характеризує ті процеси, що нині є актуальними для сфери організації дозвілля молоді: демократичність засобів та шляхів організації вільного часу, орієнтація дозвіллевої діяльності відповідно запитам та інтересам молодих людей, безпосереднє залучення молоді до участі в процесах проектування та реалізації культурно-дозвіллевої діяльності, культурних проектів та програм.

Таким чином ми будемо визначати *клубну діяльність* як сукупність сумісної творчої дозвіллевої діяльності учасників студентського клубу в специфічних формах клубної роботи.

Ми визначили за мету обґрунтувати можливості студентського музичного клубу у вихованні етнічної толерантності студентів. Застосування музики як засобу емоційного впливу, прослуховування та виконання музичних творів різних стилів та жанрів під час позанавчальної дозвіллевої діяльності, на нашу думку, передбачає не лише розвиток смаків та інтересів студентів, а здійснює вплив на етичні ставлення, духовні орієнтири. Сучасний студентський музичний клуб, що об'єднує студентів різних національностей саме засобами музики, що передає емоції й почуття краще вербальних засобів спричиняє встановлення міжособистісної творчої взаємодії, розвиток приятельських стосунків, розуміння культури, музики і традицій інших народів.

Педагогічний ефект при такому підході вбачається насамперед у тому, щоб підняти інтереси студентів на більш високий рівень, сприяти вихованню вміння бачити, відчувати, розуміти й створювати прекрасне й на цій основі вдосконалювати власний духовний світ та навколишнє середовище. Таким чином, забезпечення музичного світосприймання сприяє формуванню світоглядних позицій студентської молоді, формуванню етичних норм та моральних переконань, що будуть покладені в основу толерантної поведінки до представників інших етносів.

Здійснена характеристика поняття «клуб» та низки синонімічних понять, виявлення сутності та особливостей діяльності студентського клубу дозволили нам визначити *особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу*. Такими особливостями є:

1. Відкритість діяльності студентського музичного клубу, що передбачає можливість добровільної участі, волевиявлення та свободи.
2. Демократичність роботи студентського музичного клубу, що гарантує відсутність дискримінації за будь-якими ознаками, відсутність зовнішніх впливів.

3. Відсутність жорсткої регламентації у виборі музичних та виховних форм, що дозволяє будувати роботу студентського музичного клубу на засадах творчих ініціатив та урахування потреб студентства.

4. Груповий характер творчої музичної взаємодії, що дозволяє створити невимушену, дружню атмосферу роботи студентського музичного клубу.

5. Широкий вибір форм роботи студентського музичного клубу, що забезпечує участь студентів як в якості організаторів, так і учасників процесу клубної діяльності.

6. Спрямованість форм роботи студентського музичного клубу на саморозкриття та самовдосконалення кожного учасника, внаслідок чого зростає впевненість студента в своїх творчих можливостях.

7. Застосування музики як пріоритетного засобу виховного впливу, що забезпечує емоційність, доступність та відкритість виховного середовища студентського музичного клубу.

Таким чином обґрунтування теоретичних засад, сутності та факторів виховання етнічної толерантності особистості та визначення особливостей виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу обумовило необхідність виявлення критеріїв, показників та рівнів вихованості етнічної толерантності студентів вищих навчальних закладів.

1.4. Критерії, показники та рівні вихованості етнічної толерантності студентів

У сучасних умовах політичних та економічних криз, що зазнає Україна, як ніколи, стає очевидним, що мир і злагода в сучасному співіснуванні можуть бути досягнуті й збережені не за допомогою зброї і конфліктів, а шляхом налагодження взаємовідносин між людьми на основі етичних, моральних і культурних законів.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначає, що система освіти має забезпечувати виховання людини демократичного світогляду й культури, яка поважає права і свободи особистості, традиції народів і культур світу, національний, релігійний вибір особистості та повинна спрямовуватися на виховання культури миру і міжособистісних відносин.

Нова концепція національного виховання студентської молоді визначає головними цінностями ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності та вираженості [118].

Підтвердженням цього є положення Закону України «Про вищу освіту», якими визначено такі завдання, як «збереження та зміцнення ... поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів...» [92].

Здійснене нами узагальнення підходів до сутності та специфіки виховання етнічної толерантності студентської молоді викликало потребу до більш широкого вивчення загальної системи виховання етнічної толерантності з урахуванням її різних складових, чинників і механізмів. Ми визначили, що нашим наступним завданням має стати поглиблений аналіз особистісних аспектів виховання толерантності, звернення до особливостей і детермінант етнічної толерантності в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу та подальша розробка методичного інструментарію вимірювання етнічної толерантності студентів. Саме тому ми звернулися до визначення підходів до критеріїв оцінки вихованості етнічної толерантності студентів.

У довідниковій літературі поняття «критерій (*гр.* *kriterion*)» визначено як підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило, мірка [163]; вимоги випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища засіб для судження; принцип або стандарт, за яким можна судити або вирішувати. Критерій є ніби ідеальним зразком, еталоном, порівнюючи з яким реальні явища, можна встановлювати ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу. Водночас критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на

основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражаються в конкретних показниках, які характеризуються, у свою чергу, низкою ознак [3].

Ми будемо виходити з визначення С.Сисоєвої, що тлумачить критерії як ознаки, на яких здійснюється оцінка досліджуваного об'єкта, явища, що визначають реальний стан, рівень сформованості об'єкта [202].

Отже під *критеріями вихованості етнічної толерантності студентів* ми будемо розуміти систему ознак, на основі яких буде здійснюватися оцінка рівня вихованості визначеного феномену в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Для нашого дослідження також було важливо визначити співвіднесення понять «критерії» та «показники» вихованості етнічної толерантності студентів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови констатує, що показник – це «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь» [205].

Ми отримали підтвердження нашої позиції в дослідженні А. Реана, який визначає поняття «критерій» як таке, що за сутністю більш ширше, ніж показник, тому можлива ситуація, коли за одним критерієм існує ціла система показників. Водночас, критерій і показник тісно взаємопов'язані: науково-обґрунтований вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників, а якість показника залежить від того, наскільки він повно і об'єктивно характеризує прийнятий критерій [189].

Отже, ми будемо вважати, що кожен з критеріїв вихованості етнічної толерантності студентів є сукупністю показників-індикаторів, що дозволяють виявити рівень сформованості усвідомлення, прийняття та проявів етнічної толерантності студентів.

Ми здійснили аналіз підходів до визначення критеріїв та показників, що в сучасних педагогічних дослідженнях визначають різні аспекти сформованості толерантності та етнічної полікультурності особистості.

Так у формуванні полікультурної компетентності у молоді Л.Перетяга визначає такі структурні компоненти: когнітивний, афективний, операційний, поведінковий та здійснює оцінку рівня компетентності за такими ж критеріями [176]

Л. Бернадською уточнено сутність та структурні компоненти толерантності як особистісного утворення та визначено, що структура толерантності містить когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний компоненти [27].

З метою виявлення рівнів вихованості культури міжетнічних відносин старшокласників Г.Назаренко були визначені критерії, в основу яких покладена система ціннісних ставлень як показників цих критеріїв : когнітивний, емоційно-мотиваційний і діяльнісно-практичний, кожний з яких характеризувався певними показниками. Зазначено, що «в узагальненому вигляді показники культури міжетнічних відносин проявлялися у ставленні до: поліетнічності української нації та проблеми міжетнічних відносин; культури міжетнічних відносин як загальнодержавної та особистісної цінності; культурних цінностей власного етносу та культурних надбань, системи цінностей інших етносів, що входять до складу української нації; самого себе як представника певного етносу, громадянина загальнодержавної української нації, суб'єкта міжетнічних відносин» [162, с. 55].

Аналіз досліджень, в яких відображено різні аспекти трактування критеріїв та показників виховання етнічної толерантності студентів дозволив нам визначити власний підхід до тлумачення критеріїв та показників вихованості етнічної толерантності студентів.

Значна група дослідників проблеми формування толерантності молоді зазначають, що знання про етнічну толерантність набувають провідного значення саме як сукупність інформативних одиниць, що ґрунтуються на

об'єктивних закономірностях міжетнічної взаємодії у світі. Значення знань у вихованні етнічної толерантності студентів важко переоцінити, оскільки інформація, що отримує молода людина з різних джерел з часом акумулюється у вигляді стійких переконань про характер, поведінку представників етносу, стереотипів щодо різних етнічних груп. Саме тому нами обрано *когнітивний критерій* вихованості етнічної толерантності студентів як систему оцінювання показників обізнаності, світоглядних орієнтирів, суджень студентів щодо етнічної толерантності як соціального феномену. Такі знання нерідко виражають суб'єктивний досвід особистості, який також впливає на загальну поінформованість особистості.

Ми визначили такі показники когнітивного критерію вихованості етнічної толерантності студентів, як: 1) наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності; 2) усвідомлення значущості етнічної толерантності; 3) знання про культуру, традиції, інших країн.

Емоційно-мотиваційний критерій вихованості етнічної толерантності студентів є еталоном оцінки міжетнічних інтересів і міжетнічної спрямованості студентів. Даний критерій ми розглядаємо як сукупність оцінок прагнень, намірів, переконань, установок на толерантні стосунки. Також цей критерій визначає сформованість емоцій, потреб, мотивів діяльності, що спрямовані на досягнення взаєморозуміння у процесі міжособистісних поліетнічних відносин. При цьому емоції можуть мати альтруїстичний, комунікативний чи практико-орієнтований характер. Ми вважали, що найбільш яскравими показниками вихованості етнічної толерантності студентів, що можуть виступити в якості індикатора даного критерію є наступні прояви: 1) бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп; 2) прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; 3) задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп.

Поведінковий критерій вихованості етнічної толерантності студентів дозволяє оцінити оволодіння сукупністю дій та операцій, що забезпечують розв'язання стандартних та нестандартних ситуацій в практичній діяльності;

вмінь та навичок, якість засвоєння й узагальнення яких необхідні для здійснення ефективної взаємодії на засадах етнічної толерантності. Цей критерій визначається наявністю в діях студента вмінь та навичок толерантного, безконфліктного поводження з представниками інших етнічних груп, прагнення долучити інших студентів до продуктивної поліетнічної взаємодії. На нашу думку, показниками вихованості етнічної толерантності студентів за даним критерієм мають стати такі якості, як: 1) здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп; 2) наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; 3) готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам.

Узагальнення нами підходів до обґрунтування критеріїв та показників етнічної толерантності студентів знайшло відображення на рис.1.1. Визначення критеріїв та показників вихованості етнічної толерантності студентів потребувало від нас розробки методики оцінювання досліджуваного процесу з використанням порівняльних, рівневих характеристик. У педагогіці отримала розвиток процедура визначення стадій процесу, побудована на теорії рівнів становлення цілісності [35]. Враховуючи даний підхід, за основу рівневої оцінки вихованості етнічної толерантності студентів нами закладено такі вимоги, як: системність сформованості показників, їх функціональну єдність та розвивальну спрямованість.

На даному етапі дослідження нами було введено поняття «рівень вихованості етнічної толерантності студентів». У дослідженні ми під *рівнем вихованості етнічної толерантності студентів* будемо розуміти частоту, постійність та помітність прояву даних показників в знаннях, ставленнях, емоційних оцінках, орієнтаціях, вчинках студентів.

Нами визначено три рівні вихованості етнічної толерантності студентів (достатній, середній, мінімальний) та надано їх змістову характеристику.

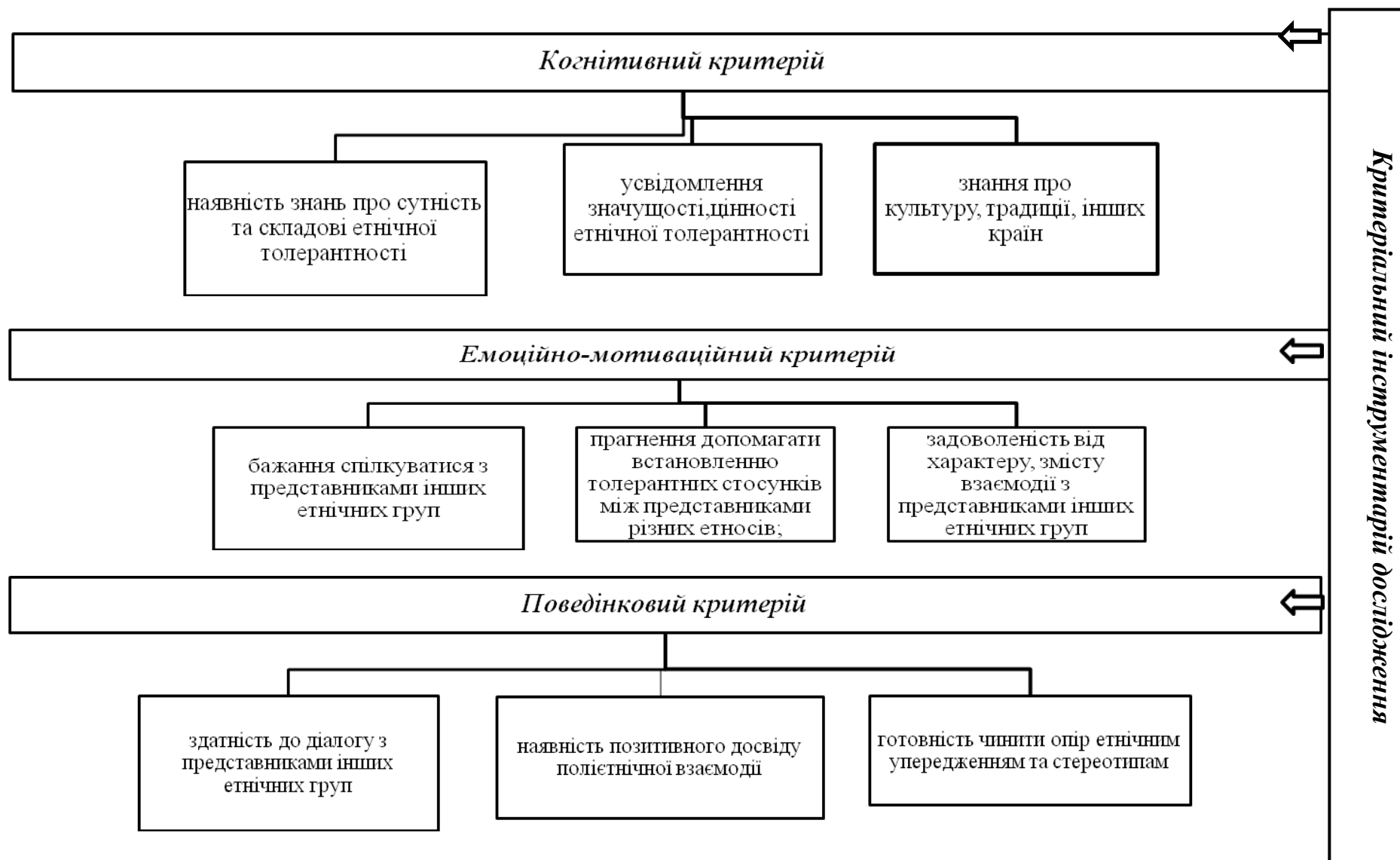

Рис. 1.1. Критерії та показники вихованості етнічної толерантності студентів

Достатній рівень. Даний рівень передбачає помітність, яскравість та постійність проявів показників вихованості етнічної толерантності студентів. Студентам, показники яких сформовані на достатньому рівні притаманне свідоме прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів, що базується на знаннях про культуру, традиції, інших країн та етносів. Дані студенти в поведінці виявляють здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп, вони демонструють широкий спектр конструктивних умінь толерантного поводження, прагнуть залучити інших до досвіду поліетнічної взаємодії.

Середній рівень. Даний рівень сформованості показників етнічної толерантності студентів передбачає ситуативний характер прояву ознак явища, що досліджується. У студентів, показники яких сформовані на середньому рівні присутнє усвідомлення значущості, цінності етнічної толерантності; наявний досвід толерантної поведінки стосовно представників інших етнічних груп, у певних ситуаціях вони демонструють обізнаність, в діях вони керуються нормами толерантної поведінки. Проте ці прояви не мають постійного характеру, виявляються приблизно в половині випадків, вирізняються ситуативністю поведінки, виникають під контролем викладача чи в тих ситуаціях, коли студент сам у цьому зацікавлений.

Мінімальний рівень. Даний рівень передбачає відсутність чи мінімальність проявів показників етнічної толерантності студентів. Показники толерантності в знаннях, ставленнях, емоціях і поведінці студентів спостерігаються рідко, майже непомітно, ці прояви мають епізодичний характер. Студенти, показники етнічної толерантності яких сформовані на мінімальному рівні не виявляють здатності до діалогу з представниками інших етнічних груп, уникають участі в формах виховної роботи за напрямком виховання етнічної толерантності.

У характеристиці рівнів вихованості етнічної толерантності студентів ми свідомо не використовували поняття «високий» чи «оптимальний», стосовно рівня сформованості показників етнічної толерантності, оскільки в нашому дослідженні йдеться про студентську молодь, тому говорити про високий чи

еталонний рівень зарано, оскільки досвіду толерантної поведінки людина набуває все життя. Також ми вважали, що термін «низький рівень» не відображає сутність такого явища, як етнічна толерантність студентів, оскільки йдеться про молодих людей, що навчаються в університеті і мають досвід спілкування з представниками інших етносів у навчально-виховному процесі. Саме тому ми вважали за можливе використати поняття «мінімальний рівень».

Ми вважали за доцільне деталізувати рівневі характеристики вихованості етнічної толерантності студентів відносно кожного з критеріїв та показників. Результати даного аналізу представлено в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

**Рівневі характеристики вихованості етнічної толерантності студентів
відносно кожного з критеріїв та показників**

Критерії	Показники	Рівні (достатній, середній, мінімальний)	
Когнітивний	Наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності	Д	Повне, системне усвідомлене знання про основи етнічної толерантності, є прагнення поповнювати, вдосконалювати отриманні знання
		С	Знання епізодичні, неповні, виявляються під впливом викладача чи ситуації
		М	Знання недостатні чи відсутні
	Усвідомлення значущості етнічної толерантності	Д	Особистісне, самостійне усвідомлення значущості етнічної толерантності
		С	Усвідомлення ситуативне, неповне
		М	Усвідомлення недостатні чи відсутні
	Знання про культуру, традиції, інших країн	Д	Знання культури, мистецтва, традицій інших етносів повні, систематичні, є бажання ними ділитися
		С	Знання епізодичні, неповні, виявляються в окремих ситуаціях
		М	Знання недостатні чи відсутні

Продовження таблиці 1.1

Емоційно-мотиваційний	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп	Д	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп є усвідомленим, проявляється у формах конструктивних ініціатив
		С	Бажання присутнє, проте не знаходить практичної реалізації
		М	Бажання не виявляється
	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів	Д	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів є помітним, проявляється в діяльності
		С	Прагнення є, проявляється час від часу
		М	Установленню толерантних стосунків між представниками різних етносів не сприяє
	Задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп	Д	Студент часто відчуває і усвідомлює задоволення від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп
		С	Відчуває позитивні емоції, проте не завжди
		М	Не відчуває задоволеності від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп
Поведінковий	Наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії	Д	Отримано суттєвий позитивний досвід поліетнічної взаємодії, є бажання його розвивати, залучати інших до міжетнічної творчої взаємодії
		С	Епізодичність та не усвідомлення значення досвіду поліетнічної взаємодії
		М	Відсутність чи мінімальність досвіду полікультурної взаємодії, відсутність бажання його розвивати
	Здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп	Д	Наявність широкого кола діалогічних умінь у спілкуванні з представниками інших етнічних груп
		С	Наявні окремі діалогічні вміння у спілкуванні з представниками інших етнічних груп
		М	Уміння конструктивного поліетнічного діалогу відсутні чи виявляються епізодично
	Готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам	Д	Яскраво помітні прояви етнічної толерантності; готовність долати негативні етнічні стереотипи та чинити опір упередженням
		С	У цілому позитивне емоційне ставлення до представників інших етнічних груп, прояви толерантності епізодичні
		М	Байдуже ставлення до представників інших етнічних груп, можливість вчинків не толерантного ставлення

Визначення критеріальних засад нашого дослідження дозволило нам здійснити подальший аналіз стану вихованості етнічної толерантності студентів вищих навчальних закладів України в межах констатувального експерименту.

Для організації дослідження нами обрано вищі навчальні заклади, що мають III та IV рівень акредитації й належать до державної форми власності. На констатувальному етапі у дослідженні брали участь студенти II – III курсів, що навчаються на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр».

Експериментальна робота проходила на базі шести вищих навчальних закладів України. Констатувальний етап експериментальної роботи тривав протягом 2015-2016 рр. Дослідженням на констатувальному етапі було охоплено 589 осіб: 514 студентів спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», «Історія»; «Психологія», «Політологія», «Правознавство», 63 педагоги (9 заступників деканів з питань виховної роботи, 54 куратори академічних груп, викладачі професійно-орієнтованих дисциплін), 12 осіб – представники відділів та департаментів виховної роботи та студентських соціальних служб.

Констатувальний етап експериментальної роботи містив сукупність завдань, що розв'язувалися поетапно:

- аналіз змісту навчального процесу вищих навчальних закладів України щодо підготовки фахівців за напрямом виховання етнічної толерантності студентів засобами поза навчальної роботи;
- аналіз змісту виховної роботи вищих навчальних закладів щодо змісту та форм виховання етнічної толерантності студентів
- виявлення в діяльності вищих навчальних закладів факторів, що негативним чином впливають на процес виховання етнічної толерантності студентів;
- визначення рівнів вихованості етнічної толерантності студентів;
- прогнозування завдань експериментальної роботи на формувальному етапі.

На початку роботи з метою аналізу виховної роботи вищих навчальних

закладів за напрямом виховання етнічної толерантності студентів нами було проаналізовано змістовий компонент навчально-виховного процесу фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр».

З метою аналізу було використано навчальні плани п'яти вищих навчальних закладів. Для аналізу було відібрано 18 навчальних планів різних спеціальностей. Ми виходили з твердження, що виховання етнічної толерантності студентів здійснюється шляхом упровадження поліетнічного культурного контенту в освітньо-професійні програми підготовки майбутніх фахівців. Відтак, змістовні модулі дисциплін соціально-гуманітарної, професійно-орієнтованої підготовки мають світоглядне та аксіологічне навантаження, і відповідно – сприяють формуванню знань та навичок толерантної поведінки. Отже, ми ставили перед собою завдання аналізу змісту тих предметів, що сприяють, на нашу думку, вихованню етнічної толерантності студентів.

Ми вважали, що зміст виховання етнічної толерантності студентів містить сукупність взаємопов'язаних елементів як зовнішнього (соціального: етнокультурного, соціокультурного, міжкультурного), так і внутрішнього (світоглядного) планів, що визначають зміст професійної підготовки на підставі введення в навчально-виховний процес теоретичного і практичного матеріалу, який характеризується спрямованістю на розвиток засад толерантності. Відповідно в змісті вузівської підготовки можна відзначити чотири основні структурні елементи: етнокультурний, що сприяє взаєморозумінню людей на підставі етнокультурних цінностей; соціокультурний, що відображає вплив суспільно-історичних процесів на розвиток культур і формування духовних цінностей; міжкультурний, що передбачає комунікативну взаємодію представників різних культур; світоглядний, що сприяє орієнтації на сукупність цінностей культури, яка базується на особливостях ментальної поведінки особистості і є її рушійною силою [155, с. 52]

Аналіз навчальних планів дозволив засвідчити, що нормативна частина передбачає оволодіння знаннями та вміннями дисциплін фундаментальної,

гуманітарної та професійно-орієнтованої та практичної підготовки, що обов'язкові для засвоєння студентами бакалаврами. Вибіркова частина змісту навчання рекомендує для засвоєння дисципліни предмети нормативні та за вибором студентів, що призначені для задоволення існуючих потреб у фахівцях певної спеціалізації та урахування потреб студента.

Аналіз навчальних планів підготовки студентів експериментальних вищих навчальних закладів дозволив нам визначити, що передбачено викладання ряду курсів, зміст яких, на нашу думку, має бути спрямовано на розв'язання завдання виховання етнічної толерантності студентів. Ми виходили з назви курсу та аналізу анотацій до предметів в освітньо-професійній програмі підготовки фахівця. Таким чином ми визначили перелік предметів, що на нашу думку, найбільш спрямовані на виконання завдання формування виховання етнічної толерантності студентів. Це такі предмети, як: Історія української державності, Філософія, Культурологія, Етика, Етнопсихологія, Соціальна політика України, Деонтологія тощо.

На констатувальному етапі експерименту нами було здійснено змістовий аналіз навчальних програм вищеназваних предметів, а саме: вивчення змісту пояснювальних записок (перелік загальних та спеціальних компетентностей, відповідних результатів навчання студентів; знань, умінь та навичок, що формуються в процесі вивчення даної навчальної дисципліни), аналіз переліку змістових модулів та тем, змісту лекційного матеріалу тощо.

Результатом аналізу навчальних програм став висновок, що проблеми виховання етнічної толерантності студентів майже не знайшли відображення в змісті навчальних дисциплін. Так, аналіз 18 навчальних програм різних вищих навчальних закладів дозволив встановити, що в деяких з них було відображено завдання формування толерантного ставлення до народів світу, виховання поваги до їхньої спадщини, інтересу до культури інших народів та етносів тощо. Результати аналізу запропоновано нами в таблиці 1.2.

Аналіз табличних даних дозволяє засвідчити, що здійснений нами аналіз змісту навчального матеріалу (освітня програма, пояснювальна записка до

навчального плану, навчальні програми дисциплін) дозволив дійти висновку про недостатнє відображення завдання виховання етнічної толерантності студентів у змісті навчального процесу підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України. Найменша увага приділяється операційним вмінням студентів, а саме: уміння чинити протидію проявам етнічних упереджень, ксенофобії, расизму. Також ми вважали, що недостатньо уваги приділяється в навчальному процесі проблемам формування поваги до культури інших народів, культурних традицій, звичаїв, що зокрема, відображені в мистецтві різних країн.

Таблиця 1.2

**Відображення проблеми виховання етнічної толерантності студентів
у змісті навчальних дисциплін (у %)**

Навчальні дисципліни	Толеран тність	Етнічна толериантність	Виховання етнічної толериантнос ті	Культур а народів світу	Протидія етнічним упередженням, ксенофобії, расизму
Пояснювальна записка	0	11,11	0	33.33	5.55
Зміст програми	0	11.11	5.55	33.33	33,3

Відповідно ми дійшли висновку, що саме форми позанавчальної виховної роботи зі студентами можуть компенсувати виявлені недоліки. З цією метою на наступному етапі констатувального експерименту нами було здійснено аналіз змісту виховної роботи вищих навчальних закладів України за напрямком виховання етнічної толерантності студентської молоді. З цією метою нами було проаналізовано 10 річних планів педагогічних та класичних університетів, 12 планів роботи Інститутів (факультетів), 54 плани кураторів академічних груп. Додатково нами було проаналізовано 16 звітів за роботу Інститутів (факультетів), сайти вищих навчальних закладів у мережі Інтернет.

Узагальнення отриманих якісних та кількісних даних дозволило дійти відповідних висновків:

- завдання «виховання етнічної толерантності» не визначено як стратегічне в жодному з перспективних планів роботи вищих навчальних закладів;
- у половині річних планів роботи вищих навчальних закладів згадується про різні аспекти виховання етнічної толерантності, наприклад «формування поваги до інших народностей та їх культурних традицій», при цьому поняття «толерантності» не звучить;
- чотири (40%) вищих навчальних заклади відповідно задекларованих завдань передбачили своїми планами виховної роботи проведення заходів, тематика та зміст яких має завдання виховання етнічної толерантності студентів. Так планом Київського національного університету імені Т.Г. Шевченко передбачено участь студентів у Марші миру. План роботи НПУ імені М.П.Драгоманова містить інформацію про традиційне проведення Тижня мистецтв, в плані Запорізького університету є така форма роботи, як «Тиждень культурних традицій».

З метою перевірки відповідності реалізації виховної роботи задекларованим у планах роботи завданням нами було проведено інтерв'ю 63 осіб - організаторів соціально-виховної роботи, викладачів та кураторів академічних груп (Додаток А).

Результати опитування засвідчили, що 28,57% педагогів (18 осіб) підтвердили стихійний характер і вказали на те, що плануючи виховну діяльність в університетах, вони епізодично обирають форми та методи роботи, що відповідають завданням виховання етнічної толерантності студентів. Ефективними шляхами виховання етнічної толерантності студентів респонденти вважають: спеціалізовані тренінги, семінари (52,38%), участь у соціально-виховних заходах (69,84%), організація студентами творчої діяльності (36,51%).

Тобто, можемо припустити, що виховання етнічної толерантності не є

пріоритетним завданням виховної роботи зі студентами, оскільки майже половина опитуваних (31 особа - 49,21%) вважають, що толерантність набувається з досвідом взаємодії з представниками інших народів, а цей досвід приходить з часом.

Опитування 54 кураторів академічних груп дозволило виявити, що формами взаємовідносин кураторів зі студентами є традиційні виховні години (92,26%) та бесіди (88,89%). Цікаво, що 39 кураторів (72,22%) назвали пріоритетною формою спілкування зі студентами зустрічі. Для нас було важливо, що жоден з кураторів, як і організаторів виховної роботи не назвав клубні форми роботи як засіб виховання студентської молоді.

Невтішним є той факт, що педагоги визнають наявність випадків не толерантної поведінки в студентському середовищі. Як зазначили 38 кураторів (70,37%) є студенти, які висловлюють образливі позиції стосовно представників інших етнічних груп, мали негативний досвід полікультурної взаємодії. На думку кураторів покращити таку ситуацію могло б підвищення загальнокультурного рівня студентської молоді, залучення їх до пізнання культури інших народів. Щодо виконання завдання виховання етнічної толерантності, то цілеспрямовано цим займається лише 16% педагогів (25,40%), а 13 осіб (20,63%) вважають себе некомпетентними у виконанні даного завдання. Втішним є той факт, що більшість опитаних – 52 особи (82,25%) виявили зацікавленість до розв'язання завдань виховання етнічної толерантності студентів, хоча й не мають чіткого бачення змістово-методичного забезпечення даного процесу.

Для порівняння з відповідями ми проаналізували плани 54 кураторів академічних груп. Так, нами встановлено, що лише в дев'яти планах, що становить 16,66% вказано завдання виховання етнічної толерантності, формування національної культури та поваги до культури інших народів. Проте, лише в трьох планах, що становить 5,56% ці завдання реалізовані у визначених формах виховної роботи, а саме: конкурс плакатів «Молодь проти

расизму» (НПУ імені М.П. Драгоманова) та конкурсу національної кухні народів світу (Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича).

Отже на проміжному етапі експериментальної роботи, в результаті аналізу документації вищих навчальних закладів, планів виховної роботи, опитування педагогів експериментальних вищих навчальних закладів нами встановлено, що проблемі виховання етнічної толерантності студентів не приділяється достатньої уваги в планах роботи вищих навчальних закладів. Проблема, тематика виховання етнічної толерантності не повною мірою відображена у змісті виховної роботи вищих навчальних закладів (в назвах та тематиці форм роботи). Також ми змогли засвідчити епізодичний характер виховної роботи за напрямом виховання етнічної толерантності студентської молоді. Свідомством цього стала обмежена кількість виховних заходів. При цьому як викладачі, так і студенти відмічають відсутність групових форм поза навчальної роботи, в яких студенти могли б отримати знання та досвід толерантного поводження з представниками інших етнічних груп.

З метою більш обґрунтованого визначення рівня вихованості етнічної толерантності студентів на даному етапі констатувального експерименту нами було здійснено відбір діагностичних методик відповідно розробленого критеріального апарату. Експериментальна робота передбачала застосування різноманітних стандартизованих та авторських діагностичних методів і технік. Їх перелік подано нами в таблиці 1.3.

Здійснена нами таблична деталізація методів та методик оцінки рівня вихованості етнічної толерантності студентів відповідно до кожного з критеріїв та показників обумовила необхідність розроблення бальної шкали для подальшого оцінювання досліджуваного явища, тобто застосування методів математичної статистики.

Нами була розроблена трибальна шкала оцінювання, за якою найвищим балом прояву показника етнічної толерантності студентів було прийнято - 2, найнижчим – 0. Тоді загальна сума балів визначених нами дев'яти показників етнічної толерантності студентів при сполученнях критеріїв трьох рівнів буде

перебувати в інтервалах значення від 0 до 18. Таким чином, мінімальна кількість балів за всіма показниками етнічної толерантності студентів становить 0, а максимальна – 18.

Таблиця 1.3

Методи дослідження вихованості етнічної толерантності студентів

Критерії	Показники	Методи дослідження
Когнітивний	Наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності	Опитування, ранжування метод аналізу навчальної документації; наративні методики (есе, міні-твори)
	Усвідомлення значущості етнічної толерантності	Опитування, методика «Індекс толерантності»
	Знання про культуру, традиції, інших країн	Опитування; метод аналізу навчальної документації
Емоційно-мотиваційний	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп	Опитування; спостереження, методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко)
	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів	Спостереження, наративні методики (есе, міні-твори), методика «Індекс толерантності»
	Задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп	Опитування, методика «Індекс толерантності», методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко)
Поведінковий	Наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії	Метод включеного спостереження Метод незалежних експертних оцінок
	Здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп	Метод включеного спостереження Метод незалежних експертних оцінок
	Готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам	Метод незалежних експертних оцінок Метод включеного спостереження

Проте ми розуміли, що дана шкала потребує адаптації до рівневої системи оцінки показників етнічної толерантності студентів. Відповідно, ми визначили межу рівневих коливань показників етнічної толерантності студентів: для достатнього рівня: 13-18 балів; для середнього рівня: 7-12 балів; для мінімального рівня: 0-6 балів. Розроблену нами шкалу ми застосовували для всіх методик та діагностичних технік, що використовувалися в подальшій експериментальній роботі.

Як ми вже зазначали дослідження показників вихованості етнічної толерантності студентів проводилось поетапно, відповідно до визначених критеріїв та показників. З метою математичної оцінки рівня вихованості етнічної толерантності студентів нами запропонована така формула:

$$P_n = P_1 + P_2 \dots, \text{ (формула 1.1.)}$$

Де: $P_n = P$ середній бал, де $P_1 + P_2$ – показники, які характеризують рівень виявлення показників етнічної толерантності студентів, n – кількість студентів.

На наступному етапі експериментальної роботи ми здійснили анкетування студентів п'яти вищих навчальних закладів України. Анкета була побудована відповідно до визначених критеріїв та показників вихованості етнічної толерантності студентів (Додаток Б). В опитуванні взяло участь 514 студентів II-III курсів спеціальностей: «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», «Історія»; «Психологія», «Політологія», «Правознавство».

Серед студентів, що взяли участь в опитуванні 368 осіб (69,65%) – особи жіночої статі; відповідно 146 осіб (30,35%) – юнаки. Серед студентів переважна більшість визначила себе як «українка» та «українець» (467 осіб – 90,86%). Решта відповідей дала можливість встановити, що 12 студентів визначили себе як «росіяни», 16 студентів – «румуни», 9 студентів - «євреї», 6 студентів як «поляки», один студент - «вірмен». Цікаво, що троє студентів визначили себе як «громадяни світу» та відмовились називати національність. Для нас було несподіванкою, що не дивлячись на таке різноманіття національностей, майже всі студенти (512 осіб – 99,61%) назвали українську мову рідною.

Перший блок питань анкети містив питання, відповідно до показників когнітивного критерію і мав на меті визначити наявність знань студентів про сутність та складові етнічної толерантності; усвідомлення молодими людьми значущості етнічної толерантності та виявити рівень обізнаності про культуру, традиції, інших країн та народів.

Відповідаючи на питання: «Що Ви розумієте під поняттям «етнічна толерантність?»» студенти продемонстрували велику розбіжність думок та тверджень.

Майже половина студентів (248 осіб – 48,25%) розуміє етнічну толерантність як рису особистості, третина опитуваних 163 особи (31,71%) ототожнюють етнічну толерантність з повагою та прийняттям культури, традицій інших. Приблизно десята частка студентів (49 осіб – 9,53%) запропонували розгорнуту відповідь, що містить поняття «взаємодія», «рівність», «повага». Невтішними також стало те, що певна частина студентів (54 особи – 10,51%) не змогли (чи не мали бажання) дати відповідь на це питання.

Студентам також було запропоновано завдання оцінити рівень сформованості власної етнічної толерантності по шкалі від 0 до 10. Розподіл відповідей студентів представлено на рис.1.2.

Аналіз даних дає можливість засвідчити, що максимальна частка студентів оцінила наявність в себе етнічної толерантності надзвичайно високо (на 8 балів 214 осіб, що становить 42,41%). Здивувало також, що жоден з студентів не визначив рівень власної етнічної толерантності як низький, оскільки найменшою обраною оцінкою стала оцінка «5». На нашу думку це свідчить про незнання студентами складових поняття «етнічна толерантність» та про недостатнє усвідомлення тих вимог, що висуває суспільство перед етнічно-толерантною особистістю.

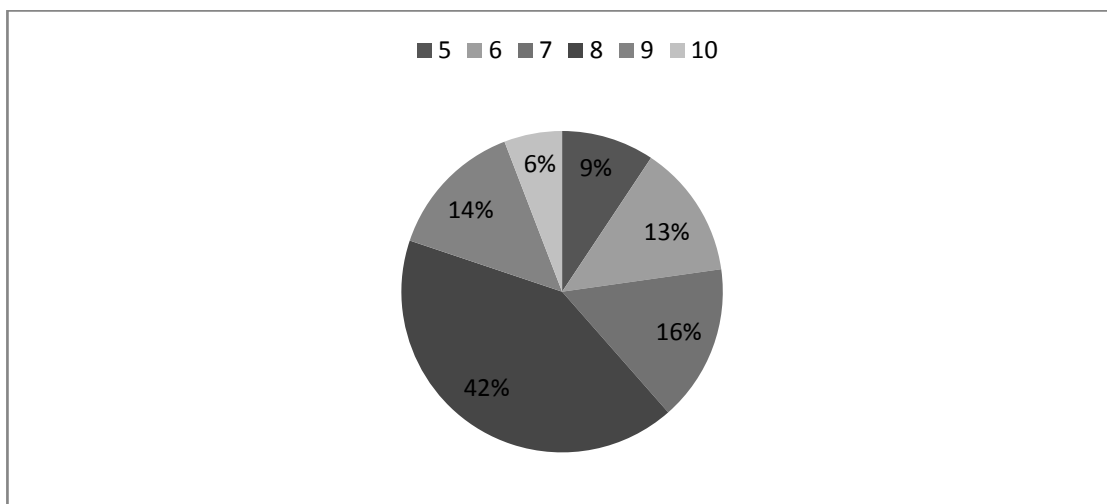

Рис.1.2. Самооцінка студентами етнічної толерантності

(за шкалою від 1 до 10 балів) на етапі констатувального експерименту

Під час аналізу стану сформованості показників емоційно-мотиваційного критерію несподіваними для нас виявилися відповіді студентів на питання «Які емоції викликають у Вас взаємодія, міжособистісні стосунки з представниками інших націй, народностей?». Розподіл відповідей відображено на рис.1.3.

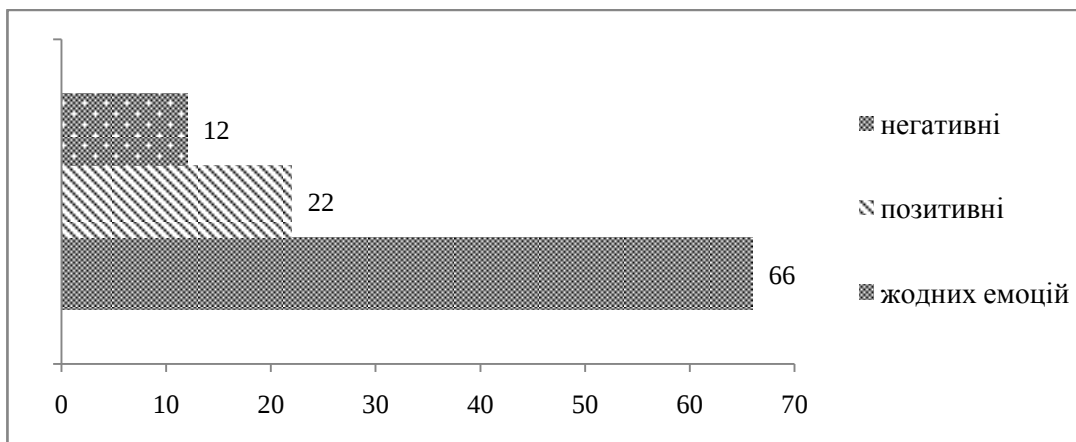

Рис. 1.3. Розподіл відповідей студентів на запитання

«Які емоції викликають у Вас взаємодія, міжособистісні стосунки з представниками інших націй, народностей?», (%)

Отримані дані свідчать про те, що лише певна частина студентів (113 осіб – 21,98%) визначила своє емоційне ставлення як позитивне. При цьому переважна більшість студентів цієї групи (84 особи) не стала мотивувати причини такого ставлення. Натомість студенти, що охарактеризували своє емоційне ставлення до представників інших етносів як негативне (61 особа – 11,87%) серед причин такої оцінки називали: «негативний досвід»; «не

подобається їх зухвала поведінка»; «не люблю чужинців». Найбільш вражаючим фактом стала байдужість студентів до даної проблеми, оскільки більшість (340 осіб - 66,15%) студентів визнали, що взаємодія, міжособистісні стосунки з представниками інших націй, народностей не викликають в них жодних емоцій. Такий масив відповідей, на нашу думку засвідчує, що студенти не визначили своє справжнє емоційне ставлення чи приховують його. Певною мірою ми можемо пояснити такі результати, проаналізувавши відповіді на запитання «Як часто в умовах вищого навчального закладу у Вас є можливість контактувати, взаємодіяти з представниками інших етносів, національностей?».

Здійснений нами пошук причин подібного ставлення більшості студентів до представників різних етнічних груп призвів до цікавих наслідків. Відповіді студентів на питання «Як часто в умовах вищого навчального закладу у Вас є можливість контактувати, взаємодіяти з представниками інших етносів, національностей?» розподілилися таким чином: відповідь «часто» обрала мінімальна кількість студентів – 33 особи (6, 42%); певна кількість студентів (67 осіб – 13,04%) стверджують, що час від часу в них є можливість такого спілкування. Відповідно, переважна більшість студентів (414 осіб – 80,54%) визначили, що взагалі не мають можливості контактувати, взаємодіяти з представниками інших етносів, національностей в умовах вищого навчального закладу. На нашу думку, саме цим пояснюється емоційна відстороненість та байдужість у ставленнях до представників інших етнічних груп. Шляхом покращення таких стосунків може стати залучення студентів до участі у формах роботи, що побудовані на засадах особистісної взаємодії, міжособистісного спілкування. Саме клубні форми роботи відповідають даним вимогам.

Виявленню емоційного ставлення студентів до особистісної взаємодії з представниками інших етнічних груп слугувало питання «Як би Ви поставились до того, що хто-небудь з Ваших друзів, рідних одружився б із людиною іншої національності?». Відповіді студентів розділилися приблизно

навпіл. Так 253 особи, що становить 49,22% зауважили, що «національність у шлюбі не має ніякого значення». Проте досить помітка частка студентів (249 осіб, що становить 48,44%) відповіли, що надали б перевагу у такому шлюбі людині своєї національності, але заперечувати не стали б. Нажаль були студенти (12 осіб – 2,33%), що виявили гостро негативне ставлення до шлюбу (відповідно до тісних емоційних зв'язків) з представниками інших етносів.

На наступному етапі анкетування ми вважали за доцільне визначити в яких формах виховної роботи, що будуть проводитися за участю іноземних студентів хотіли б взяти участь студенти експериментальних груп. Нами було використано метод ранжування. Студенти мали оцінити запропоновані нами в переліку найбільш поширені форми виховної роботи (тематичний вечір, бесіда, диспут, концерт, екскурсія, похід, лекторій, музичний клуб, дискотека, КВК) по шкалі від 0 до 10 (10 – найбільш бажана; 0- найменш). Ми проводили аналіз, обираючи ранг позиції за найбільшою кількістю отриманих оцінок. Розподіл відповідей студентів відображено на рис. 1.4.

Аналіз даних ранжування засвідчив, що студенти віддають перевагу формам активної взаємодії (дискотека, екскурсія, похід). Значно менша частка виборів студентів пов'язана зі словесними, аудиторними формами роботи (лекторій, бесіда). З переліку форм роботи, наведених для вибору ми звернули увагу на музичний клуб. Переваги клубних форм роботи нами було визначено в змісті п.1.3. окрім того музичний клуб - це комплексна синтетична форма виховної роботи зі студентами, що може інтегрувати ті форми роботи зі студентами, що були визначені ними як пріоритетні. Заняття музичного клубу можуть бути проведені у формах дискусійного клубу, клубу знавців музики, клубу спілкування тощо. Здійснення ранжування переконало нас у виборі музичного клубу як лонгитюдної, складної, інтегративної форми позанавчальної виховної роботи зі студентською молоддю в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

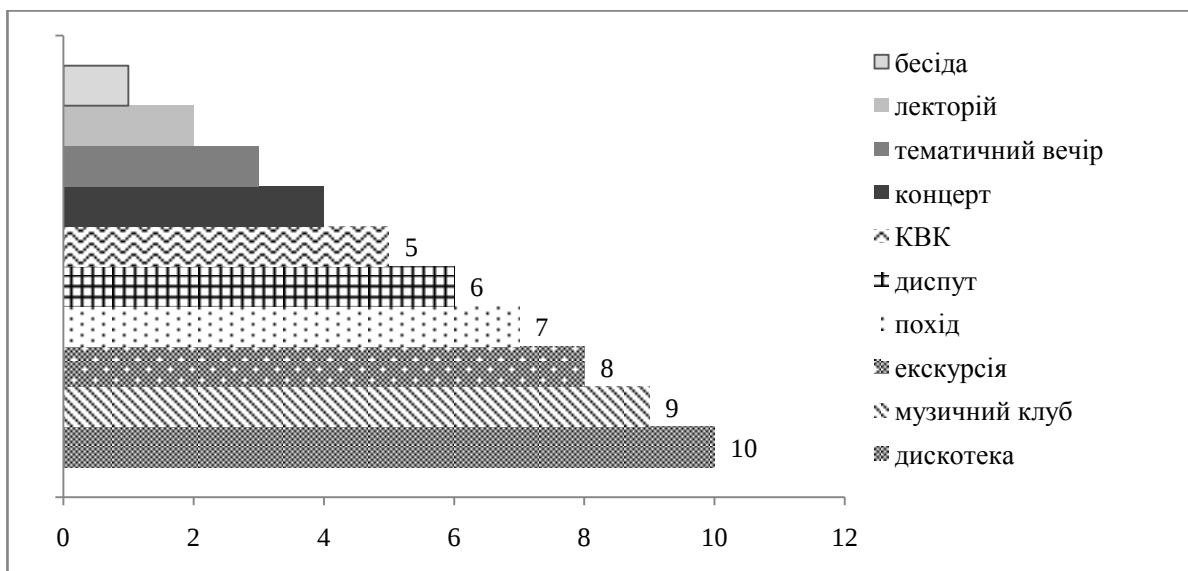

Рис. 1.4. Розподіл відповідей студентів на запитання «У яких формах виховної роботи, що будуть проводитися за участю іноземних студентів Ви б хотіли взяти участь?», (бали від 1 до 10).

Таким чином проведене анкетування дозволило виявити переважно середній та мінімальний рівень вихованості етнічної толерантності студентів, що підтвердило актуальність обраної теми і дозволило продовжити експериментальну роботу.

На наступному етапі констатувального експерименту застосовувались такі діагностичні методи та методики, як: метод включеного спостереження, аналіз результатів навчальної діяльності, аналіз міні-творів, метод діагностичної бесіди, метод незалежних експертних оцінок тощо.

Найбільш детальну інформацію ми отримали в результаті аналізу наративних методик, зокрема міні-твору «Мої роздуми про толерантність». Так оцінка думок студентів дозволила визначити, що студенти не повною мірою усвідомлюють значущість етнічної толерантності в формуванні загальної толерантності особистості та толерантного суспільства. Лише 62 студенти (12,06%) виокремили серед різновидів толерантності саме етнічну складову. Наявність обізнаності стосовно сутності та складових етнічної толерантності також продемонструвала приблизно третина студентів, а саме 159 осіб (30,93%). Дещо кращими були результати, які продемонстрували студенти стосовно знань про культуру, традиції, інших країн. Сформованість цього

показника когнітивного критерію ми визначали за допомогою аналізу результатів навчальної діяльності (модуль «Культура народів світу» в курсі «Культурологія»). У цілому, більшість студентів визнали значущість культури, традицій інших країн, розуміння необхідності привнесення культури інших націй та народностей в життя, водночас у відповідях та міні-творах студентів не було розкрито шляхи та механізми цієї діяльності.

Аналіз результатів даного етапу дослідження дозволив засвідчити переважно мінімальний (244 осіб – 47,47%) та середній (180 осіб – 35,02%) рівні виявлення показників вихованості етнічної толерантності студентів за когнітивним критерієм. Лише 90 студентів, що становить 17,51 % студентів виявили на достатньому рівні показники когнітивного критерію.

Узагальнення даних за всіма діагностичними даними та підрахунки за формулою 1.1. дозволили нам розподілити за рівнями показники когнітивного критерію вихованості етнічної толерантності студентів. Ці дані подано на рисунку 1.5.

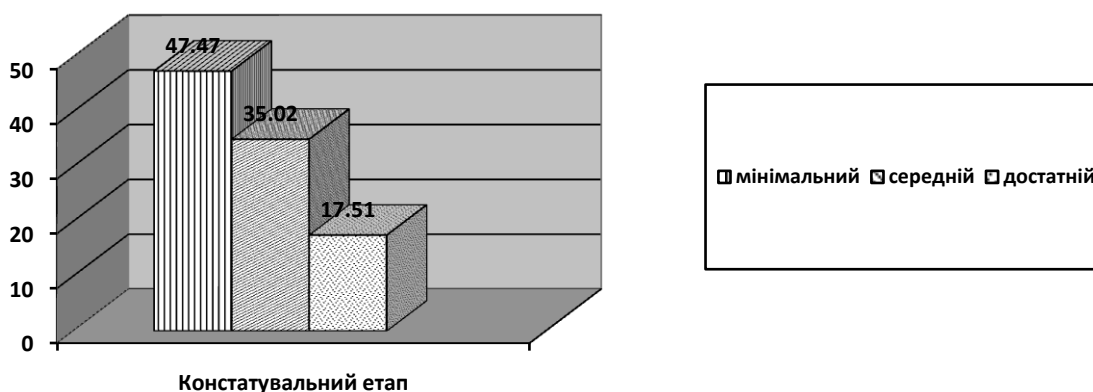

Рис. 1.5. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів
(за когнітивним критерієм)

Аналіз даних діаграми свідчить, що більшість студентів не мають чітких, системних знань про сутність та специфіку етнічної толерантності як суспільного явища та особистісної властивості. Лише незначна частка студентів виявила достатній рівень вихованості етнічної толерантності, що дозволило

дійти висновку про необхідність системної інформаційно-просвітницької клубної роботи за напрямом виховання етнічної толерантності студентів.

Діагностика сформованості показників вихованості етнічної толерантності студентів за емоційно-мотиваційним критерієм проводилась переважно з використанням наративних методів, включеного спостереження та методу незалежних експертних оцінок. Сутність даного методу полягає в тому, що для вивчення рівня сформованості певних показників добирається група експертів, що допомагають у дослідженні. Експерти повинні добре знати студента, якості якого досліджуються, повинні бути зацікавлені у об'єктивності, реальності результатів дослідження. Тому ми залучали до експертних оцінок викладачів фахових дисциплін, кураторів академічних груп, працівників деканатів факультетів та дирекції інститутів тощо. Враховуючи адекватність самооцінки студентів ми використовували як одну з експертних оцінок самооцінку самого студента. До початку дослідження для експертів був проведений психолого-педагогічний семінар. Під час цього семінару експерти були ознайомлені з теоретичними та практичними аспектами проведення педагогічної оцінки, технологією заповнення діагностичних карт. Головною вимогою до осіб, що виконують доручення експертів стала наявність відчуття відповідальності за об'єктивність оцінювання. Тому експерти були проінформовані про післядію дослідження, про те, де, як і яким чином будуть використані результати їх експертних оцінок. Для роботи з кожною студентською академічною групою створювалась окрема експертна група. Мінімальна кількість членів експертної групи - три. Зрозуміло, що чим більше експертів буде залучено до оцінювання, тим об'єктивніше буде результат. Ми забезпечили кожного експерта окремими діагностичними картами, щоб він міг здійснювати оцінювання самостійно. Приклад діагностичної карти подано нами в Додатку В. Для всіх експертів було запропоновано єдину систему оцінювання, єдині вимоги до умовних позначень. Кожен експерт повинен мав приблизно однаковий термін для проведення дослідження. Ми виступили в якості

керівника дослідження та координатора узагальнення всіх отриманих діагностичних матеріалів.

Таким чином експерти та керівник експерименту оцінили рівень вихованості таких показників, як: бажання студентів спілкуватися з представниками інших етнічних груп; прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп. Аналіз результатів за всіма методиками дозволив засвідчити, що достатній рівень виявлення показників емоційно-мотиваційного критерію продемонструвало лише 68 студентів (13,23%), 198 осіб (38,52%) опитаних виявили мінімальний рівень показників емоційно-ціннісного критерію, а найбільша частка респондентів, а саме 248 осіб (48,25%) студентів продемонстрували середній рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів за емоційно-мотиваційним критерієм (див. рис.1.6).

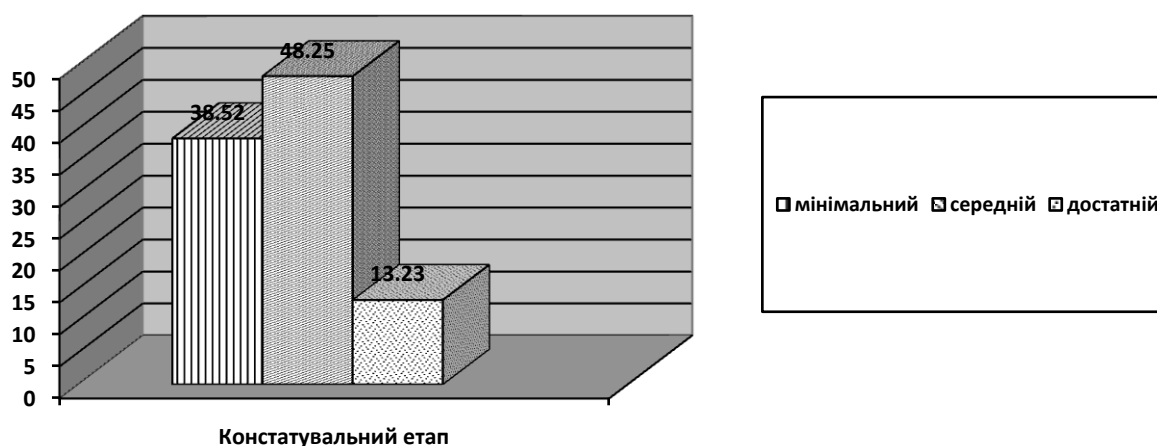

Рис. 1.6. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів (за емоційно-мотиваційним критерієм)

Визначення рівня сформованості показників вихованості етнічної толерантності студентів за поведінковим критерієм відбувалося послідовно, відповідно таких показників, як: наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп та готовність молодшої людини чинити опір етнічним упередженням та стереотипам.

Досліджуючи поведінку студентів стосовно наявності даних поведінкових проявів ми аналізували результати включеного спостереження та методу незалежних експертних оцінок. Особливістю використання нами методу включеного спостереження є те, що експериментатор залучається до навчально-виховного процесу в якості фіксатора результатів, координатора дій студента, супервізора тощо. Переваги включених спостережень полягають в тому, що саме таке спостереження дає найяскравіші враження про діяльність студента в штучно створеній ситуації, допомагають краще зрозуміти вчинки, мотиви поведінки майбутніх фахівців. Здійснюючи спостереження на констатувальному етапі експерименту ми особисто виступали в якості спостерігача, в інших – користувалися даними спостережень експертів.

Таким чином, аналіз сформованості показників поведінкового критерію дозволив нам визначити, що 33,85% (174 особи) студентів виявили повну чи часткову відсутність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії. В ситуаціях, наближених до конфліктних студенти не виявляли рішучості, не прагнули припинити інтолерантну поведінку інших. Аналіз даних опитувань, спостереження та експертних оцінок свідчить, що тільки 16,34% (84 студенти) виявили показники вихованості етнічної толерантності за поведінковим критерієм на достатньому рівні. Саме ці студенти володіють здатністю до взаємодії (вербальної та невербальної) з представниками інших етнічних груп та виявляють готовність подіяти етнічним упередженням та стереотипам, проявам дискримінації за етнічними ознаками в молодіжному середовищі..

Більшість (256 - 49,81%) студентів виявили ситуативність толерантної поведінки, наявність, проте несистемність, неясковість виявлення показників поведінкового критерію в поведінці, що засвідчує переважно середній рівень виявлення даних показників. Результати оцінювання показників поведінкового критерію запропоновано на рисунку 1.7.

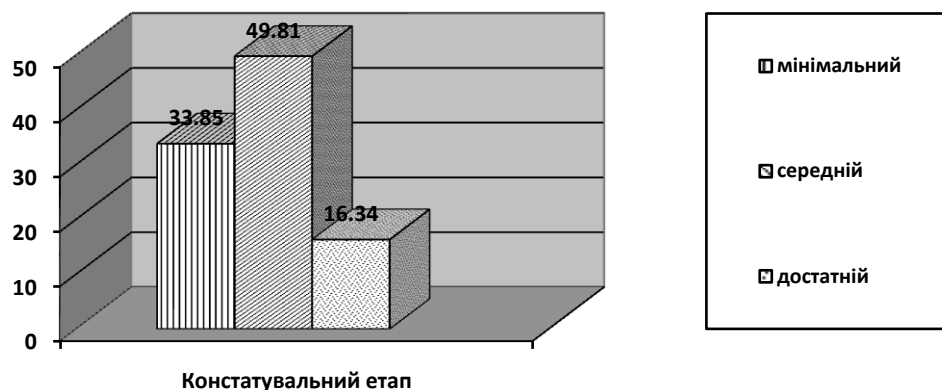

Рис. 1.7. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів
(за поведінковим критерієм)

Таким чином нами було здійснено аналіз результатів визначення рівня вихованості етнічної толерантності студентів за трьома критеріями. Визначення середніх показників вихованості етнічної толерантності студентів та врахувавши гендерний, віковий та професійний аспекти нами виокремлено групи студентів, які ми надалі вважатимемо контрольними (259 осіб) та експериментальними (255 осіб). До складу експериментальних групи ми зарахували 255 студентів, до складу контрольних - 259 студентів. Експериментальні групи об'єднали студентів різних факультетів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. До складу контрольних груп увійшли 259 осіб: 152 студенти Запорізького національного університету та 107 студентів Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Отримані в результаті констатувального етапу експерименту дані подано для студентів контрольних та експериментальних груп та узагальнено в змісті таблиці 1.4.

Аналіз даних таблиці дозволив засвідчити, що переважна більшість показників вихованості етнічної толерантності студентів сформована на середньому рівні. Помітна частка студентів засвідчила мінімальний рівень вихованості показників етнічної толерантності (приблизно 38% як для контрольних, так і експериментальних груп).

Таблиця 1.4

**Узагальнені дані рівнів вихованості етнічної толерантності студентів
контрольних та експериментальних груп
(констатувальний етап)**

	ЕГ (255 осіб)		КГ(259 осіб)	
Рівні	%	осіб	%	осіб
Мінімальний	38,82	99	38,99	101
Середній	43,92	112	43,63	113
Достатній	17,26	44	17,38	45

Найменша кількість студентів досягнула показників достатнього рівня. Якщо взяти середній арифметичний показник за трьома критеріями, то він становить 17,26% в ЕГ та 17,38% в КГ.

Ми відзначили, що за числовими значеннями показники контрольної та експериментальної груп суттєво не відрізняються. Проте ми вважали за доцільне переконатися в тому, що експериментальна і контрольна групи вибрані таким чином, що розбіжності між ними не є статистично значущими. Для цього ми скористалися методом порівняння двох незалежних вибірок [67.]. Враховуючи те, що вибірки експериментальних і контрольних груп випадкові та незалежні, а вимірювана якість (етнічна толерантність студентів) має безперервне розподілення і виміряна за порядковою шкалою, що має 3 рівні ($m = 3$) ми застосували формулу χ^2 – критерію (формула 1.2).

$$T_{\text{фактичне}} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^{m=3} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (1.2.)$$

де n_1 та n_2 – чисельність студентів першої та другої вибірок;

O_{1i} – кількість студентів першої вибірки, які належать до відповідних рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (мінімального, середнього, достатнього).

O_{2i} – кількість студентів другої вибірки, які належать до відповідних рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (мінімального, середнього, достатнього).

Скориставшись формулою 1.2. обчислюємо значення $T_{\text{фактичне}}$.

$$T_{\text{фактичне(кін)}} = \frac{1}{255 \cdot 259} \left(\frac{(255 \cdot 47 - 259 \cdot 37)^2}{45 + 44} + \frac{(255 \cdot 151 - 259 \cdot 123)^2}{113 + 112} + \frac{(255 \cdot 88 - 259 \cdot 68)^2}{101 + 99} \right) =$$

$$= \frac{(213,76 + 2053,91 + 2432,41)}{255 \cdot 259} = \frac{4700}{65208} = 0,072$$

Оскільки кількість ступенів свободи $v = C - 1 = 3 - 1 = 2$ (де C – кількість рівнів розвитку вихованості етнічної толерантності студентів, то за таблицею критичних значень для $\alpha = 0,05$ $T_{\text{критичне}} = 5,99$. Порівнюючи підраховане значення $T_{\text{фактичне}} = 0,072$ із значенням $T_{\text{критичне}} = 5,99$, отримано нерівність $T_{\text{фактичне}} < T_{\text{критичне}}$.

Згідно з правилом прийняття рішень отриманий результат не дає підстави для відхилення нульової гіпотези, тобто на початку проведення формувального експерименту різниця між рівнями вихованості етнічної толерантності студентів в експериментальній та контрольній груп не значна, відповідно немає достатніх підстав вважати стан властивостей, що вивчалися, різними в обох сукупностях.

Проте здійснений нами порівняльний аналіз рівнів вихованості етнічної толерантності студентів не дозволив відзначити, які саме показники етнічної толерантності за даними констатувального етапу дослідження виявились найбільш та найменш сформованими.

Застосування формули 1.2 дозволило засвідчити, що в експериментальних і контрольних групах найменш сформованим показником когнітивного критерію стало «усвідомлення студентами значущості етнічної толерантності». Цей показник на достатньому рівні в ЕГ становить 17,65% (45 осіб), в КГ він сягає 11,12 % (44 особи). Табличні данні (див. табл.1.5.) свідчать про необхідність активізації виховної просвітницької роботи засобами

музичного клубу саме за напрямом усвідомлення етнічної толерантності як чинника особистісного та професійного становлення студентів.

Серед показників емоційно-мотиваційного критерію найменші рангові позиції зайняв показник «бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп». Так в ЕГ цей показник становив на достатньому рівні 12,94% (33 особи), а в КГ – 12,36% (32 особи). Саме тому ми в подальшій експериментальній роботі спрямовували зусилля на створення виховної ситуації, яка б сприяла появі бажання залучитися до процесу міжособистісної взаємодії з представниками інших етнічних груп.

Дані експерименту засвідчили, що найменш сформованим показником поведінкового критерію став «готовність студентів чинити опір етнічним упередженням та стереотипам». На достатньому рівні цей показник було визначено в 14,51% (37 осіб) в ЕГ та в 13,90% (36 осіб) учасників КГ. Ми усвідомлювали, що формування такої готовності є складною інтегративною властивістю та потребує включення студентів в систему практичної роботи по формуванню навичок активної етнічної толерантності.

Таким чином ми можемо визначити, що здійснений нами констатувальний етап експериментальної роботи дозволив нам виконати ряд завдань і виявити недоліки в сучасному стані виховної роботи вищих навчальних закладів за напрямом вихованості етнічної толерантності студентів.

Здійснений нами аналіз змісту навчального процесу вищих навчальних закладів України за напрямком виховання етнічної толерантності студентів дозволив засвідчити майже повну відсутність необхідної уваги до проблеми виховання етнічної толерантності студентів при розробці стратегічних завдань виховання студентської молоді в планах роботи вищих навчальних закладів; недостатній рівень висвітлення проблеми виховання етнічної толерантності в змісті виховної роботи вищих навчальних закладів; епізодичний характер виховної роботи за напрямком виховання етнічної толерантності студентської молоді; недостатню кількість організаційних форм соціально-виховної роботи, спрямованих на виховання етнічної толерантності студентів; відсутність

групових форм поза навчальної роботи, в яких студенти могли б отримати знання та досвід толерантного поводження з представниками інших етнічних груп.

Таблиця 1.5

Рівні вихованості етнічної толерантності студентів за всіма критеріями та показниками (у%) на констатувальному етапі

№ п/п	Критерії та показники	Експериментальні групи (255 осіб)			Контрольні групи (259 осіб)		
		д	с	м	д	с	м
	Когнітивний	18,56	35,16	46,28	18,02	35,13	46,85
Показники	Наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності	19,21	32,94	47,85	17,76	36,29	45,95
	Усвідомлення значущості етнічної толерантності	17,65	35,29	47,06	16,99	32,43	50,58
	Знання про культуру, традиції, інших країн	18,82	37,25	43,93	19,30	36,68	44,02
	Емоційно-мотиваційний	13,33	47,59	39,08	13,00	48,65	38,35
Показники	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп	12,94	49,81	37,25	12,36	50,96	36,68
	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів	13,33	48,24	38,43	12,74	48,65	38,61
	Задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп	13,73	44,7	41,57	13,90	46,34	39,76
	Поведінковий	16,47	49,41	34,12	15,96	50,19	33,85
Показники	Наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії	16,47	50,59	32,94	17,37	51,74	30,89
	Здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп	18,43	45,52	36,08	16,6	50,58	32,82
	Готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам	14,51	52,16	33,33	13,90	48,26	37,84

Таким чином результати аналізу переконали нас в необхідності компенсації даних «прогалин» у процесі виховання етнічної толерантності студентської молоді засобами позанавчальної виховної роботи. У якості провідної комплексної форми виховання етнічної толерантності нами було обрано студентський музичний клуб. Актуальність визначення даної форми роботи підтвердило ранжування відповідей студентів.

Здійснене на констатувальному етапі експерименту визначення рівнів виховання етнічної толерантності студентів дозволило нам дійти висновку про переважно середній та мінімальний рівень сформованості показників за всіма критеріями етнічної толерантності, що актуалізувало необхідність проведення формувального етапу експерименту. Отримані дані дозволили нам надалі конкретизувати експериментальну роботу по розробці та впровадженню змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу.

Висновки до першого розділу

У розділі обґрунтовано теоретико-методичні засади виховання етнічної толерантності студентів: виховання етнічної толерантності особистості визначено як сучасну та актуальну педагогічну проблему; охарактеризовано сутність виховання етнічної толерантності студентів та визначено сприятливі фактори виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі закладу вищої освіти; виявлено та деталізовано особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності; визначено критерії, показники та виявлено рівні вихованості етнічної толерантності студентів.

Надано основні підходи до трактування поняття «толерантність» як до поваги, прийняття і правильного розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, якій сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань.

Доведено, що найбільш сенситивною ланкою нашого суспільства у вирішенні завдань врегулювання етнічних та культурних конфліктів є молодь. Саме тому важливо запобігти проявам нетерпимості, інтолерантності та сприяти вихованню проявів культури етнічної толерантності студентської молоді.

Етнічну толерантність визначено як вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів.

Виховання етнічної толерантності розглядається як процес формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності, попередження та подолання проявів інтолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів.

У розділі охарактеризовано фактори *виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховному середовищі* закладу вищої освіти, а саме: фасілітаційний характер соціально-виховного середовища; конструктивність соціокультурного оточення; відповідність змісту виховного процесу новітнім культурним, духовним запитам сучасного студентства; гуманізація та соціокультурна спрямованість виховного процесу.

Визначено *чинники* виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховній роботі закладу вищої освіти: урахування специфіки студентського віку у формуванні етнічної толерантності; формування готовності студентів до особистісної взаємодії з представниками інших етносів на засадах толерантності; залучення студентів до соціально-виховної діяльності, яка передбачає спільну творчу співпрацю з різними суб'єктами етнічної взаємодії; використання музики як засобу емоційного впливу на виховання етнічної толерантності студентів.

У дисертації клуб (за Л.Поліщук) визначено як багатфункціональну дозвіллеву, культурно-просвітницьку організацію або установу, головним

завданням якої є забезпечення потреб населення в змістовному дозвіллі, сприяння самоосвіті та творчій реалізації особистості.

Студентський клуб визначено як синтетичну форму позааудиторної роботи зі студентською молоддю, осередок суспільно-культурного життя студентської молоді, що має комплексний чи спеціалізований характер та працює на засадах самоврядування та добровільної участі.

Базуючись на підходах К. Роджерса до переваг форм групової роботи визначено переваги студентського клубу як групової форми виховної роботи, а саме: в умовах студентського клубу молода людина отримує можливість знайти зворотній зв'язок і підтримку від учасників, що мають спільні проблеми чи переживання; у процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей, індивідуальних життєвих позицій і потреб учасників студентського клубу; на заняттях студентського клубу кожен із учасників відчуває себе прийнятим іншими, користується довірою і має можливість отримати допомогу; заняття студентського клубу дозволяють створити атмосферу творчого партнерства у будь-якій творчій взаємодії; інтегрований характер діяльності студентського клубу дозволяє застосовувати «кулуарні» форми виховної роботи, що робить атмосферу клубу затишною та сприятливою для творчого натхнення.

Визначено особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу: відкритість діяльності студентського музичного клубу, що передбачає можливість добровільної участі, волевиявлення та свободи; демократичність роботи студентського музичного клубу, що гарантує відсутність дискримінації за будь-якими ознаками, відсутність зовнішніх впливів; відсутність жорсткої регламентації у виборі музичних та виховних форм, що дозволяє будувати роботу студентського музичного клубу на засадах творчих ініціатив та урахування потреб студентства; груповий характер творчої музичної взаємодії, що дозволяє створити невимушену, дружню атмосферу роботи студентського музичного клубу; широкий вибір форм роботи студентського музичного клубу, що забезпечує участь студентів як в якості організаторів, так і учасників процесу

клубної діяльності; спрямованість форм роботи студентського музичного клубу на саморозкриття та самовдосконалення кожного учасника, внаслідок чого зростає впевненість студента в своїх творчих можливостях.

Розкрито критеріальний апарат дослідження, що містить критерії вихованості етнічної толерантності студентів та відповідні показники-індикатори: *когнітивний* (наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності; усвідомлення значущості етнічної толерантності; знання про культуру, традиції, інших країн); *емоційно-мотиваційний* (бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп; прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп); *поведінковий* (здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп; наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам)

Надано змістову та кількісну (шкала від 0 до 18) характеристику рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (достатній, середній, мінімальний).

Студентам, що проявляють показники вихованості етнічної толерантності на *достатньому* рівні, притаманні: системні знання про основи етнічної толерантності, обізнаність із питань культури, мистецтва, традицій інших етносів, усвідомлене бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп, прагнення допомагати налагодженню толерантних стосунків між представниками різних етносів; досвід поліетнічної взаємодії, сформовані діалогічні вміння у спілкуванні з представниками інших етнічних груп тощо.

Студентам, знання, емоційно-мотиваційні прояви та поведінка яких дозволяє говорити про *середній* рівень вихованості етнічної толерантності, притаманні епізодичні, неповні знання про основи етнічної толерантності, культуру, мистецтво, традиції інших етносів. Студенти даної групи залучаються до форм взаємодії з представниками інших етнічних груп, проте прагнення допомагати налагодженню толерантних стосунків між

представниками різних етносів проявляють під впливом викладача чи сприятливої ситуації; вони не мають етнічних упереджень, проте не проявляють готовності відстоювати свої переконання в діяльності.

У студентів, що проявляють показники вихованості етнічної толерантності на *мінімальному* рівні, недостатні чи відсутні знання про культуру, мистецтво, традиції інших народів; вони майже не проявляють бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп, не відчують задоволення від процесу поліетнічної культурної взаємодії. Студентів даної групи вирізняє відсутність чи мінімальність досвіду полікультурної взаємодії, відсутність бажання його отримати. Ці студенти можуть проявляти етнічну упередженість та бути байдужими до проявів інтолерантної поведінки інших.

Здійснено констатувальний етап експериментальної роботи в п'яти вищих навчальних закладах України. Експериментальною базою дослідження стали: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Запорізький національний університет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Даний етап дослідження тривав упродовж 2015-2016 рр., загальна вибірка склала 589 осіб: 514 студентів, 63 педагоги – куратори та представники відділів та департаментів виховної роботи, студентських соціальних служб.

Виявлено недоліки в сучасному стані виховної роботи за напрямом вихованості етнічної толерантності студентів: даній проблемі не відводиться достатня увага в планах роботи закладів вищої освіти; тематика виховання етнічної толерантності не повною мірою відображена у змісті виховної роботи; робота за цим напрямом має епізодичний характер, кількість виховних заходів обмежена, помітна нестача групових форм позанавчальної роботи, в яких студенти могли б отримати знання та досвід толерантної культурно-етнічної взаємодії.

Студентський музичний клуб обрано як форму виховної роботи, що зможе інтегрувати систему виховних впливів, спрямованих на визнання цінності етнічної толерантності як особистісного утворення та формування

навичок та умінь толерантної поведінки.

Відібрано та застосовано низку діагностичних методів та методик: опитування, ранжування, наративні методики (есе, міні-твори), методика «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова), Опитувальник для вимірювання толерантності (В. Магун, М. Жамкочьян, М. Магура), Методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко), метод включеного спостереження, метод незалежних експертних оцінок тощо.

Здійснена на констатувальному етапі експерименту оцінка рівнів виховання етнічної толерантності студентів (514 осіб) дозволила зробити висновок, що:

1. Переважає середній (ЕГ - 43,92% (112 осіб) і КГ - 43,63% (113 осіб) рівень показників вихованості етнічної толерантності.

2. Досить помітний мінімальний (ЕГ - 38,82% (99 осіб) і КГ - 38,99% (101 осіб) рівень показників вихованості етнічної толерантності.

3. Показники, які були сформовані на достатньому рівні проявилися у малій частині студентів (ЕГ - 17,26% (44 людини) і КГ - 17,38% (45 осіб).

Аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що в експериментальних і контрольних групах найменш сформованим показником когнітивного критерію стало «усвідомлення студентами значущості етнічної толерантності». Цей показник на достатньому рівні в ЕГ становить 17,65% (45 осіб), в КГ він сягає 11,12 % (44 особи). Ці дані підтвердили необхідність активізації виховної просвітницької роботи засобами музичного клубу саме за напрямом усвідомлення етнічної толерантності як чинника особистісного та професійного становлення студентів.

Серед показників емоційно-мотиваційного критерію найменші рангові позиції зайняв показник «бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп». Так в ЕГ цей показник становив на достатньому рівні 12,94% (33 особи), а в КГ – 12,36% (32 особи). Визначено, що у подальшій експериментальній роботі необхідно спрямовували зусилля на створення

виховної ситуації по залученню студентів до процесу міжособистісної взаємодії з представниками інших етнічних груп.

Дані експерименту засвідчили, що найменш сформованим показником поведінкового критерію став «готовність студентів чинити опір етнічним упередженням та стереотипам». На достатньому рівні цей показник було визначено в 14,51% (37 осіб) в ЕГ та в 13,90% (36 осіб) учасників КГ. Відзначено, що формування такої готовності є складною інтегративною властивістю та потребує включення студентів в систему практичної роботи по формуванню навичок активної етнічної толерантності.

Дані результати дозволили актуалізувати й визнати необхідність розробки змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів і проведення формувального етапу експерименту.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНОГО КЛУБУ

2.1. Обґрунтування складових змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів

Розробка теоретичних засад нашої експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів потребувала аналізу та деталізації складових поняття «змістовно-технологічне забезпечення».

У словниковій літературі «забезпечення» розглядається як «надання достатніх для життя матеріальних засобів; створення матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь. Це охорона кого-, чого-небудь від небезпеки» [205].

Під забезпеченням найчастіше розуміється процес здійснення чого-небудь завдяки створенню комплексу спеціальних заходів, засобів і способів, які допомагають в реалізації реальних можливостей соціальної системи і направлені на її регулювання, функціонування і подальший розвиток.

Таким чином ми можемо розглядати педагогічне забезпечення виховної роботи як специфічний вид діяльності, який передбачає активізацію особистісних та інституційних ресурсів, які необхідні для реалізації ефективності процесу виховання, зокрема студентської молоді.

У контексті нашого дослідження важливе значення має робота В.Тюски, де автор описує організацію педагогічного забезпечення процесу творчої самореалізації майбутнього педагога в процесі діяльності студентського клубу [217]. Автор визначає педагогічне забезпечення як створення умов для найкращого використання потенціалів, мобілізації ресурсів, обґрунтування змісту діяльності клубу з педагогічної позиції. Дослідниця зазначає, що педагогічне забезпечення дає можливість здійснювати процес соціалізації молоді в межах цілеспрямованого педагогічного управління: у відповідності із діагностикою, на основі спеціальної програми, завдяки організації взаємодії в

різних формах і різними методами учасниками освітнього процесі один з одним і з соціумом.

Група дослідників проблеми педагогічного забезпечення [72; 110; 145] розглядають його в контексті ресурсного підходу, як сукупність, по-перше, ресурсів: зовнішніх (фінансовий, матеріальний і соціальний капітал) і внутрішніх (особистісно-орієнтоване і диференційоване навчання і виховання, універсальність освіти, евристичність освітнього середовища; по-друге, умов (наявність культури формуючого простору, поетапне включення батьків в життєдіяльність освітнього закладу і дитини, планування функціонування освітнього закладу як цільової функції управління).

На думку Ю.Максимчук педагогічне забезпечення містить такі компоненти: освітнє середовище, яке передбачає наявність різних видів діяльності і можливостей для самореалізації особистості; взаємодію учасників освітнього процесу на основі діалогічного спілкування, рефлексивної діяльності, партнерських стосунків [145]. Педагогічне забезпечення можна розглядати в контексті ресурсного підходу і через сукупність педагогічних умов здійснення даного процесу. Досліджуючи ресурсне забезпечення процесу соціального виховання, О. Безпалько зазначає, що соціально-педагогічна робота з молоддю може проводитися з використанням значної кількості різноманітних ресурсів (природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові) [87].

Психолого-педагогічне забезпечення самореалізації особистості студента досліджувала І. Нікітіна, яка зазначає, що «даний процес полягає у «створенні у ВНЗ умов для пізнання, апробації та самоствердження власних можливостей як зрілого суб'єкта активності» [163, с. 64]. Досліджуючи культурологічну складову у підготовці студентів авторка визначає педагогічне забезпечення культурологічної складової як комплекс педагогічних дій, заходів, що плануються та систематично реалізуються з метою опанування студентами системи знань про сутність, закономірності існування та розвитку, людське значення і способи досягнення культури, зокрема – гуманістичної.

У структурі педагогічного забезпечення В. Ягупов [239.] визначає такі компоненти : змістовий, операційно-діяльнісний та контрольно-регулювальний. Грунтуючись на даному підході ми будемо розглядати процес педагогічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів в умовах позанавчальної роботи вищого навчального закладу як сукупність змістового та технологічного забезпечення.

Змістовий компонент у педагогічній діяльності на думку В. Ягупова містить усе те, що становить поняття «зміст освіти», – систему наукових знань, навичок і вмінь, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей, формування світогляду, набуття соціального досвіду, підготовку до суспільного життя і до професійної діяльності. Зміст виховання - це система цінностей світової і національної культури, яку вихованці повинні засвоїти, зберегти і розвинути відповідно до поставленої мети і завдань. Тобто змістовим компонентом виховання є все те, що впливає із багатства суспільно-історичного досвіду, вартостей культури і використовується для потреб виховного процесу. Тому зміст виховання ми розглядатимемо як поєднання суб'єктивного досвіду особистості з її ставленнями, цінностями і смислами, уміннями, соціальними навичками, способами поведінки, здібностями. Тому ми будемо розглядати *змістове забезпечення* процесу виховання як реалізацію змістових напрямків та змістового наповнення процесу виховної роботи.

Технологічний компонент у виховній роботі – це організація практичної діяльності з опанування змісту виховання. Виходячи з того, що технологія (з грец. *techne* – мистецтво, майстерність, уміння) визначається як сукупність прийомів і способів одержання, обробки або переробки ми будемо розглядати це поняття як опис процесів, інструкцій з виконання, послідовність (алгоритм) виконання технологічних правил, вимог. Н. Заверіко зазначає, що метою розробки та впровадження технології є пошук найефективніших шляхів досягнення мети діяльності за конкретних умов її здійснення з оптимальним використанням результатів і можливістю узагальнення досвіду та використання його за інших умов і сфер діяльності [214].

Словникова література [87] визначає педагогічну технологію як спосіб організації навчально-виховної діяльності на основі її поділу на окремі процедури, їх координації і синхронізації та вибору оптимальних педагогічних засобів і методів виконання.

Сучасні дослідники проблеми оптимізації виховного процесу у вищій школі [203] визначають технологічний компонент як процесуальний, організаційний, методичний. Усі наведені визначення мають право на існування, оскільки технологічне забезпечення передбачає організацію ряду логічно і послідовно здійснених процесів (процедур) та їх методичне підкріплення. Основними складовими технологічного забезпечення є принципи, методи, форми, засоби діяльності педагогів та студентів.

Отже, *технологічне забезпечення* процесу виховання передбачає виконання таких вимог: наукова обґрунтованість; практична апробованість; структурованість (систематичність, послідовність і координованість дій); однозначність мети, завдань та умов використання методів та очікуваних результатів; наявність механізму адаптації до конкретних умов діяльності.

Складовими технологічного забезпечення є методи, прийоми, засоби та форми виховної роботи. Деталізуємо зміст цих складових.

У сучасній педагогічній літературі більшість дослідників розглядають метод як сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності [87]. Водночас під методом розуміють найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям. Для практики виховної роботи пріоритетними є педагогічні методи: методи формування свідомості, методи організації діяльності, методи стимулювання та методи самовиховання. У своєму дослідженні ми використовували весь арсенал педагогічних методів виховання та доповнювали їх методами музичного виховання.

Метод виховання поділяють на окремі елементи, що визначають як прийоми виховання, які використовують для підвищення виховної ефективності методів. Прийом виховання розглядають також як складову

частину методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання. Методи і прийоми виховання є своєрідними інструментами в діяльності вихователя, їх дієвість залежить від використання виховних засобів.

Засоби виховання найчастіше визначають як надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, музика, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), які завіують під час використання певного методу. Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки обраний засіб впливу відповідає віку, потребам суб'єктів виховання. Для нашого дослідження пріоритетним засобом виховання стала музика.

Практичну реалізацію методів виховної роботи наочно виявляє таке поняття як *форма роботи* (організаційна форма виховної роботи). Якщо метод виступає шляхом, способом досягнення мети і розв'язання завдання, то форма виступає способом організації змісту роботи, унаочненням певних способів організації виховної роботи. Завдяки формам методи наповнюються конкретним змістом виховної роботи. Ми будемо виходити з визначення С.Карпенчук, що розглядає форми виховної роботи як варіанти організації взаємодії педагога з вихованцями, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей і молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації та виховання [102, с. 319]. Для нашого дослідження основною формою роботи обрано музичний клуб, переваги якого як форми виховання деталізовано у п.1.3. Проте комплексний характер даної форми роботи дозволяє нам використати як підрядні різноманітні форми позанавчальної роботи в умовах вищого навчального закладу, що спрямовані на виховання етнічної толерантності студентів.

Ми будемо розглядати *технологію виховання етнічної толерантності студентів* як послідовне впровадження методичного, операційного та рефлексійного етапів даного процесу з відповідним застосуванням методів, форм та засобів виховання.

Отже *змістовно-технологічне забезпечення виховання етнічної толерантності студентів* ми розглядатимемо як сукупність змістового наповнення даного процесу (змістові напрямки та їх складові) та його технологічного упровадження (відповідний методичний інструментарій: методи, прийоми, засоби та форми виховної роботи), що забезпечать оптимізацію процесу виховання етнічної толерантності студентів.

У змісті даного параграфу ми надамо характеристику тим змістовим та технологічним засадам, що були покладені в основу експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентської молоді засобами діяльності музичного клубу.

Як провідний напрям діяльності музичного клубу нами визначено музичне виховання. Нині проблеми виховання студентської молоді, її соціальної адаптованості й, водночас, виходу на можливості перетворювальної діяльності набувають особливого значення у зв'язку з формуванням естетично вихованої особистості. Музичне виховання виконує роль системи впливів на емоційно-образну сферу молоді засобами музичного мистецтва.

Теорія та практика становлення та розвитку особистості засобами музики розроблялася Б. Бриліним, Л. Масол, Н. Миропольською, О. Михайличенко, О. Олексюк та ін.

Надзвичайно цінними для вирішення проблеми впливу мистецтва на художньо-творчий, гармонійний та духовний розвиток студентської молоді є наукові дослідження А. Болгарського, В. Дряпіки, Л. Момот, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Сокальського та ін.

Музичне виховання в працях цих дослідників трактується як одна з складових естетичного виховання, що відіграє особливу роль у всебічному розвитку особистості, унікальний засіб формування єдності емоційної й інтелектуальної сфер особистості, і на цій основі — світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій. Завдяки специфічній інтонаційно-процесуальній природі музики як засобу естетичного впливу, музичне виховання позначається не тільки на художній сфері, а й на загальному духовному розвитку особистості,

розкриваючи в процесі активних занять музикою такі здібності, як образна уява, пам'ять, творче мислення, фантазія тощо. Ефективний шлях реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва полягає у використанні інтонаційних особливостей його як форми суспільної свідомості, характерних для музики механізмів впливу на особистість; визнанні пріоритетності сприймання як основи творчого процесу у пізнанні й інтерпретації мистецтва, форми вияву активного ставлення до мистецтва і дійсності [200, с. 20-21].

У контексті нашого дослідження поняття «музичне виховання» ми розглядали у таких аспектах:

- музичне виховання як складова частина духовного розвитку молодшої людини, її художньо-емоційної сфери, естетичного ставлення до навколишньої дійсності у процесі формування особистості;
- музичне виховання як засіб розвитку здібностей студентів, що забезпечують свідоме сприймання творів музичного мистецтва, здатність критичного ставлення до музичних явищ, поширення впливу музики на процеси спілкування людей, збереження та примноження національних музичних традицій та формування поваги до музичних традицій інших етносів;
- музичне виховання як спеціально організований цілеспрямований процес формування музичної свідомості особистості, що впливає на її світосприйняття, цінності, зокрема на формування етнічної толерантності.

Отже нами визначено, що *зміст музичного виховання* в умовах клубної діяльності реалізується за умови: створення музично-естетичного середовища; доцільного впливу музичних форм позанавчальної виховної роботи; створення умов для самостійної музично-творчої діяльності студентів.

Узагальнення різних аспектів музичного виховання дозволило визначити *змістові складові музичного виховання* в умовах музичного клубу: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до музичної діяльності.

Поняття *емоційного переживання* широко використовується в музичній психології та педагогіці. Впливаючи на емоційну сферу особистості, музика

поглиблює її почуття й переживання, виховує естетичне ставлення до іншої людини та суспільства, доповнює й завершує формування цілісної картини про навколишній світ. Відомо, що переживання характеризує активність особистості, максимальне використання набутого досвіду, вміння поєднувати всі часові виміри: сучасне, минуле і майбутнє. Переживання передбачає тривалість, інтенсивність, глибину протікання процесу, міру емоційної забарвленості. Саме тому ми застосовуємо емоційні переживання з метою виховання такого особистісного утворення, як толерантність. Емоційне переживання, що відчуває молода людина сприймаючи музичні твори дозволяє їй глибше переосмислити сутність соціальних явищ, оскільки сприймання, перцепція, переживання є відображенням явищ об'єктивного світу. Вони діють перманентно на органи чуття людини й виступають чуттєвою основою абстрактно-логічного мислення, якому притаманні точність, швидкість, повнота відображення, співвідношення аналізу, синтезу, раціонального та емоційного компонентів [38].

Процес емоційного переживання, як зазначає О.Леонтьєв, формують вміння молодої людини відчувати красу музики, навчитися відчувати музичний твір як незмінно позитивний продукт життєдіяльності людини. Як психічний процес, емоційне переживання ґрунтується на рефлексії людини, вмінні співвідносити сприйняте зі своїми уявленнями про прекрасне, аналізувати власні переживання. Око і вухо бачать і чують те, що розуміють, те, що може осмислити мозок у почуттєво конкретній формі [134].

Здатність емоційного переживання визначається як уміння емоційно відгукуватися на образний зміст музики, переживати й аналізувати його. Ця здатність виявляється у формі безпосередньої емоційної реакції слухача, з одного боку, і диференційованого розчленованого слухання музики, з іншого. Такі процеси протікають одночасно і не можуть не взаємодіяти один з одним. Характерно, що емоційний рівень сприйняття однаково важливий для повноцінного спілкування з мистецтвом і для професійного музиканта, й для любителя музики.

Розвиненість почуттів у сфері пізнання й творчого перетворення дійсності відіграє велику роль. Л. Виготський стверджував, що будь-яке почуття, будь-яка емоція прагне втілитися у відомі образи, що відповідають цьому почуттю. Емоція володіє, таким чином, ніби здатністю підбирати враження, думки й образи, які співзвучні тому настрою, що володіє нами в цю хвилину [60, с. 15].

Емоційне переживання музики може розгортатися лише через механізми осмислення інтонаційних значень музики, що визначають її природу як вид мистецтва. На перший план тут виступають інтонаційно виражені почуття, образи і переживання людини, які утворюють своєрідний емоційний фон спілкування з музичним твором і є одночасно конституйованим матеріалом його сприйняття. Музичне сприймання, як засвідчує О.Михайличенко, у свідомості слухача будується не в режимі лінійної розгортки інформації, а через зачарування красою музичного звуку [157].

Результатом емоційного переживання є створення художнього образу, що викликає асоціації з явищами життя, з переживаннями людини. Поєднання виразних засобів в музиці з поетичним словом (наприклад, в пісні, опері), з сюжетом (у п'єсі), з дією (в спектаклях) робить музичний образ більш зрозумілим для молодшої людини. Саме тому музика, що в переважній більшості популяризує позитивного героя володіє могутнім емоційним впливом, вона пробуджує в людині добрі почуття, робить його вище, чистіше, краще [154]. Ми сподівалися використати таку особливість емоційного впливу музики на людину як прагнення втілити етико-естетичний ідеал особистості і через це здійснити вплив на почуття поваги до Іншого.

Специфіка дії музики на моральність молодшої людини пов'язана, насамперед, з розвитком емоційно-моральної чуйності. Це важлива соціальне утворення особистості, що забезпечує її альтруїстичний, гуманний стиль життя, і, на нашу думку, є передумовою толерантності. Духовна чуйність дозволяє співпереживати стану людини, виявляти співчуття, розуміння, підтримку.

Тобто емоційна чуйність, що виникає в процесі музичної діяльності забезпечує розвиток показників етнічної толерантності студентів.

Для розв'язання завдань нашого дослідження важливим є той факт, що процес емоційного переживання музичних творів в умовах клубної діяльності виступає каталізатором для усвідомлення краси культури народів світу, розуміння відповідальності за подолання упередженості, стереотипів, пов'язаних зі сприйняттям негативних явищ у взаємостосунках представників різних етнічних груп.

У працях відомих вчених-педагогів Н. Ветлугіної, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, В. Шацької розглядається такий аспект як розвиток культури почуттів, *світосприймання засобами музики*. Виховання естетичного світосприймання у музично-творчому процесі невід'ємне від таких констант, як наміри, судження, мотиваційні орієнтири молоді та практична діяльність, вчинки. Так Н. Ветлугіна зазначає, що метою музичного виховання є розвиток здатності сприймати, відчувати, розуміти прекрасне в житті і мистецтві; прагнення брати активну участь у його створенні; внесення естетичних елементів у життя через розвиток художніх здібностей особистості до пізнання, оцінки, творчості [51].

Велике значення музичному світосприйманню у процесі виховання особистості приділяла О. Рудницька, яка розглядала його як складову музично-естетичної свідомості. Дослідницею представлено узагальнене бачення структури музичного світосприймання: перцептивне розрізнення музичних звучань, аналіз і розуміння твору, естетична оцінка.

Для розв'язання завдань нашого дослідження важливим є той факт, що ознаками сформованості музичного світосприйняття визначено «інтерес, вибірковість, ерудиція, емоційність, адекватність розуміння інформації, інтерпретація, творча діяльність», що підтверджує правильність обраного нами критеріального апарату дослідження. Дані критерії, на думку О. Рудницької, базові не тільки для вивчення індивідуальних особливостей спілкування з музикою, а й є основою розвитку особистості [197, с. 9].

За твердженням педагогів, психологів, музикознавців [96; 115; 156; 168; 174; 195], саме сприйняття дозволяє регулювати характер та інтенсивність впливу мистецтва на особистість, розвивати мотивацію спілкування з музичними творами, художні смаки та переживання.

Складовою оптимального музичного світосприймання є відповідний жанровий зміст як первинне узагальнення почуттів і думок людини. Саме музичний жанр асоціативно пов'язує життєвий досвід слухача з відображеною в музиці дійсністю, а сам жанр виконує функцію, що породжує моделі сприйняття.

Спілкування з музикою у подібних ситуаціях розгортається у формі осмисленого сприйняття як життєво наповнений процес. За відповідних настанов на сприйняття це може актуалізувати життєвий досвід слухача, на базі якого встановлюється особистісна значущість художньої інформації для людини. Так Б. Асаф'єв зазначав, що найбільш наочно сприйняття соціальних настанов, ціннісних орієнтацій молоді виявляється при сприйманні масово-побутових жанрів, змісту яких притаманна найбільша узагальненість образів, обумовлених традиціями музичних творів, які звернені до широкого кола людей. Більшості людей, що сприймають музичні твори є знайомим ефект, за якого «рідні, знайомі, легко впізнавані і часто відтворювані звучання зростаються з свідомістю багатьох людей, більше того - з їхнім повсякденним життям і стають поза естетичними критеріями» [13, с. 59].

Сприйняття жанрового змісту як особистісно значущої для слухача музичної форми, може відбутися лише за умови, якщо воно буде осмислене інтонаційно - як відчуття фази звукові відображення людського життя. Тобто музичний твір тоді забезпечить трансформацію у світосприйняття, коли це буде не лише фізично почутий звук, а й тремтіння серця. «Музика звернена до слуху, - пише Л. Масол, - але ж це говориться тільки умовно, лише на стільки, на скільки слух, як й інші наші відчуття, опосередковано підміняє собою неіснуючий орган для сприйняття чисто духовного» [156, с.45]. Тобто музична форма має створювати підґрунтя для включення людини у процес

самопобудови музичного сприймання, що розуміється як мислення, естетичне освоєння цінностей культури.

Третьою змістовою складовою розробленого нами змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів є *музична діяльність* учасників музичного клубу. У класичній педагогічній практиці, як зазначав О.Сокальський, відомі три основні форми музичної діяльності студентів: слухання музики з пояснюючими бесідами викладача, хоровий спів та рухи під музику [206].

Пізніше викладачі вузів під час занять застосовували словесні методи та використовували в практичній діяльності пояснення, настанову, заохочення та інші методи для вирішення педагогічних завдань. Саме у діяльності студенти відчують, що музичне мистецтво покликано не лише задовольняти потреби любителів музики, а й сприяти духовному збагаченню кожної особистості. «Музика – це не просто мистецтво. Музика вчить людей розуміти один одного, музика виховує в людях гуманізм, допомагає людству захистити світ», – наголошував Д. Кабалевський [95, с. 40]. Особливу роль відіграють такі види діяльності, як залучення студентів до музичного просвітництва, концертних публічних виступів, майстер-класів, музичних лекторіїв. Отже, завдання та цілі діяльності студентів в умовах музичного клубу можна представити за таким алгоритмом: популяризація та пропаганда кращих взірців музичного мистецтва; збагачення музичного репертуару, обмін досвідом та творчими досягненнями майбутніх фахівців музичного мистецтва, демонстрація українських музично-виконавських традицій; забезпечення діалогу культур; створення умов для творчого розвитку кожної особистості, її потенційних здібностей і можливостей; залучення студентів до різноманітних культурно-просвітницьких заходів [168].

Розвиток вміння переконливо виконати музичний твір, яскраво та образно передати його зміст - це одне із основних завдань музичної діяльності. На заняттях музичного клубу студенти вивчають широкий обсяг музичного матеріалу: поліфонічні твори, твори великої форми, камерні твори тощо. Окрім

того вони набувають навичок транспонування, гармонізації мелодії, виконання пісенного репертуару. Важливим змістовим моментом є виховання студента, який усвідомлює своє національне коріння, тому в репертуар клубу варто вмістити народно-пісенний матеріал, цікаві твори українських композиторів та композиторів інших країн світу. Основою музичної діяльності в умовах клубу є слухання музики. Для того, щоб слухання було ефективним до участі в роботі клубу варто залучати виконавців, що володіють основами досконалого виконання твору на інструменті, які прекрасно уявляють зміст музики, володіють всією сукупністю виражальних засобів. При цьому бажано, щоб виконавці поєднували власне виконання із словесними поясненнями. Адже тільки за умови, коли студент виконує музичний твір та розкриває його зміст, пояснюючи характер, наводячи образні порівняння, можна досягнути емоційного сприймання музики іншими студентами та любові до неї. На заняттях клубу поряд з інформацією музично-історичного характеру (відомості про епоху, композитора, обставини, що сприяли створенню того чи іншого твору) розв'язуються проблеми, пов'язані з формою, тонально-гармонічним планом, ритмікою, фактурою тощо - всім тим, що може бути віднесеним до ідейно-образного змісту музики. Отже залучення студентів до різних видів музичної діяльності є провідним напрямком роботи музичного клубу. Саме в діяльності студенти отримують можливість залучитися до суспільно-корисних справ, проявити свої навички та вміння, у тому числі й вміння толерантного поводження.

Змістове забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу знаходить свою реалізацію в технологічному забезпеченні даного процесу, складовими якого виступають методи, форми, прийоми та засоби виховання.

Важливим складовим елементом технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного виховання є спеціально відібрані методи. У процесі експериментальної роботи ми використовували як методи музичного виховання, так і загально педагогічні

методи, що на нашу думку, є найбільш доцільними для діяльності музичного клубу. Дамо їх побіжну характеристику:

Інформаційно-пошуковий метод, що передбачає створення художньо-естетичних і проблемних ситуацій. Сама по собі наявність художньо-естетичної ситуації ще не гарантує обов'язкове усвідомлення соціальних проблем, зокрема . проблем виховання етнічної толерантності. Це відбувається, оскільки в основу методу створення проблемних ситуацій покладено протиріччя між наявними знаннями, вміннями, навичками, інтересами, потребами, здібностями і виховним завданням, що треба буде розв'язати. Проблемні ситуації слід розглядати як відправний момент для включення студентів у добровільну діяльність по усвідомленню тих проблем, недоліків, що виступають бар'єрами на шляху формування якостей толерантної особистості. Інформування як прийом даного методу вирішує завдання не стільки придбання потрібних додаткових відомостей, а перш за все - розвитку особистісного, емоційного ставлення студентів до змісту інформації.

У практиці формування толерантної поведінки студентів засобами мистецтва важливим стає метод *створення художнього контексту*. Він формує засади толерантності студентів через «виходи» за межі музики та інших видів мистецтва (живопис, літературу, хореографію тощо). Тим самим створюються передумови для емоційного творчого сприйняття, яке вимагає від молодшої людини «соціального діалогу», який передбачає активну взаємодію з усією навколишньою дійсністю.

Методи формування свідомості, що спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості впливають на когнітивну складову особистості студента, тобто формують обізнаність щодо понять «толерантність», «етнічна толерантність» та їх сутності. У роботі музичного клубу одним з найбільш дієвим є метод *переконання* як спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації. За допомогою переконання ми можемо досягнути підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об'єкта впливу. Дієвими прийомами

переконання є аргументи та факти. Бажано підкріпляти факти статистикою, посиланням на авторитетні джерела, зокрема музичні. Лише тоді переконання студентів зможуть стати особистісними.

Навіювання ми розглядали як спосіб впливу на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об'єктом впливу. Важливою відмінністю навіювання від переконання є його спрямованість не на логіку та розум особистості, її здатність мислити та розмірковувати, а на емоції людини. Саме воду цей метод найбільше відповідає завданням музичного впливу. Метод навіювання передбачає вплив на емоційну сферу особистості засобами художнього образу. Зокрема під час музичної діяльності художньо-творчий і життєвий досвід особистості активно «включається» в процес творення художнього образу. Художній образ втілює специфіку мистецтва як художньої, естетичної та культурологічної діяльності. Такий образ, як правило, виступає в якості еталону, на який рівняється суб'єкт і який допомагає йому відчутти нагальні потреби часу, стимулює й учить впливати на перебіг подій. Як кардинальна категорія художній образ відбиває сутність музичної творчості й представляє «форму мислення в мистецтві й засіб відображення й моделювання дійсності, якому властиві окремі специфічні риси» [89, с. 121]. Виникаючі у свідомості художні образи й пов'язані з ними почуття та думки поступово стають внутрішніми переживаннями, виступають мотивами діяльності особистості. Завдяки художнім образам суб'єкт починає глибше розуміти авторський задум, формує своє ставлення до творів, що вивчають, долучаючись до музично-етичних цінностей. Під впливом образів безпосередні відчуття переходять в естетичні уявлення особистості як ціннісний акт осягнення світу та самопізнання власної сутності. Соціальна значущість мистецтва, - вважає І. Зязюн, - визначається «... рівнем впливу художніх образів на внутрішній світ людини, на всі напрямки її соціальної діяльності» [94, с. 22]. У силу своїх особливостей художні образи, які виникають у свідомості суб'єкта, стають внутрішнім переконанням, допомагають становленню кращих людських рис.

Метод гри, який часто визначають засобом педагогічної взаємодії і розвитку особистості доцільно застосовувати в роботі зі студентами як дієвий засіб активізації та стимулювання творчого інтересу до музики та проблем етики. Специфіка гри як методу полягає у свободі дій, абсолютному емоційному зануренні учасника гри, підкоренні його певним правилам, наявності особливих групових стосунків і емоційної забарвленості. Нині в практиці соціально-виховної роботи активно застосовуються ділові, рольові ігри, тематичні ігрові програми, квести. Внаслідок цього класичні ігрові форми та техніки набувають сучасного звучання. У практиці музичного клубу варто використовувати як сюжетні тематичні ігрові програми, так і окремі ігрові вправи. Доцільне застосування ігор на згуртованість, діагностичних та корекційних ігор також сприятиме вихованню етнічної толерантності студентів.

Наступною складовою технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу є *організаційні форми виховної роботи*. Як ми вже зазначали пріоритетною формою роботи в межах нашого експерименту обрано студентський музичний клуб. Клубна форма роботи є комплексною, що дозволяє, відповідно до визначених методів застосувати різноманітні форми позанавчальної роботи в умовах вищого навчального закладу, що спрямовані на виховання етнічної толерантності студентів. Дамо побіжну характеристику цих організаційних форм виховної роботи.

Словесні групові форми роботи. Визначаючи можливості застосування словесних групових форм роботи в соціально-виховній діяльності музичного клубу ми виходили з особливостей та специфічних потреб пріоритетної цільової групи – студентів. Психолого-педагогічний аналіз структури особистості студента, дозволив нам виявити перелік пріоритетних якостей. Це такі мотиваційні якості як бажання самореалізації, визнання з боку оточуючих; характерологічні якості: сміливість, цілеспрямованість, оптимізм; такі творчі здібності, як: гнучкість, альтернативність, критичність мислення, здатність до генерації нових ідей, винахідливість тощо. У процесі підготовки і проведення

словесних групових форм роботи створюються умови для розвитку цілої низки комунікативних якостей, які нашу думку, є необхідними в становлення особистості молодої людини. Це такі показники як: вміння обґрунтовувати, доводити свої думки та позиції, цінувати мовну інформацію членів групи, вміння робити мовленнєвий сюрприз, здійснювати комунікативну самопрезентацію, а головне – толерантно ставитись до думок, позицій, висловів членів групи і вміти їх конструктивно сприймати. Саме ці показники є чутливими для виховання етнічної толерантності студентів. До групових форм роботи, в яких провідним чинником виховного впливу виступає слово належать: лекторії, конференції, бесіди, дискусії, диспути, круглі столи, усні журнали тощо. Потенціал даних форм роботи було використано в ході нашої експериментальної роботи.

Форми музичного виховання. Провідним засобом впливу в таких формах виховної роботи є музика. Музичне мистецтво з поєднує в собі глибину художнього задуму, образність, емоційність з досконалістю художньої форми, несе в собі чуттєвість, високу естетичну та етичну напругу, завдяки якій впливає на особистість, перетворюючи її. Також впливовим виховним засобом таких форм роботи є зміст музичних творів, що породжує реакції свідомості студентів на хвилюючі проблеми життя, зумовлені системою соціальних, економічних, політичних стосунків. Музичне виховання саме тому специфічне за своєю сутністю й відрізняється від інших видів виховання тим, що формує емоційно-образне світосприймання й світорозуміння. Естетичні емоції та естетичні почуття виконують функції духовного виправлення й становлення особистості. Тому виховання засобами музики має особливе значення для формування толерантності, зокрема етнічної толерантності студентської молоді. У подальшій експериментальній роботі ми вважаємо за доцільне використовувати такі форми музичного виховання, як: музична вітальня, музичне свято, музичний вечір, музичний конкурс, музичний диванник тощо.

Важливе місце в роботі музичного клубу мають посісти *форми роботи з виконання та прослуховування класичних та естрадних музичних творів.*

Кожен музичний твір збуджує глибокі почуття, спонукає до активного мислення, викликає естетичний інтерес, який має суспільний характер, а тому виконує досить важливу функцію у формуванні світогляду студентів. Ми передбачали, що метою форм роботи за напрямом виховання етнічної толерантності студентської молоді стане глибоке усвідомлення національних джерел музичної культури, що викликає необхідність значно ширшого й глибшого їх вивчення. Музичні надбання композиторів України та інших країн світу повинні увійти в основу повсякденного музичного розвитку студентів. Засвоєння творів цих композиторів підіймає особистість над дійсністю, допомагає краще розуміти та сприймати навколишній світ з позиції мудрості, краси, людяності та толерантності й спрямовує студентів на створення нових музично-творчих цінностей. Сприйняття музичного мистецтва народів світу студентами є своєрідною запорукою успішності процесу виховання етнічної толерантності. Цей процес може відбуватися у формах концертів, музичних лекторіїв, відвідування музичних майданчиків міста тощо.

Особливе місце в формах роботи музичного клубу посідають *форми роботи фольклорного спрямування*. Це, перш за все форми роботи, в основу яких покладено народну музику, фольклорні пісні. Краса й велич фольклорних пісень закладена в інтонації, гармонії та формі, ефективно впливає на внутрішній світ студентів, наповнює їх почуттям любові до народу-митця, що створив таку красу. Музичний фольклор є найважливішою та необхіднішою опорою в самосвідомості, засобом виховання шанобливого ставлення до культури народів світу, чудовою можливістю дізнатися більше про традиції, епос інших народів. Тому оволодіння цим видом мистецтва - виконання народних пісень та їх обробок, порівняння їх варіантів, що побутують у різних регіонах нашої країни та країнах світу, повинно посісти одне з головних місць в роботі нашого музичного клубу. У роботі нашого музичного клубу ми плануємо провести такі форми роботи, як: фольклорне свято, огляд музики народів світу, заочну мандрівку музичними традиціями країн світу.

Таким чином нами розроблено змістовно-технологічне забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу. До структури даного забезпечення увійшли змістова та технологічна складові.

Змістове забезпечення ми розглядаємо як сукупність змістового наповнення даного процесу (змістові напрямки та їх складові). Основними змістовими напрямками діяльності визначено: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до музичної діяльності.

Технологічне забезпечення ми розглядаємо як сукупність методів, форм, прийомів та засобів виховної роботи музичного клубу з виховання етнічної толерантності студентів. Було охарактеризовано методи музичного виховання та загально педагогічні методи, а саме: інформаційно-пошуковий метод, метод створення художнього контексту, методи формування свідомості, метод гри. Основною формою експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів обрано *студентський музичний клуб*. Клубна форма передбачає застосування на заняттях різного спрямування таких форм роботи, як: словесні групові форми роботи, форми музичного виховання, а саме: форми роботи фольклорного спрямування, форми роботи з виконання та прослуховування класичних та естрадних музичних творів.

Визначення та обґрунтування змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу надало нам можливість розгорнути формувальний етап експериментальної роботи, зміст якого буде деталізовано в наступному параграфі.

2.2. Характеристика експериментальної роботи по впровадженню змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу

Узагальнення теоретико-методичних засад процесу виховання етнічної толерантності студентів вищих навчальних закладів, здійснена нами розробка змістовно-технологічного забезпечення діяльності музичного клубу дозволили розгорнути роботу з перевірки результативності даного змістовно-технологічного забезпечення у процесі виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу і відповідно - розробити та деталізувати методику проведення формувального етапу експериментального дослідження.

Експериментальною базою дослідження на формувальному етапі експериментальної роботи стали: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Даний етап дослідження тривав протягом 2016-2017 рр. До форм експериментальної роботи було долучено 255 осіб студентів. Автор особисто координував процес проведення занять клубу в якості методиста та музичного керівника.

До складу експериментальних груп увійшли 255 студентів різних курсів таких факультетів: в НПУ імені М.П.Драгоманова: факультету соціально-економічної освіти та управління, факультету історичної освіти, факультету політології та права; в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка: соціально-гуманітарного та історичного факультетів. Студенти саме цих факультетів виявили бажання взяти участь в організації та проведенні занять музичного клубу. В експериментальній групі нами було впроваджено програму роботи студентського музичного клубу з застосуванням широкої палітри форм та методів виховання етнічної толерантності студентів.

У Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова та Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка навчаються студенти з Китаю, Туреччини, Ірану, Грузії, Росії, Киргизтану, Туркменістану та інших країн. З кожним роком кількість іноземних студентів, які навчаються в університетах України збільшується, що актуалізує проблему формування толерантних стосунків між студентами з різними культурними та релігійними традиціями. На обраних нами для експериментальної роботи

факультетах навчається найбільша кількість іноземних студентів, а ми розраховували залучити їх до роботи нашого клубу. Таким чином у роботі музичного клубу на різних етапах взяли участь 27 іноземних студентів.

Зважаючи на те, що робота клубу побудована на засадах добровільності участі, цілком зрозуміло, що не всі студенти брали участь в кожному занятті. Проте ми зарахували до складу експериментальної групи тих студентів, що протягом двох років брав участь в більш ніж половині засідань клубу.

Клуб в НПУ імені М.П.Драгоманова працював за графіком один раз у місяць (другий вівторок). У Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка клуб працював щомісяця за графіком, що уточнювався. Проте оскільки заняття клубу потребували підготовки, то учасники експериментальних груп зустрічалися набагато частіше. Студенти спеціальності «Соціальна педагогіка» як майбутні організатори соціально-виховної роботи виступили в якості режисерів та сценарної групи більшості засідань клубу.

На першому етапі організації роботи клубу серед студентів факультету соціально-економічної освіти та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова було проведено конкурс на назву студентського музичного клубу, що має на меті створити умови для виховання етнічної толерантності студентської молоді. Перемогу отримала назва «Крізь музику до миру».

Студентський музичний клуб «Крізь музику до миру» став комплексною формою соціально-виховної роботи, синтезував різні за напрямком, кількістю та засобами виховного впливу форми роботи зі студентської молоддю. Пріоритетними формами роботи стали: лекторій, музичний вечір, музична вітальня, тренінгові заняття, конкурси, джем-сейшени, бесіди та дискусії тощо. Форми роботи клубу представлені в таблиці 2.1.

Дані форми виховної роботи були спрямовані на досягнення низки завдань, а саме: створення ситуації творчої взаємодії учасників студентського музичного клубу на засадах добровільності, творчості та толерантності; створення

сприятливого психологічного та емоційного мікроклімату на заняттях клубу; стимулювання діяльності студентів до виявлення та корекції показників етнічної толерантності; формування емоційно-ціннісних засад виховання етнічної толерантності в процесі музичної клубної соціально-виховної діяльності; забезпечення розвитку емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до мистецької діяльності засобами музичного клубу; застосування сукупності методів, форм, прийомів та засобів виховної роботи музичного клубу з метою виховання етнічної толерантності студентів.

Таблиця 2.1

**Форми роботи студентського музичного клубу
«Крізь музику до миру»**

Форми виховної роботи	Теми
Лекторій	«Теоретичні засади етнічної толерантності»; «Музика єднає народи»; «Щедрик» в різних країнах світу»
Музичний вечір	«Дружба руйнує кордони»; «Музика сердець»
Музична вітальня	«Душа народу»; «Сучасна українська та китайська музика»; «Колискова - музика миру»
Тренінгове заняття	«Дорога до себе по хвилях музики»; «Толерантність: що це?»; «Спілкуємося та взаємодіємо»; «Якого кольору музика толерантності?»
Конкурс	«Мудрість народу-дітям»; «Музичний знавець»
Джем-сейшн	«Музика без домовленості»
Етична бесіда	«Як починається дружба»; «Всі ми різні – всі ми рівні!»
Дискусія	«Стиль музики і стиль життя»; «Доброта чи професіоналізм – що головніше у професійній діяльності педагога?»; «Чи може існувати суспільство без толерантності – так чи ні?»; «Чи сприятиме толерантність вашому особистісному зростанню?»

Форми та методи роботи студентського музичного клубу «Крізь музику до миру» добиралися відповідно до визначеної концепції змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів

засобами діяльності музичного клубу та визначених критеріальних засад дослідження.

Ми усвідомлювали, що важко підбирати форми роботи відповідно до кожного критерію вихованості етнічної толерантності студентів, проте намагалися враховувати цей аспект, коли визначали мету кожного засідання клубу. Саме тому ми будемо надавати характеристику форм експериментальної роботи і намагатися відзначити вплив засобів мистецтва та виховних чинників на підвищення рівня вихованості етнічної толерантності студентів.

Однією з перших експериментальних форм роботи став *лекторій*. У історичному контексті цей термін визначено як дерев'яну піднесену кафедру або трибуну в старовинних католицьких церквах, на яких під час богослужіння читалися Євангеліє та апостольські послання. Така трибуна встановлювалась на верху невисокої дерев'яної загородки, що відділяла від решти храму чотирикутний простір перед головним вівтарем, призначений для кліриків та хору, внаслідок чого найменування лекторій перейшло і до цього простору (більш точна його назва — лат. *doxale, odeum*). Такі лекторії з'явилися в Італії у XI ст., в Німеччині та Франції дещо пізніше.

Словникова література пропонує різні підходи до визначення даної форми роботи. Лекторієм називається, зокрема, організація, яка влаштовує публічні лекції чи приміщення, де відбуваються публічні лекції. Проте більш вживаним є розуміння лекторію як «циклу лекцій, об'єднаних тематично або влаштованих для певного кола слухачів» [205, с.473.]. Застосовуючи поняття «лекторій» ми будемо розуміти саме цикл лекцій, що об'єднані спільною проблемою та розраховані на одну групу слухачів.

У сучасних умовах освіта базується на останніх новинках та відкриттях, має бути доступною, неформальною. Студентство, що постійно відчуває спрагу до знань, потребує нового стилю їх надання, віддаючи перевагу отриманню інформаційних матеріалів в Інтернет мережі. Проте не можна відкидати значення особистості, впливу авторитету відомих вчених, дослідників, що готові поділитися своїми знаннями в неформальній, кулуарній обстановці

музичного клубу. Окрім того, сама форма лекції сьогодні набула видозмін, перетворившись на інтерактивну презентацію з коментарями, відео-лекцію, лекцію-дискусію чи онлайн-лекцію. Саме такий формат лекцій було обрано для нашої експериментальної роботи. На формувальному етапі експерименту учасникам музичного клубу було запропоновано такі лекції: «Теоретичні засади етнічної толерантності»; «Музика єднає народи»; «Щедрик» в різних країнах світу». Щоб не перевантажити студентів ми пропонували одну лекцію на семестр і розпочинали нею перше заняття клубу в семестрі. Дані лекції сприяли розвитку, перш за все, показників когнітивного критерію вихованості етнічної толерантності студентів, а саме: наявності знань студентів про сутність та складові етнічної толерантності, усвідомлення значущості етнічної толерантності, системи знань про культуру, традиції, інших країн. Стисло охарактеризуємо зміст даних лекцій.

Ми вважали, що першою має бути лекція, що надасть можливість систематизувати знання студентів про сутність етнічної толерантності. Саме тому метою лекції «Теоретичні засади етнічної толерантності» стало: визначити сутність понять «стереотипи», «толерантність», «етнічна толерантність»; сприяти формуванню знань про подолання упереджень, забобонів і дискримінації щодо представників інших культур; сприяти усвідомленню значущості етнічної толерантності як особистісного утворення; сприяти створенню атмосфери взаєморозуміння та співтворчості; вихованню готовності чинити опір етнічним упередженням та стереотипам; формувати вміння трансформувати зміст лекції в майбутню професійну діяльність.

У межах даної лекції студенти отримали можливість більше дізнатися про стереотипи та їх роль у житті людини і суспільства, визначити та відокремити поняття раси, етносу, народності, нації. Цікавим для студентів стало знайомство з сучасними підходами до аналізу національно-етнічної структури, соціального конструювання та профілактики расової, етнічної нерівності. Студенти усвідомили, що для формування в собі ознак етнічної толерантності кожен з них має долучитися до суспільних процесів попередження та

подолання проявів нетолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів, формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності.

Метою другої лекції на тему «Музика єднає народи» стала актуалізація та активізація знань учасників щодо особливостей музики, взаємозв'язків музичних культур різних народів; сприяння розвитку інтересу до музики українського, польського, російського, грузинського, китайського народів, формування інтересу та відчуття поваги до національної культури цих народів; створення певної виховної ситуації щодо розвитку емоційно-естетичного досвіду учасників, прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів, виховання етнічної толерантності та полікультурності. Ця лекція мала формат відео-лекції. Розповідь про історію, традиції національної музики, її кращих представників доповнювалася демонстрацією відео з народними національними піснями та танцями.

Темою наступної лекції стала: «Щедрик» в різних країнах світу». Метою даної лекції було: поповнення, систематизація уявлень, актуалізація та активізація знань учасників про культуру, традиції, інших країн; розвиток обізнаності стосовно теми; сприяння розвитку вміння цінувати мовленєву інформацію, емпатійного сприйняття матеріалу, сприяння створенню виховної ситуації, що вплине на появу в учасників бажання єднання студентів, поваги до людей різних націй, до їхньої культури, сприяння появі бажання допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів.

Під час даної лекції учасники клубу отримали можливість познайомитися з біографією М. Леонтовича – українського композитора, хорового диригента, громадського діяча та педагога. «Щедрик» вважається однією з найпопулярніших обробок Миколи Леонтовича, що znana не тільки в Україні, але й у всьому світі під назвою «*колядка дзвонів*» (англ. Carol of the Bells, Ukrainian Bell Carol, Ukrainian Carol). Оскільки ця мелодія відома в усіх країнах світу, студентам було цікаво дізнатися про форми використання «Щедрика» в популярній культурі та про музичні приклади «Щедрика» у

виконанні вітчизняних та зарубіжних митців. Різдвяний настрій, що панував в аудиторії, відчуття, що чарівна музика однаково сприймається народами з різними культурними та релігійними традиціями сприяли створенню засад етнічної толерантності в студентській аудиторії нашого музичного клубу.

Наступною формою роботи музичного студентського клубу стали *музичні вечори*. Під час формувального етапу експерименту було проведено вечори: «Дружба руйнує кордони» та «Музика сердець».

Вечір як форму роботи нами було обрано за побажаннями студентів, оскільки, зважаючи на інтимність та демократичність дій учасників, він є однією з найбільш популярних і улюблених студентами форм роботи. Структура і тематика вечорів різноманітна. Одні з них можуть бути приурочені до пам'ятних дат календаря, присвячені цікавим фактам історії, різним проблемам суспільно-політичного життя, літератури, мистецтва, природи. Ми визначали, що *тематичний вечір* - це комплексне художньо-естетичне дійство, що являє собою низку виступів, зорових і музичних образів, об'єднаних конкретним сюжетом. Для роботи музичного клубу нами було обрано вечори, які можна виокремити як музично-літературні.

Метою даної форми роботи стало виховання таких показників етнічної толерантності студентів, як: знання про культуру, традиції, інших країн, бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп, задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп, наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії, здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп.

На формувальному етапі роботи нами були створені творчі групи, що відповідали за підготовку, до складу якої були залучені найбільш ініціативні, активні члени клубу. Завданням творчої групи була розробка змісту вечора, що передбачало: інформування студентів про вечір (підготовка тексту оголошення, розміщення інформації в Інтернеті.); розробка сценарію, літературно-музичної композиції вечора; збір необхідного для сценарію матеріалу; оформлення приміщення, де буде проходити вечір; організація репетицій тощо.

Авторка дослідження поклала на себе обов'язок допомогти студентам зібрати цікавий матеріал і на його основі розробити сценарій. При цьому важливо було враховувати наступні моменти: забезпечити яскраве, емоційно виразний початок вечора, вміло і доцільно поєднувати текст з музичними фрагментами, фрагментами художніх творів, читанням віршів, виступом гостей, переглядом кінофрагментов, слайдів, показом ілюстрацій, демонстрацією документальних матеріалів, проведенням різноманітних конкурсів, вікторин, що постійно перегукувалося з музичним супроводом. Ми усвідомлювали, що з величезного числа різних форм проведення вечора необхідно допомогти студентам вибрати найоптимальнішу, щоб, по-перше, не перевантажити вечір великою кількістю музичних чи літературних прийомів і засобів, а, по-друге, не збіднити його емоційну виразність.

Програми вечорів «Дружба руйнує кордони» та «Музика сердець» містили найрізноманітніші елементи: тематичне повідомлення, міні-концерт студентів чи артистів, показ відео-фрагментів, прослуховування записів, літературні композиції, презентації, вікторини, книжково-ілюстративні виставки. Музика, звичайно виступала системоутворюючим чинником кожного вечора, проте перед нами поставала основна вимога - відповідність темі вечора.

Ватро відзначити, що етап підготовки музичних вечорів надзвичайно сприяв розвитку таких показників вихованості етнічної толерантності студентів, як: наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії, здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп, оскільки студенти різних національностей були об'єднані в творчі групи: сценаристів, режисерів, виконавців, художників-оформлювачів, відповідальних за музичне оформлення, за технічне оснащення (мікрофон, програвач, магнітофон), реквізиторів, фотографів, чергових, що відповідають за запрошення і прийом гостей, за організацію і порядок на вечорі тощо. Це дозволило створити атмосферу взаємодії, сприяло кращому знайомству студентів, забезпечувало дружні, невимушені стосунки членів експериментальних груп.

Музичний вечір «Музика єднає серця» розпочинався з виголошення епіграфу, який визначає роль музики в налагодженні розуміння між народами та людьми у світі. Цим закликом стали слова німецького письменника єврейського походження Бертольда Авербаха, що в XIX сказав: «Музика – єдина всесвітня мова, її не треба перекладати, на ній душа говорить з душею». Метою даного вечора стало: поновити знання учасників клубу про характер, особливості музичної мови різних країн світу; об'єднати студентів з різних країн, розвивати і збагачувати емоційно-естетичний досвід студентів; розкрити взаємозв'язок музичних культур різних народів; формувати етнічну солідарність у ставленнях до музики різних країн; сприяти вихованню поваги до музичної культури різних народів.

Вечір відбувався як знайомство з музикою різних країн світу. Творчі групи по черзі знайомили учасників з музикою, народними музичними традиціями, музичними інструментами однієї країни. Потім наступала черга виконавців: студентам були запропоновані вокальні номери, інсценівки, музичні відео-презентації. Родзинкою даного вечора стала презентація рідкісних китайських музичних інструментів та виконання на них усім відомих класичних творів та українських народних пісень.

Вечір музичної поезії на тему: «Дружба руйнує кордони» мав на меті: сприяти збільшенню знань молоді про культуру, музику й поезію різних країн та етносів; усвідомленню важливості міжнаціональної дружби, поваги до інших національностей та культур; сприяти об'єднанню членів клубу в колектив, шляхом залучення їх до спільної, літературної, та музичної діяльності; сприяти налагодженню дружніх стосунків між членами клубу; вплинути засобами музичних та поетичних образів на здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп та готовність подіяти етнічним упередженням та стереотипам.

Традиційно на початку вечора учасники підібрали фрази-афоризми. На цьому вечорі вони були такими: «Є кордони між мовами, але немає кордонів між серцями» (Р. Гамзатов); «Дружба має різні прояви, але закон у неї один – вірність» (М.Коцюбинський); «Почуття гуманності ображається, коли люди не

поважають в інших людської гідності, і ще більше ображається і страждає, коли людина сама в собі не поважає власної гідності» (В.Белінський).

Особливістю цього вечора було те, що музика виступала в якості образу, що підкреслював вагомість, значущість інших видів мистецтва (реклами, поезії).

Значний інтерес викликала демонстрація плакатів та відеороликів учасників конкурсу на тему «Україна—країна без расизму і ксенофобії». Студенти у своїх виступах зазначали, що єдиний шлях зруйнувати стереотипи — це шлях пізнання культури, зокрема, літератури та музики. Адже культура всього світу має спільне начало, саме вона здатна об'єднати всі народи заради мирного життя, яке немає меж. Саме тому студентами були підібрані поетичні рядки, що розкривають всю красу дружби, поваги й рівності. Учасниками клубу була здійснена чимала роботи по відборі музичних фрагментів, що супроводжували виконання поетичних творів певного автора. І наприкінці вечора склалася така натхненна атмосфера, що здавалося, що студенти різних країн розуміють один одного без слів.

Музична вітальня стала наступною комплексною формою роботи по вихованню етнічної толерантності студентської молоді засобами музичного клубу під час формувального етапу експерименту.

Метою такої форми роботи як музична вітальня є розвиток таких показників вихованості етнічної толерантності студентської молоді, як: знання про культуру, традиції, інших країн; бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп; задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп; наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп.

Логіка даної організаційної форми вибудовується на підставі окреслення лексичного значення слова «вітальня»: це кімната, в якій приймають гостей і одночасно це сам процес прийому гостей. Гостей приймають з метою організації спільного дозвілля і спілкування. Не випадково музична вітальня

стала продовженням музичних вечорів – учасники клубу більшою мірою вже познайомилися і були готові до більш «вузьких» форм організації творчої взаємодії.

Організація та проведення вітальні, як правило передбачає зустріч з цікавими людьми, спогади про відомих поетів, музикантів, художників, письменників, з переглядом або прослуховуванням фрагментів їхніх творів у виконанні гостей або учасників вітальні. Можливо у вітальні і чаювання. Зазвичай під час вітальні відбувається «вільне» спілкування тому, що воно вільно від предметного результату. Для обстановки вітальні характерно створення атмосфери домашнього затишку, тому ми намагалися знайти відповідні меблі, рослинність, музичні інструменти, чайні столики тощо.

Наша вітальня була визначена як музична – форма проведення колективного музичного привітання або ознайомлення студентів із творами музичного мистецтва. Автор дослідження виконувала роль «господині вітальні», вона координувала процес підготовки та організації зустрічі, запрошувала гостей, разом зі студентами розробляла сценарій вітальні, визначала музичні номери для виконання або прослуховування, продумувала оформлення кімнати.

Важливим завданням проведення музичної вітальні є організації збору гостей та їх знайомство. Ми намагалися відразу оформити хвилини зустрічі тихою, мелодійною музикою м'яких ритмів. Господиня вітальні допомагала всім зручно розташуватися, кожного обдаровує посмішкою, вітаючи. Невимушений характер спілкування, що притаманний вітальні передбачає проведення таких форм роботи, як: музичні вікторини, рольові ігри, театр-експромт тощо. Зрозуміло, що сюжет імпровізованої діяльності повинен бути лаконічний, і в артистичну діяльність має бути залучено максимальну кількість членів клубу. Втім, творча частина вітальні може бути складена з простих концертних номерів. Під час експериментальної роботи ми намагалися, щоб не виникала дистанція між студентами-професійними музикантами і аматорами. Саме формат «вітальні» дозволив якнайкраще подолати цей бар'єр.

Завершується вітальня моментом – «прощання в передпокої». Гості вимовляють якісь останні слова, висловлюють сподівання щодо наступних зустрічей, несподівано індивідуально додатково розкриваючись. Ми намагалися процес прощання також супроводжувати тихою музикою. Спробуємо навести приклади проведених музичних віталень.

Перша музична вітальня мала тему «Душа народу» і була присвячена рідкісним народним інструментам. Члени клубу вже мали нагоду ознайомитися з інструментами країн світу, проте у форматі вітальні вони змогли почути виконання на цих інструментах відомих попури, пограти на них тощо.

Метою даної вітальні стало: познайомити членів клубу з цікавими фактами про музичні інструменти різних народів світу; з специфікою звучання цих музичних інструментів; сприяти вихованню інтересу до музики, національної культури; сприяти створенню такої виховної ситуації, яка б сприяла емоційному зростанню учасників, розвитку їхніх уявлень про сутність та складові толерантної поведінки, сприяти формуванню задоволення від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп. Традиційно ми застосували емоційний початок у формі епіграфу. На цей раз це були слова американського письменника, натураліста Генрі Девіда Торо, який стверджує: «Коли я чую музику, мені не страшні ніякі небезпеки. Я невразливий. Я не бачу ворога». Для проведення вітальні було обрано форму «усного журналу». Теми «сторінок» було запропоновано організаторами: Екскурс у історію; Бандура і сопілка – душа України; Китайський народний інструмент - піпа; Тутек - народний музичний інструмент азербайджанців; Музичні генії наших країн; Кожна країна має талант! Учасники клубу були об'єднані в шість творчих груп, що протягом двох тижнів мали підготувати свої творчу презентацію однієї сторінки усного журналу. Ця творча співпраця надзвичайно згуртувала українських та іноземних студентів, так як захищали вони не інструменти своєї країни, а ті, що випали жеребкуванням. Найбільш зворушливою стала презентація останньої «сторінки», оскільки усі студенти розпочали підігрувати

та підспівувати пісні своїх країн. Вийшов справжній музичний сейшн. Обговорення та висловлення вражень продовжувалося за чаюванням.

Ще одна музична вітальня відразу привернула увагу студентів, оскільки її темою стала «Сучасна українська та китайська музика». Метою даної форми роботи стало узагальнення та поповнення знань учасників клубу про сучасну українську та китайську музику, знайомство з сучасними популярними виконавцями, їх досягненнями, останніми роботами; сприяння розвитку інтересу до музичної культури іншого народу, формування відчуття єднання учасників за допомогою обговорення та прослуховування музики; розвиток прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп засобами сучасної музики. Музична вітальня проходила як презентація напрацювань творчих груп. Десять груп обрали імена найбільш яскравих сучасних українських (ОНУКА, ОКЕАН ЕЛЬЗИ, О.ТОРВАЛД, АНТИТІЛА, БУМБОКС) та китайських (CHOPSTICK BROTHERS, РОЛЛІН ВАНГ, G.E.M, TFBOYS, СЮЙ ВЭЙ) гуртів та виконавців,

Кожна творча група виступала з розповіддю про творчість виконавця чи гурту, а потім демонструвала відео пісень. Перегляд відео перетворився в імпровізовану дискотеку, оскільки студенти активно залучалися до танців, утворюючи своєрідні флешмоби. Досить неочікуваним став етап обговорення, оскільки творчість певних поп-зірок зазнала нищівної критики з боку прихильників рок-музики. Проте студенти відзначили, що є спільні тенденції в розвитку сучасної музичної індустрії обох країн. Було надзвичайно приємно бачити і чути, коли студенти з Китаю захищали творчість українських гуртів, а українські учасники клубу признавалися, що тепер стали прихильниками молодих китайських зірок.

Серед форм роботи, що найбільш сподобалися учасникам клубу стала музична вітальня на тему: «Колискова - музика миру». Метою даної вітальні було: поповнити знання учасників про колискові різних народів; усвідомлення спільності таких цінностей як материнство, батьківство, любов до дитини для

всіх народів; сприяння усвідомленню значущості етнічної толерантності; формування позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; сприяння згуртуванню колективу учасників клубу, створення дружньої атмосфери. Учасники до зустрічі готували колискові пісні різних країн. Єдиної вимоги до презентації ми не висували, тому форми були різними: відео-презентації, авторське виконання пісні й інструментальний виступ. На початку ми переглянули фрагменти зі збірки анімаційних фільмів «Коліскові світу», в основу якої покладено музику та сюжети колискових різних народів і часів.

Важливим було те, що на етапі обговорення та під час чаювання учасники клубу звернули увагу на спільні для пісень різних народів образи, героїв колискових (птахи, що прилітають, сили природи, що оберігають дитину, батьки, що захищають від злих тварин). Так українська колискова «Люлі-люлі, прилетіли гулі» перегукується за змістом з білоруською «Ай, качи, качи, качи, прилетели грачи...». При цьому члени клубу відзначали неповторність, автентичність змісту колискових. Так в єврейську колискову пронизує туга за покинутою історичною батьківщиною: «В поле деревце одно, грустное томится. И с ветвей его давно разлетелись птицы. Кто к востоку, кто на запад, кто подался к югу, бросив деревце в полон всем ветрам и вьюгам». А від слів ірландської колискової наче віє солоним морським вітром: «Как часто бродил на вершине холма, я в море смотрел, паруса, чтоб увидеть. Они называют море непостоянным, но в этом сила и красота. Не стремись, сынок, изменить море, не стремись изменить горы. Старайся изменить себя, чтоб быть сильным, как они». Учасники вітальні згадували своє дитинство, колискові, що співали їхні мами, виконували їх - і це дозволило створити надзвичайно теплу, довірливу атмосферу.

Наступною формою роботи музичного студентського клубу стали *тренінгові заняття*. Ми вважали за доцільне визначити можливості тренінгу щодо виховання етнічної толерантності студентів. З цією метою розглянемо підходи до трактування категорії «тренінг». Зазначимо, що сам науковий термін «тренінг» (train) слово англійського походження, що має ряд значень, а саме:

тренування, навчання, виховання, підготовка. У словниковій літературі [87] дефініція «тренінг» розглядається як форма інтерактивного навчання, метою якого є розвиток міжособистісної та професійної поведінки. Ми підтримуємо думку дослідників про те, що тренінг – це засіб впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, навичок і досвіду, засіб розвитку компетентності у спілкуванні, засіб психологічного впливу. В останні роки все більша частина науковців вважають тренінг не лише і не тільки методом навчання, але й способом розвитку здібностей, якостей, що забезпечують оволодіння певним видом діяльності.

У своїй роботі ми не визначали форми роботи як «тренінг» чи «тренінгові програму», оскільки формат музичного клубу не передбачає систематичної роботи спеціально підготовлених тренерів. Також варто врахувати, що склад учасників клубних занять не є постійним, на відміну від класичної тренінгової групи. Окрім того, ми не могли відвести весь час клубного заняття на одну форму роботи, тому запропоновані нами заняття були розраховані на 20-30 хвилин. Проте ми намагалися доцільно використати переваги інтерактивних форм роботи. Окрім того, опитування студентів на констатувальному етапі експерименту дозволило засвідчити їх інтерес до інтерактивних форм роботи в поза навчальний час.

Тому ми зберегли в наших заняттях те, що забезпечує сприятливу атмосферу для навчання та взаємодії в тренінговій групі, – це правила, яких має дотримуватися кожний учасник. Основні з них: цінування часу; увічливість; позитивність; розмова від свого імені; добровільна активність; конфіденційність; «стоп»; «піднята рука»; зворотний зв'язок тощо. Також ми зберегли всю палітру методів, спрямованих на стимуляцію взаємодії учасників. Усі вони об'єднуються під назвою «інтерактивні техніки» і забезпечують взаємодію та власну активність учасників під час динамічного тренінгового процесу. Методи, що застосовують під час проведення тренінгу, передбачають використання системи прийомів, спрямованої головним чином не на

повідомлення чи трансформацію готових знань, ідей, думок, а на організацію студентів для самостійного одержання відповідей на питання, що їх хвилюють.

У контексті виховання етнічної толерантності ми розглядали тренінг як форму, що забезпечує: цікавий процес пізнання культури свого народу та інших країн світу; конструктивне, неформальне, невимушене спілкування, розширення соціального досвіду, що відкриває перед групою безліч варіантів розвитку та розв'язання проблем, заради якої вона зібралася. Натомість тренінг, перш за все, орієнтований на запитання та пошук. На відміну від традиційних навчальних форм роботи тренінг актуалізує потенціал студентів: рівень та обсяг їх компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Проте головною перевагою тренінгу є те, що він виступає інструментом для формування умінь і навичок учасників, дозволяє здійснити це в груповій формі і в стислий час.

Тренінг як метод охоплює три основних аспекти особистості: когнітивний; емоційний; конативний (поведінковий), що відповідає нашому баченню критеріїв вихованості етнічної толерантності студентів. Дамо зазначеним аспектам коротку характеристику у контексті теми нашого дослідження.

Сутність когнітивного аспекту полягає в отриманні нової інформації за допомогою постановки дослідницьких завдань, які спрямовані на підвищення рівня інформативності про сутність та складові етнічної толерантності у цілому, культуру, традиції, інших країн.

Емоційний аспект передбачає переживання особистісної значущості отриманої інформації, формування мотивації до певних дій. Відбувається переживання і оцінка нових знань про себе і про інших. Студенти в процесі тренінгу мають відчутти задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп, прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів.

Конативний аспект наших тренінгових занять передбачає суттєве розширення поведінкового репертуару через усвідомлення неефективності та небажаності деяких звичних способів поведінки та формування навичок та

засвоєння зразків соціально схвальної, толерантної поведінки. Зокрема, ми прагнули здійснити вплив на розвиток таких поведінкових властивостей, як: наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії, здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп, готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам.

Отже в експериментальній роботі студентського музичного клубу «Крізь музику до миру» нами було застосовано ряд тренінгових занять, що були спрямовані на виховання переважно показників етнічної толерантності студентів за когнітивним, емоційно-мотиваційним та поведінковим критеріями.

Важливим аспектом проведення тренінгових занять стало визначення ролі тренера. В якості тренерів виступали студенти факультету соціально-економічної освіти та управління, що мають відповідну підготовку та сертифіковані за програмою «рівний-рівному». Автор експерименту здійснювала загальну координацію роботи «тренерської групи».

Опишемо зміст кількох тренінгових занять.

Тренінгове заняття «Дорога до себе по хвилях музики» стало вступним. Метою цього заняття було: узагальнити та актуалізувати знання учасників щодо ролі музики в особистісному становленні людини; сприяти кращому знайомству учасників; розширенню можливостей особистості у напрямку особистісного зростання та самопізнання; сприяти створенню ситуації задоволення характером, змістом взаємодії зі студентами - представниками інших етнічних груп.

Крім традиційних вправ на знайомство, активізацію учасників в змісті цього заняття було два фрагменти, що мали музичне змістове наповнення. Хотілось би загострити увагу саме на них.

У вправі «Слухаємо музику» після невеличкого інформаційного повідомлення учасникам групи пропонується прослухати музичні твори. На одному занятті прослуховувалися, як правило, три твори. Перший твір повинен був сформувати відповідну атмосферу для всього заняття, налагоджувати контакти та готувати до наступного прослуховування. Це спокійний твір, який

має розслаблюючу дію (наприклад, Е. Гріг „Ранок” (сюїта „Пер Гюнт”), Шуберт „Серенада”). Другий твір – динамічний, драматичний, несе головне навантаження, його функція полягає у стимулюванні інтенсивних емоцій, спогадів, асоціацій проєктивного характеру із особистого життя людини (наприклад, Л. Бетховен Симфонія № 5 (C-moll), А. Вівальді „Літо” (Концерт № 2. Presto), П.І. Чайковський „Баркарола” („Пори року”). Третій твір повинен знімати напругу, створювати атмосферу покою. Він може бути спокійним або енергійним та бадьорим (наприклад, В.А. Моцарт „Маленька нічна музика”, Ж. Бізе „Кармен” (сюїта № 1).

Потім учасники обговорювали особисті переживання, спогади, думки, асоціації, фантазії, які виникають під час прослуховування. Відбувалося це шляхом техніки «Я погоджуюся з попереднім висловлюванням...». Дана фраза надавала можливість учасникам клубу встановити толерантні стосунки, емпатійно ставитися один до одного. Загалом дана музична вправа мала встановити пріоритет музики як засобу формування особистісних якостей учасників, показати, що їх музичні орієнтири та уподобання будуть прийматися з повагою незалежно від країни проживання, етнічного походження, релігійних уподобань та культурних традицій.

Вправа «Мантра» стала цікавою для учасників тому, що поставила їх перед несподіваним вибором. На початку вправи учасники визначили, що мантра – це особливий звук, склад, слово чи фраза, сповнений священної сили. Дуже часто мантра поєднується з музикою. Одухотворена музика мовить до серця, пробуджуючи прекрасні, світлі й духовні почуття. З прадавніх часів виконання мантр вважається дуже ефективним способом пізнання Найвищого, і багато духовних шукачів досягли глибинного самопізнання через мантри. Учасники заняття взяли участь в обговоренні питання: «Яка музика може стати супроводом мантри?». Потім учасникам було запропоновано знайти фразу, що може стати мантрою особисто для них і спробувати проговорити її під власний музичний супровід. Так як серед учасників клубу чимало музикантів, вони з ентузіазмом спробували виконати дане завдання. Було приємно, що більшість

обраних мантр звучали як заклики до миру та взаєморозуміння. Прослуховування музичних творів і обговорення почутого дозволили вважати, що дане тренінгове заняття дійсно сприяло вихованню показників етнічної толерантності студентської молоді.

Друге тренінгове заняття на тему: «Толерантність: що це?» мало на меті поповнення знань учасників щодо поняття «толерантність»; стимулювання уяви учасників у пошуках власного розуміння складових поняття толерантності трьома способами: на основі вироблення «наукового визначення», за допомогою експресивної форми, з використанням асоціативного ряду; усвідомлення особливостей етнічної толерантності засобами впливу художніх (музичних) образів; формування прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів, отримувати позитивний досвід поліетнічної взаємодії.

Розумінню учасниками змісту «толерантність» та «інтолерантність» (чи нетерпимість), усвідомленню значущості етнічної толерантності в особистісному розвитку людини сприяла вправа «Біографія іншої людини», оскільки ця вправа дає нагоду глибше пізнати своїх колег, зіставивши їхній розвиток, зміни в їхньому житті з власними змінами. Учасникам було запропоновано описати біографію сусіда пор колу, важливі періоди його зростання й дорослішання. При цьому учасники мають відповісти на питання: «Що є найважливішим життєвим досвідом вашого партнера? Чого важливого він навчився? Яким є його життя тепер? Які вимоги життя він повинен усвідомити?». Для цього учасники використовувати все, пов'язане з сусідом: його поставу і одяг, вираз обличчя, рухи, спосіб поведінки і, звичайно, вашу фантазію. При обговоренні тренер має акцентувати увагу на тому, що є спільного в «біографіях» різних учасників, на те, що різні люди, різних національностей часто видаються схожими. При цьому тренер підтримував толерантні, компліментарні вислови членів клубу, намагався створити атмосферу доброзичливості та взаєморозуміння.

Звичайно, тренінгове заняття є формою роботи, в якій домінуючим виховним впливом є слово. Проте ми намагалися як частіше застосовувати вправи з використанням музики. Таким прикладом може слугувати тренінгове заняття: «Спілкуємося та взаємодіємо». Його метою стало: узагальнити розуміння проявів толерантної поведінки: підтримки, поваги, терпіння у ставленнях до інших; сприяти розвитку таких комунікативних здібностей, як: емпатійне слухання, перцептивність, уміння налаштуватися на спільну роботу; стимулювати прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; формувати здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп, готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам. Під час цього заняття була проведена вправа «Мій внесок». Зміст її полягав у тому, що учасники створювали плетення з ниток і вузликів і в результаті кожен отримував результат спільної роботи – фрагмент плетення, до створення якого доклали терпіння, сили і натхнення всі учасники. Важливим є виступ учасників, оскільки кожен мав розповісти про те, що саме він відчуває, коли робить свій внесок в спільну справу. Так учасники говорили: «Я внесу в загальну роботу моє лояльне ставлення до людей, доброту і вміння толерантно мислити». Слова учасників підкріплювалися уривками з відомих пісень про мир та дружбу між народами, зокрема «Hand in Hand» - гімн миру, що виконала на англійській та корейській мові поп-група Koreana, пісні ДДТ «Не стріляй!» та Океану Єльзи «Все буде добре».

Одним з найбільш яскравих та емоційних вийшло засідання клубу, на якому було проведено тренінгове заняття: «Якого кольору музика толерантності?». Метою даного заняття стало: поглибити та розширити знання студентів про суть етнічної толерантності, про мистецтво як важливий феномен духовної спадщини різних культур; сприяти розумінню етнічної толерантності як необхідної складової життєдіяльності сучасного суспільства, допомогти студентам виробити правильну лінію поведінки для запобігання конфліктних ситуацій; сприяти формуванню уміння виявляти терпимість, толерантність у

ставленні до людей, з повагою ставитися до думки опонента; уміння встановлювати та підтримувати дружні відносини, розуміти почуття та позицію людей інших етнічних груп; формувати мотивацію на безконфліктність та толерантне ставлення до людей, позитивний досвід поліетнічної взаємодії.

Стрижнем цього заняття тренер зробив вислів про те, що ставлення до нас – це віддзеркалення відношення до інших. У вступній частині студенти висловили свої думки про те, що толерантність передбачає нормальні цивілізовані стосунки між людьми, усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні, а, отже, і погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути на чиюсь користь.

Пропонуючи учасникам вправу «Малюємо музику світу» ведучій наголошував на тому, що ніщо так не розкаже про культуру різних народів, як музична творчість, скарбниця кожного з них. Студенти мали прослухати відомі уривки музики країн світу, а потім в командах по 5-6 осіб зробити групову картину технікою «відбитки долонь», відобразив своє враження від прослуханих творів. Цікаво, що виконуючи цю вправу більшість студентів для малюнку обрали ідею кола – знаку спільності та довіри. Обрані для малюнку кольори також свідчили про позитивну емоційну ситуацію, доброзичливість і толерантність у стосунках членів клубу. В обговоренні студенти дійшли висновку, що музика народів світу має особливу музичну мову, яка викликає у людей однакові почуття і емоції, наповнює серця добром і світлом. І вони намагалися перенести це в малюнки.

Студенти виявили не абиякі творчі здібності при виконанні вправи «Музика толерантності». Студенти мали презентувати за допомогою музики відомий літературний вислів про толерантність, мир, дружбу між народами. Були, наприклад, обрані такі вислови: «Світ – моя батьківщина, людство – моя родина» (Халіл Жібраїл); «Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку» (Вольтер); «Я віддаю перевагу тим народам, які є сумою „Я”, аніж представникам тих народів, які є часткою „Ми”» (Станіслав Єжи Лец); «Ображаючи іншого, ти не

турбуєшся про самого себе» (Леонардо да Вінчі); «Це погано бути дискримінованим меншістю, але ще гірше бути дискримінованим більшістю» (Лорд Нектон)». Студенти не лише виконували музичні попурі, вони співали пісні на підкріплення даних фраз, використовували музику у поєднанні з танцем, пантомімою. Наприкінці студенти об'єдналися в спільне коло дружби і заспівали вічне «Yesterday» Beatles.

Майже кожне заняття музичного клубу містило *конкурси*. Дамо характеристику застосування цієї форми виховної роботи в змісті нашого експерименту.

Конкурс найчастіше розглядається як змагання на краще виконання певного завдання. У програмі нашого музичного клубу конкурс міг бути складовою частиною в змісті зайняття, а також бути самостійним зайняттям. Перевагою конкурсу є те, що під час його проведення конкурсу кожен учасник може перевірити свої знання, уміння, здібності. У колективній боротьбі за перемогу формуються моральні переконання студентів, їх погляди, закріплюються позитивні установки на оволодіння практичними вміннями. Ефективність цієї форми роботи значною мірою залежить від продуманості її програми, яка повинна включати не лише інформативні моменти, але, головним чином, напрацювання практичних умінь. Для розробки програми, творчих завдань, переліку устаткування і матеріалів, необхідних для проведення конкурсу було створено оргкомітет. Для оцінки виконання учасниками конкурсу завдань ми намагалися запросити об'єктивне журі. Критерії оцінки успішності виконання конкурсних завдань можуть бути різними: час, витрачений на виконання завдання, якість його виконання, уміння раціонально організувати свою діяльність, вибрати оптимальні засоби і методи рішення завдань, що стоять. Тому для кожного окремого конкурсу нами розроблялася система оцінок. Головним критерієм, зважаючи на завдання нашої експериментальної роботи ми визначали підвищення рівня вихованості етнічної толерантності студентів. Тому метою конкурсів, що проводилися під час формувального етапу експерименту було сприяти формуванню: наявності знань

про сутність та складові етнічної толерантності; прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; задоволення від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп; позитивного досвіду поліетнічної взаємодії тощо. Деталізуємо зміст окремих конкурсів.

Конкурс «Музичний знавець» проходив як окреме заняття. Варто сказати, що підготовлені оргкомітетом завдання були досить складними навіть для фахових музикантів. Тому ми дали два тижні на підготовку команд до змагання. Дана форм роботи мала на меті: активізувати, удосконалити та перевірити рівень знань учасників клубу щодо класичної та сучасної музики, мистецьких течій різних часів, зразків музики та музичних інструментів, жанрів різних народів світу; розвивати навички командної роботи, бажання допомогти команді своїми знаннями; формувати прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; сприяти появі задоволення від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп; позитивного досвіду поліетнічної взаємодії між студентами. Конкурс проходив у три тури, кожен з яких містив питання про композиторів, твори, мистецькі напрямки. Проте, ми намагалися зробити наголос на країні – батьківщині митця, на тому, що даний музичний інструмент походить з певної країни, що в даній країні відбувається певна музична подія. Таким чином інтелектуальний музичний конкурс став заочною мандрівкою по країнам світу, допоміг більш детально познайомитися зі світом музики різних народів, і відповідно – пізнати і полюбити їх.

Однією з форм роботи, що особливо сподобалася студентам і мала неочікувану післядію став музичний конкурс інсценованої народної казки «Мудрість народу-дітям!». Метою даного конкурсу стало поповнення знань учасників про культурні традиції, музику та літературу різних народів; сприяння формуванню толерантного ставлення до представників різних національностей; розвиток комунікативних здібностей, акторської майстерності, фантазії та творчої уяви, сприяння згуртуванню колективу,

умінню працювати в групі, створенню дружньої атмосфери творчості та взаєморозуміння, здатності до діалогу з представниками інших етнічних груп засобами мистецтва. Для проведення цього конкурсу студентів об'єднують в групи по 5-7 учасників (в групах присутні студенти різних національностей). Потім кожна з команд, шляхом жеребкування отримує народну казку. Учасники отримують завдання: придумати інсценізований показ цієї казки, використовуючи народну музику. Організаторами було підібрано літературний матеріал: українська казка «Лисичка-сестричка та вовк-панібрат»; польська народна казка «Покарана хитрість»; китайська народна казка «Без чого людині не обійтись?»; туркменська народна казка «Розумний Ахмед»; англійська народна казка «Синя борода»; російська народна казка «Чому свиня – бруднуля?». Після підготовки та репетицій кожна група презентувала свою «музичну версію» відомої народної казки. Надзвичайно цікаво було спостерігати, як студенти різних національностей зворушливо бережно ставилися до народної казки, намагаючись музикою підкреслити народну мудрість, гумор, сучасність. Деякі виступи перетворилися в справжню театральну постановку. Журі провело нагородження за такими номінаціями: найемоційніший виступ, краще почуття гумору, найкраще відчуття етнічних нюансів, акторська майстерність, найкращий музичний супровід тощо. Проте головним результатом даної форми роботи стало прийняття студентами рішення про виступ з музичними театральними постановками в школах та дошкільних закладах мікрорайону. Дане рішення можна вважали зародженням волонтерського напрямку в діяльності нашого музичного клубу.

Майже кожне заняття музичного студентського клубу містило елементи такої форми роботи, як *джем-сейшн*. Джем-сейшн – це музичне дійство, коли музиканти збираються та грають без підготовки та репетицій. Поджемити може кожен бажаючий, незалежно від рівня володіння інструментом. Концепція будь-якого джему – залучити всіх бажаючих продемонструвати публіці свій таланти. В межах нашої експериментальної роботи було важливо охопити широкий спектр жанрів, «поварити у музичному казані» представників різних культур та

етнічних груп. Для виховання етнічної толерантності студентської молоді важливою є дружня та невимушена атмосфера джем-сейшену, що дозволяє усім і кожному розкритися, викинути всі проблеми з голови і відчувати себе ближчим до музики. Сейшн, зазвичай, проводиться заради задоволення самих виконавців, а не для публічного виступу. Таким чином, музиканти створюють свій, відірваний від реальності, творчий світ, демонструючи індивідуальну майстерність шляхом імпровізації у вільному стилі.

Опишемо зміст однієї такої форми роботи – музичного джем-сейшену «Музика без домовленості». Метою даного заходу стало: поглибити знання учасників про народні музичні інструменти різних країн світу; розвинути інтерес до музичного мистецтва інших народів; сприяти згуртуванню навколо спільної творчої колективної справи, формуванню вміння працювати у колективі; сприяти розвитку уяви, фантазії, творчого мислення; сприяти вдосконаленню гри на музичних інструментах та любові до музичного мистецтва; сприяти формуванню проявів етнічної толерантності, здатності до діалогу з представниками інших етнічних груп. Музичне змагання передбачало як роботу в командах, так і індивідуальну творчу імпровізацію учасників. Для виховання етнічної толерантності найбільш важливими були конкурси, де завданнями були: вгадати по звуку народні інструменти, дізнатися по першим нотам, з якої країни ця музика. І учасники виявили себе справжніми знавцями музичної творчості народів світу. Найбільш зворушливим моментом був сам сейшн – імпровізоване виконання музичних творів за етнічними мотивами, що підхоплювалися, посилювалися музикантами і учасниками клубу.

Наступною формою виховання етнічної толерантності студентської молоді нами визначено *бесіду*. У системі виховання бесіда належить до форм роботи, а як прийом вона допомагає з'ясувати, «розуміння вихованцем сутність певних правил та норм поведінки, визначити рівень сформованості звички щодо їх дотримання» [128, с. 202]. Бесіду творчо та майстерно використовував ще Сократ, від імені якого і пішло поняття «сократівська бесіда». Визначаючи значення впливу бесіди на процес морального становлення вихованців

А.С.Макаренко писав, що вся історія вчинків суспільства чи колективу може бути запропонована в надзвичайно переконливій і впливовій формі бесіди [88, с.102].

Серед різноманітних видів бесід у процесі формування етнічної толерантності студентів ми вважали за доцільне застосовувати: естетичні бесіди (тематика яких була пов'язана з мистецтвом), етичні бесіди (у змісті яких розглядаються норми та принципи моралі) та сократовські бесіди (у змісті яких розглядалися світоглядні проблеми, філософські погляди).

Ми вважали, що застосування бесід у соціально-виховній роботі зі студентами вищих навчальних закладів на морально-етичну тематику буде ефективним для: усвідомлення значущості етнічної толерантності, формування знань про сутність та складові етнічної толерантності, про культуру, традиції, інших країн.

Упровадження культурологічних бесід у процес соціально-виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів, з нашої точки зору, сприяло вирішенню низки завдань: усвідомленню значення культури у професійній діяльності майбутніх фахівців; активізації соціально-виховної роботи вищих навчальних закладів, в напрямку профілактики інтолерантності серед студентської молоді; формуванню емоційно-ціннісних засад толерантності.

Під час нашої експериментальної роботи з метою формування етнічної толерантності студентів було проведено дві бесіди: «Як починається дружба»; «Всі ми різні – всі ми рівні!».

У процесі підготовки та проведення цих бесід ми усвідомлювали, що яскравості викладення матеріалу буде сприяти внесення до тексту бесід віршованих фрагментів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, їх використання в якості епіграфу, епілогу, проблемних питань тощо. Використання зразків образотворчого мистецтва, матеріалів художньої літератури, музики повинно мати фоновий, додатковий характер, оскільки основним засобом впливу бесіди є слово. При цьому важливо дотримуватись вимог до функціональності організаційних форм соціально-виховної роботи. Саме тому бесіду не варто перетворювати в літературно-музичну композицію, виховну годину чи

тематичний вечір. Під час проведення бесіди варто уникати шаблонів, штампів, важливо забезпечувати композиційну новизну, творчий підхід, варіативність в роботі з змістовим матеріалом. Зрозуміло, що засвоєння в ході бесід норм та правил поведінки потребує повсякденних проявів їх у практичній діяльності. У протилежному випадку спостерігатимемо типовий відрив між свідомістю та поведінкою клієнта.

Ми передбачали, що монологічність бесіди як форми соціально-виховної роботи не вирішить всіх проблем комунікативної взаємодії та не повною мірою забезпечить прагнення студентів обґрунтувати власне бачення проблеми формування етнічної толерантності.

Тому на наступному етапі експериментальної роботи нами було впроваджено низку *дискусійних форм роботи* з проблем формування етнічної толерантності. Введення дискусій програму експериментальної роботи було обумовлено тим, що даній формі в практиці соціально-виховної роботи вищих навчальних закладів приділяється недостатньо уваги. Зокрема, залишаються осторонь уваги організаторів виховної роботи та не виносяться на дискусійне обговорення проблеми інтолерантного ставлення студентів до представників інших етносів та культур.

Під час організації експериментальної роботи музичного клубу ми керувались думкою Л. Перетяги, яка зауважує, що важливою особливістю дискусії є полеміка та боротьба думок. Проте не можна допускати, щоб дискусія перетворювалася у суперечку заради суперечки. Треба навчити учасника дисциплінувати свою думку, дотримуватися логіки доведення, аргументувати свою позицію та бути толерантним до іншої позиції [176].

За допомогою дискусії, з точки зору С. Карпенчук, здійснюється групове обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом зіставлення різних думок. Вчена зазначає, що «дискусії притаманні чіткість мети, бездоганна компетентність, науковий підхід до визначеної проблеми, повага до аргументів противника, але одночасна обґрунтована та послідовна критика позицій опонента» [102, с. 76].

У процесі проведення дискусії створюються умови для розвитку цілої низки якостей, що є проявом толерантної поведінки. Це такі показники: уміння цінувати інформацію членів групи, робити мовленнєвий сюрприз, здійснювати комунікативну презентацію, головне – толерантно ставитися до думок, позицій, висловів членів групи й уміти їх конструктивно сприймати.

Під час роботи музичного клубу ми розглядали дискусію як можливий засіб формування етнічної толерантності студентської молоді, головною метою, яких є створення сприятливих умов для визначення переконань, ставлень, життєвих позицій учасників. Таким чином ми використовували кілька технік проведення дискусій, застосування яких забезпечує формування толерантного ставлення опозиційно налаштованих учасників та дозволяє проводити обговорення проблем ставлення до культури та традицій інших країн в конструктивному руслі.

Техніка «парламентської» дискусії передбачає розподіл учасників на кілька груп, залежно від того, яку позицію вони займають. Найбільш типовими рольовими позиціями є «прихильники», «противники» та «незацікавлені». Позицію кожної групи може представляти один учасник. Таким чином усі учасники дискусії по черзі можуть висловлювати та відстоювати свої думки. Саме такий підхід гарантує «джентльменську» поведінку учасників, формує повагу до інших, почуття такту, терпимість до думок, що не збігаються з позицією учасника.

Техніка «дискусія з капелюхом» також нормує процес неконтрольованих висловлювань учасників. Засобом надання слова стає символ – капелюх, який надягають на учасника, що просить слова. Після того, як він висловить свою думку, має передати символ дискусії тому з членів групи, думку якого хоче почути у відповідь. У ролі символу може бути використаний не лише капелюх, а й повітряна кулька, яскрава хустка, іграшка, квітка тощо.

Під час експериментальної роботи учасники студентського музичного клубу взяли участь у дискусіях: «Доброта чи професіоналізм – що головніше у професійній діяльності педагога і музиканта?»; «Чи може існувати суспільство

без толерантності – так чи ні?»; «Чи сприятиме толерантність вашому особистісному зростанню?»).

Ми прагнули забезпечити активну й свідому участь студентів у процесі обговорення питань за рахунок попереднього ознайомлення студентів із темою. З цією метою проводилися анонси літератури з проблеми, було запропоновано список літератури. Ми усвідомлювали, що значно більше, ніж бурхливість обговорення дискусії можуть зашкодити емоційні паузи, незацікавленість, емоційне відчуження учасників. Тому перед ведучими постає завдання – за допомогою додаткових запитань, яскравих висловів, фактів, вчасно наведених цифр «відродити» дискусію до життя, активізувати аудиторію.

Ми вважали за доцільне деталізувати той факт, що форми роботи було спрямовано на розвиток відповідних показників вихованості етнічної толерантності студентів експериментальних груп. Цей взаємозв'язок проілюстровано в табл 2.2.

Ми усвідомлюємо, що розподіл, наведений в таблиці досить умовний, оскільки кожна форма роботи, особливо комплексна (вечір, вітальня) сприяла розвитку кількох показників вихованості етнічної толерантності студентів.

Таким чином у процесі експериментальної роботи в практику виховної роботи вищих навчальних закладів України було впроваджено змістовно-технологічне забезпечення процесу формування етнічної толерантності студентів. Змістовим та функціональним стрижнем даного забезпечення стала програма діяльності студентського музичного клубу «Крізь музику до миру».

Формуванню показників етнічної толерантності сприяло використання як методів музичного виховання, так і загальнопедагогічних методів. Зокрема під час презентації студентами музичних проектів застосовувався метод створення художнього контексту та інформаційно-пошуковий метод, кожне заняття музичного клубу передбачало застосування методів виконання, вокалізації, інтерпретації, аранжування; більшість словесних групових форм роботи потребувала застосування методів формування свідомості; під час проведення музичних конкурсів акцент робився на методи стимулювання, гри тощо.

Таблиця 2.2

**Взаємозв'язок форм експериментальної роботи та розвитку
показників вихованості етнічної толерантності студентів
експериментальних груп**

Критерії	Показники	Відповідні форми роботи
Когнітивний	Наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності	Лекція «Теоретичні засади етнічної толерантності», Тренінгове заняття «Толерантність: що це?»
	Усвідомлення значущості етнічної толерантності	Лекція «Щедрик» в різних країнах світу» Дискусії: «Чи може існувати суспільство без толерантності – так чи ні?», «Чи сприятиме толерантність вашому особистісному зростанню?»
	Знання про культуру, традиції, інших країн	Лекція «Музика єднає народи» Музична вітальня «Душа народу» Дискусія «Стиль музики і стиль життя»;
Емоційно-мотиваційний	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп	Тренінгове заняття «Спілкуємося та взаємодіємо» Бесіда «Як починається дружба»
	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів	Музичний вечір «Дружба руйнує кордони» Конкурс «Музичний знавець»
	Задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп	Музичний вечір «Музика сердець» Музична вітальня «Колискова - музика миру» Тренінгове заняття «Дорога до себе по хвилях музики»
Поведінковий	Наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії	Музична вітальня «Сучасна українська та китайська музика» Джем-сейшн «Музика без домовленості»
	Здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп	Музичний конкурс «Мудрість народу-дітям» Джем-сейшн «Музика без домовленості» Бесіда «Всі ми різні – всі ми рівні!»
	Готовність продіяти етнічним упередженням та стереотипам	Тренінгове заняття «Якого кольору музика толерантності?» Конкурс плакатів на тему «Україна - країна без расизму і ксенофобії»

З метою виховання етнічного толерантності студентів під час клубних занять було проведено такі організаційні форми виховної роботи, як: лекції,

музичні вечори, музичні вітальні, тренінгові заняття, конкурси, джем-сейшени, бесіди та дискусії тощо.

Отже під час формувального етапу експерименту нами було здійснено упровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу формування етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу. Оцінка ефективності впровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу формування етнічної толерантності студентів буде надана в наступному параграфі.

2.3. Оцінка та аналіз дієвості експериментальної роботи по впровадженню змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів

Упровадження в процес навчально-виховної роботи вищих навчальних закладів України змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами студентського музичного клубу потребувало подальшої оцінки ефективності даного процесу та аналізу вірогідності його результатів.

На контрольному етапі експериментальної роботи здійснено:

- повторне визначення рівня етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп;
- перевірка ефективності упровадженого змістовно-технологічного забезпечення *виховання етнічної толерантності студентів* за допомогою методів математичної статистики;
- доведення доцільності застосованих форм та методів виховної роботи та використання в якості засобу виховання етнічної толерантності студентів музичного мистецтва в форматі студентського клубу;
- визначення перспективних напрямків виховання етнічної толерантності студентської молоді.

Дослідження рівня вихованості *етнічної толерантності студентів* проводилось поетапно, відповідно до визначених критеріїв та показників.

Дослідженням на контрольному етапі було охоплено 514 студентів, з них 255 осіб – учасники експериментальних груп (студенти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.) та 259 осіб – студенти контрольних груп (Запорізького національного університету, Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича).

Оцінка рівня вихованості показників *етнічної толерантності студентів* відбувалась з використанням методів педагогічної діагностики, охарактеризованих в п.1.4. При цьому ми вважали за доцільне доповнити систему педагогічного оцінювання додатковими діагностичними техніками.

Так, показники *когнітивного критерію вихованості етнічної толерантності студентів* (наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності; усвідомлення значущості етнічної толерантності; знання про культуру, традиції, інших країн) на констатувальному етапі визначалися за допомогою стартового авторського анкетування, метою якого було з'ясувати обізнаність студентів щодо загальних засад толерантності та шляхів її виховання в умовах вищого навчального закладу. На контрольному етапі додатковими формами діагностики показників когнітивного критерію стали відповіді студентів, отримані в ході рольових ігор, здійснений експертами аналіз результатів творчої діяльності (відгуки учасників клубу, творчі звіти, фотоальбоми тощо).

Аналіз результатів даного етапу дослідження дозволив засвідчити в студентів експериментальних груп переважно середній (117 осіб – 45, 88%) рівень прояву показників когнітивного критерію. Проте суттєво збільшилась кількість студентів (74 особи – 29,02%), що виявили показники обізнаності на достатньому рівні.

Аналіз цифрових даних свідчить, що більшість студентів ЕГ отримали більш системні, ніж раніше знання про сутність та специфіку етнічної толерантності як суспільного явища та особистісної властивості. Студенти підтвердили наявність усвідомлення значущості етнічної толерантності як

фактору запобігання етнічних конфліктів, дискримінації, ксенофобії та расизму. Проте майже четверта частка студентів ЕГ (25,1% - 64 особи) виявили мінімальний рівень вихованості етнічної толерантності за когнітивним критерієм, що дозволило дійти висновку про необхідність продовження системної інформаційно-просвітницької виховної роботи за напрямком виховання етнічної толерантності студентів.

У студентів контрольних груп ці показники виявлено майже на стартовому рівні. Позитивна динаміка на достатньому та середньому рівнях незначна. Так на прояви достатнього рівня продемонструвало лише 19,3% студентів (50 осіб), середнього 37,45% студентів (97 осіб). Нажаль значна частка студентів КГ так і не переткнули межу мінімального рівня (44,02% - 114 осіб).

У результаті застосування формули 1.1 на контрольному етапі експерименту ми отримали дані, що дозволили нам розподілити за рівнями показники вихованості *етнічної толерантності студентів як експериментальних, так і контрольних груп* за когнітивним критерієм вихованості етнічної толерантності. Ці дані подано на рисунку 2.1.

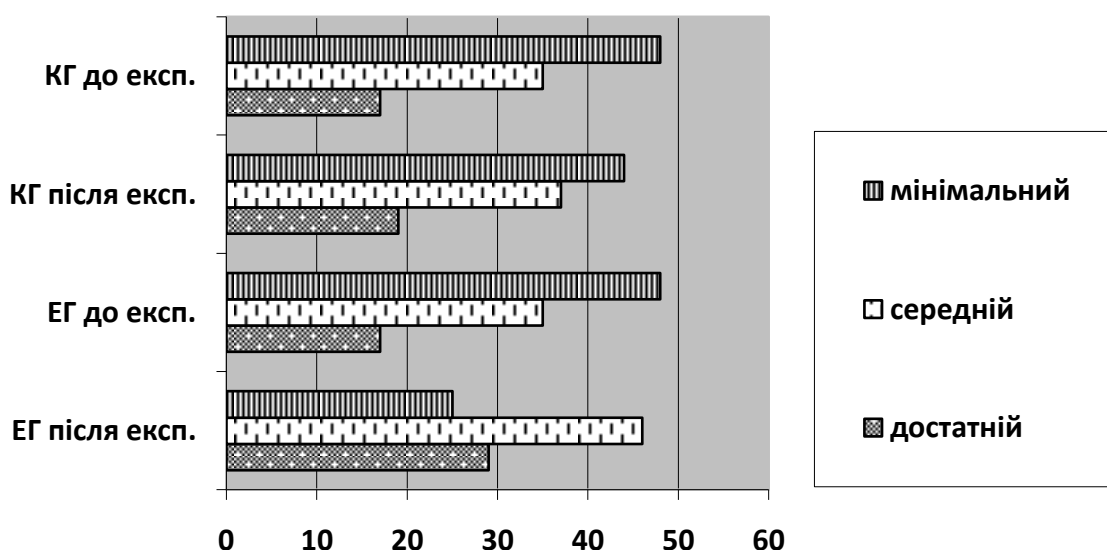

Рис. 2.1. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп (за когнітивним критерієм; на контрольному етапі; у%)

Аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що позитивна динаміка вихованості етнічної толерантності студентів ЕГ становить 23,13% (59 осіб). Натомість позитивна динаміка за відповідним критерієм для студентів КГ значно менша і становить лише 4,25% (11 осіб). Розбіжність є досить помітною і вона спостерігається в оцінці всіх показників за когнітивним критерієм.

Проте ми визначили, що найбільші результати у студентів ЕГ було отримано за показником «усвідомлення значущості етнічної толерантності».

Повторна діагностика показників вихованості етнічної толерантності студентів за емоційно-мотиваційним критерієм проводилась на контрольному етапі експерименту переважно з використанням наративних методів, включеного спостереження та методу незалежних експертних оцінок. Експерти та керівник експерименту здійснили оцінку рівня вихованості таких показників, як: бажання студентів спілкуватися з представниками інших етнічних груп; прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів; задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп. З наративних методик ми додатково використали самоопис «Чи можна вважати мене толерантним?»

Аналіз результатів оцінки показників емоційно-мотиваційного критерію етнічної толерантності студентів за всіма методиками дозволив засвідчити, що достатній рівень виявлення показників даного критерію продемонструвала майже третина студентів експериментальних груп, а саме: (27,45% - 70 осіб). Значно менша частка студентів (13,33 % - 34 особи) виявили мінімальний рівень показників емоційно-ціннісного критерію, а найбільша частка учасників ЕГ, а саме 151 особа (59,22%) продемонстрували середній рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів за емоційно-мотиваційним критерієм.

У контрольних групах також спостерігаються позитивні зрушення в кількості студентів на достатньому та середньому рівнях. Результати становлять 17,38% (45 осіб) на достатньому та 52,12% (135 осіб) та середньому рівнях. Проте вони не дуже суттєво вирізняються від тих, що були зафіксовані

на констатувальному етапі. Максимальний показник позитивної динаміки для КГ засвідчено на середньому рівні, він становить 4,25% (11 осіб). Отримані дані відображено у діаграмі (рис.2.2).

Аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що позитивна динаміка вихованості етнічної толерантності за емоційно-мотиваційним критерієм студентів ЕГ становить 25,1% (64 особи). Водночас позитивна динаміка за відповідним критерієм для студентів КГ значно менша і становить 7,34% (19 осіб). Приблизно така розбіжність спостерігається в оцінці всіх показників за емоційно-мотиваційним критерієм.

Проте ми визначили, що найкращі результати у студентів ЕГ було отримано за критерієм «задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп».

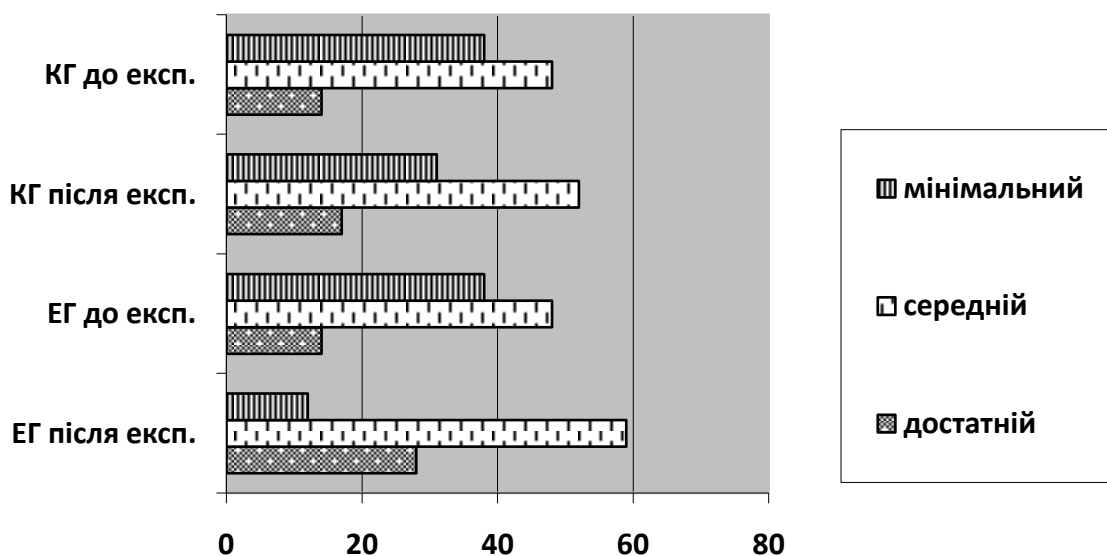

Рис. 2.2. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп (за емоційно-мотиваційним критерієм; на контрольному етапі; у%)

На наступному етапі експериментальної роботи ми здійснили повторне визначення рівня етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп за поведінковим критерієм, відповідно таких показників, як: наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії; здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп та

готовність молодшої людини чинити опір етнічним упередженням та стереотипам.

Як ми вже зазначали, наявності даних поведінкових проявів можна аналізувати шляхом включеного спостереження та методу незалежних експертних оцінок. На контрольному етапі ми додатково використовували метод кейс-стаді, застосовуючи кейси в тренінгових заняттях музичного клубу. Узагальнення оцінок дозволило нам визначити, що після закінчення експериментальної роботи відбулися помітні зміни в рівні вихованості етнічної толерантності студентів ЕГ за поведінковим критерієм.

Узагальнення результатів спостереження та експертних оцінок свідчить, що 27,06% (69 осіб) виявили показники вихованості етнічної толерантності за поведінковим критерієм на достатньому рівні. Відповідно це ті студенти, що під час експерименту отримали в музичному клубі позитивний досвід взаємодії з представниками інших етнічних груп та виявляють готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам, проявам дискримінації за етнічними ознаками в молодіжному середовищі.

Результати експерименту дозволили встановити, що помітну більшість в ЕГ утворюють студенти, показники вихованості етнічної толерантності яких за поведінковим критерієм сформовані на середньому рівні. По закінченню експериментальної роботи кількість таких студентів в ЕГ зросла до 59,61% (152 особи). Ці студенти схильні до поведінки, що змінюється залежно від впливу соціального середовища та певної виховної ситуації. Нажаль аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що 13,33 % (34 осіб) студентів ЕГ виявили повну чи часткову відсутність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії. Дані студенти не набули необхідного досвіду взаємодії з представниками різних народів та культур, виявляють певну упередженість щодо діалогу з представниками інших етнічних груп тощо.

Повторна діагностика стану вихованості етнічної толерантності студентів контрольних груп не дала нам можливість побачити помітні позитивні зміни. На достатньому рівні отримали прояв показники поведінкового критерію у

18,53% (48 осіб) студентів КГ. Це всього на 3 студенти більше, ніж на початку експерименту. Середній рівень вихованості етнічної толерантності студентів КГ за поведінковим критерієм проявили 55,21% (143 особи). Не подолали межу мінімального рівня майже третина студентів КГ (27,03% - 70 осіб).

Цікаво, що як в експериментальних, так і у контрольних груп позитивна динаміка спостерігалася переважно на середньому рівні сформованості показників вихованості етнічної толерантності. Так позитивна динаміка КГ на цьому рівні становить 6,18 % (16 осіб). На достатньому рівні ця динаміка в КГ ледь помітна і становить 1,16% (3 особи).

Порівняння показників позитивної динаміки дозволяє впевнено засвідчити, що в експериментальних групах вона помітніша і становить на достатньому рівні 10,2% (26 осіб), а на середньому – 10,98% (28 осіб). Отримані дані відображено у діаграмі (рис.2.3).

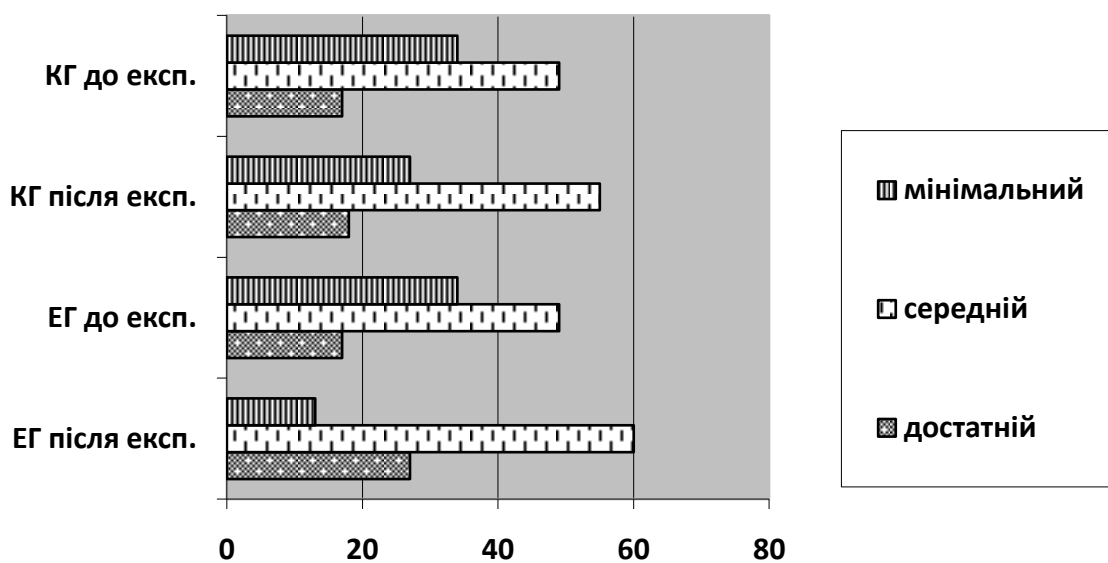

Рис. 2.3. Рівень показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп (за поведінковим критерієм; на контрольному етапі; у%)

Отже, сумарна позитивна динаміка вихованості етнічної толерантності за поведінковим критерієм студентів ЕГ становить 21,18% (54 особи). Водночас позитивна динаміка за відповідним критерієм для студентів КГ значно менша і становить 7,34% (19 осіб). Встановлено, що найкращі результати у студентів ЕГ

було отримано за критерієм «наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії».

Таким чином нами на контрольному етапі експерименту було повторно здійснено аналіз результатів визначення рівня вихованості етнічної толерантності студентів за трьома критеріями. Отримані на контрольному етапі експерименту дані подано для студентів контрольних та експериментальних груп та узагальнено в змісті таблиці 2.3.

Аналіз табличних даних засвідчив, що завдяки впровадженню змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу наявні помітні зміни в рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп.

Таблиця 2.3

**Рівні вихованості етнічної толерантності студентів
контрольних та експериментальних груп
(констатувальний етап та контрольний етап; у % та абс.показниках)**

	ЕГ (255 осіб)				КГ(259 осіб)			
	Констатувальний етап		Контрольний етап		Констатувальний етап		Контрольний етап	
Рівні	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб
Достатній	16,08	41	27,84	71	16,22	42	18,15	47
Середній	44,31	113	54,90	140	44,40	115	48,26	125
Мінімальний	39,61	101	17,26	44	39,38	102	33,59	87

Загальна позитивна динаміка за всіма критеріями та рівнями для ЕГ становить 22,35% (57 осіб), для порівняння у КГ 5,79% (15 осіб).

Водночас ми зауважимо, що помітна динаміка, як в контрольній, так і в експериментальній групі спостерігається на середньому рівні вихованості етнічної толерантності студентів (відповідно КГ - 3,86%, а ЕГ - 10,59%). Проте в експериментальній групі динаміка на достатньому рівні значно яскравіша (КГ – 1,93%, а в ЕГ – 11,76%), що більше в 6 разів.

Ми вважали також за доцільне здійснити порівняльний аналіз рівнів вихованості етнічної толерантності студентів експериментальних груп на етапах констатувального та контрольного етапів експерименту і відобразити ці дані у формі діаграми. На діаграмі (див рис. 2.4) подано відсоткове співвідношення розвитку показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних груп.

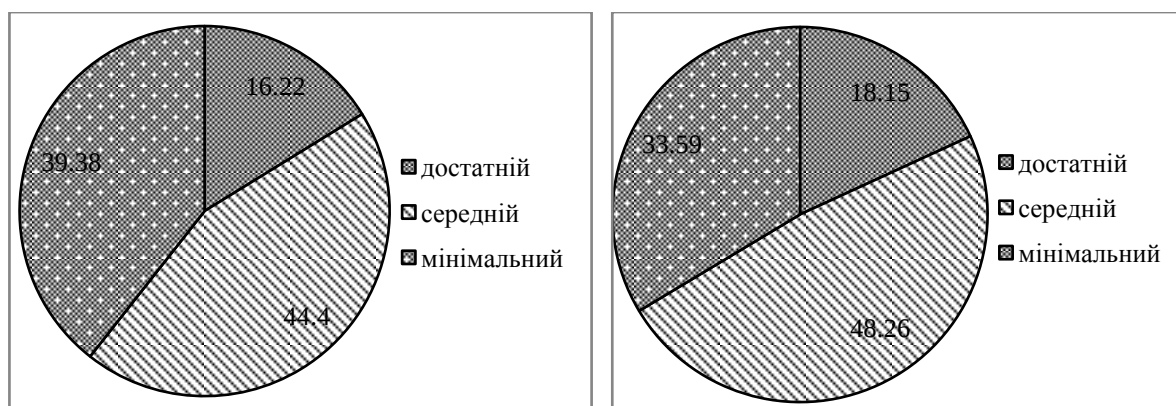

Рис. 2.4. Узагальнені дані розподілу студентів КГ за рівнями вихованості етнічної толерантності до та після проведення експерименту, у %

Аналіз графічних даних дозволяє помітити відсутність яскравих змін у рівнях етнічної толерантності студентів контрольних груп. Наявність позитивної динаміки можна пояснити результатом стихійних впливів навчально-виховної роботи вищих навчальних закладів, інститутів неформальної освіти, особистим досвідом студентів. Для порівняння ми вважали за доцільне (див рис. 2.5) подати відсоткове співвідношення розвитку показників вихованості етнічної толерантності студентів експериментальних груп.

Рис. 2.5. Узагальнені дані розподілу студентів КГ за рівнями вихованості етнічної толерантності до та після проведення експерименту, у %.

Ефективність експериментальної роботи нами також визначалася за допомогою методів математичної статистики [67]. Щоб переконатися, що вказана розбіжність у рівнях етнічної толерантності студентів у результаті формувального етапу експерименту є статистично значущою, скористаємося формулою χ^2 – критерію. За допомогою формули 2.1 отримуємо значення статистики критерію $T_{\text{фактичне}}$ після проведення експерименту,

$$T_{\text{фактичне(кін)}} = \frac{1}{255 \cdot 259} \left(\frac{(255 \cdot 59 - 259 \cdot 90)^2}{59 + 90} + \frac{(255 \cdot 153 - 259 \cdot 123)^2}{153 + 123} + \frac{(255 \cdot 74 - 259 \cdot 15)^2}{74 + 15} \right) =$$

$$= \frac{(1013388 + 313,17 + 1778727,23)}{255 \cdot 259} = \frac{2792428,4}{73695} = 37,89$$

Порівнюючи підраховане значення $T_{\text{фактичне}} = 37,89$ із значенням $T_{\text{критичне}} = 5,99$, робимо висновок, що $T_{\text{фактичне}} > T_{\text{критичне}}$. Це означає, що у рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів експериментальної групи після впровадження розробленого нами змістовно-технологічного забезпечення відбулися статистично значущі зміни у порівнянні з рівнем показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольної групи.

Згідно зі статистичними підрахунками зміни в рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів завдяки впровадженню змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності

студентів засобами студентського музичного клубу є статистично значущими, тобто вірогідними.

Висновки до другого розділу

У розділі надано характеристику змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу: здійснено обґрунтування складових змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів; надано характеристику експериментальної роботи по впровадженню змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу; здійснено оцінку та аналіз дієвості форм та методів експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів.

У розділі розроблено змістовно-технологічне забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу. До структури даного забезпечення увійшли змістова та технологічна складові.

Змістове забезпечення представлено як сукупність змістового наповнення процесу виховання етнічної толерантності студентів та містить змістові напрямки та їх відображення. Основними змістовими напрямками діяльності по вихованню етнічної толерантності студентів було визначено: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до музичної діяльності.

Технологічне забезпечення охарактеризовано як сукупність методів, форм, прийомів та засобів виховної роботи музичного клубу з виховання етнічної толерантності студентів. Було охарактеризовано методи музичного виховання та загально педагогічні методи, а саме: інформаційно-пошуковий метод, метод створення художнього контексту, методи формування свідомості, метод гри.

Основною формою експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів обрано студентський музичний клуб. Клубна форма передбачає застосування на заняттях різного спрямування таких форм роботи, як: словесні групові форми роботи, форми музичного виховання, а саме: форми роботи фольклорного спрямування, форми роботи з виконання та прослуховування класичних та естрадних музичних творів, музичні свята та вечори.

У розділі надано характеристику експериментальної роботи по впровадженню в практику виховної роботи вищих навчальних закладів України змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу.

Експериментальною базою дослідження на формувальному етапі стали: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Даний етап дослідження тривав протягом 2016-2017 рр. До форм експериментальної роботи було долучено 255 осіб студентів.

З метою виховання етнічного толерантності студентів під час занять музичного клубу «Крізь музику до миру» було проведено такі організаційні форми виховної роботи, як: лекторій (лекції на теми: «Теоретичні засади етнічної толерантності»; «Музика єднає народи»; ««Щедрик» в різних країнах світу»), музичні вечори («Дружба руйнує кордони»; «Музика сердець»), музичні вітальні («Душа народу»; «Сучасна українська та китайська музика»; «Колискова - музика миру»), тренінгові заняття («Дорога до себе по хвилях музики»; «Толерантність: що це?»; «Спілкуємося та взаємодіємо»; «Якого кольору музика толерантності?»), конкурси («Мудрість народу-дітям»; «Музичний знавець»), джем-сейшен «Музика без домовленості», бесіди («Як починається дружба»; «Всі ми різні – всі ми рівні!») та дискусії («Стиль музики і стиль життя»; «Доброта чи професіоналізм – що головніше у професійній діяльності педагога?»; «Чи може існувати суспільство без толерантності – так чи ні?»; «Чи сприятиме толерантність вашому особистісному зростанню?»).

Форми та методи експериментальної роботи добиралися та розроблялися відповідно до визначених критеріїв та показників етнічного толерантності студентів.

Здійснено оцінку та аналіз дієвості форм та методів експериментальної роботи по вихованню етнічної толерантності студентів. На контрольному етапі експерименту було повторно здійснено аналіз результатів визначення рівня вихованості етнічної толерантності студентів за трьома критеріями та відповідними показниками. Аналіз цифрових даних засвідчив, що завдяки впровадженню змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу наявні помітні зміни в рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп.

Найбільш вагомими результатами виховання етнічної толерантності студентів ЕГ було отримано за такими показниками: «усвідомлення значущості етнічної толерантності», «задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп», «наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії».

Водночас аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що помітна динаміка, як в контрольній, так і в експериментальній групі спостерігається на середньому рівні вихованості етнічної толерантності студентів (відповідно КГ - 3,86%, а ЕГ - 10,59%). Проте в експериментальній групі динаміка на достатньому рівні значно яскравіша (КГ – 1,93%, а в ЕГ – 11,76%), що більше в 6 разів. Загальна позитивна динаміка за всіма критеріями та рівнями для ЕГ становить 22,35% (57 осіб), для порівняння у КГ 5,79% (15 осіб).

За формулою χ^2 – критерію встановлено, що у рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів експериментальної групи після впровадження розробленого нами змістовно-технологічного забезпечення відбулися статистично значущі зміни у порівнянні з рівнем показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольної групи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу, що полягає у здійсненні теоретичного обґрунтування та розробці змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. У дослідженні обґрунтовано сутність та чинники виховання етнічної толерантності студентів у позанавчальній діяльності закладу вищої освіти. Етнічну толерантність визначено як вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; як соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів. Виховання етнічної толерантності розглядається як процес формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності, попередження та подолання проявів інтолерантності у ставленні до представників інших націй чи народів. Визначено чинники виховання етнічної толерантності студентів у соціально-виховній роботі закладу вищої освіти: урахування специфіки студентського віку; формування готовності студентів до особистісної взаємодії з представниками інших етносів на засадах толерантності; залучення студентів до соціально-виховної діяльності, яка передбачає спільну творчу співпрацю з різними суб'єктами етнічної взаємодії; використання музики як засобу емоційного впливу на виховання етнічної толерантності студентів.

2. Виявлено педагогічний потенціал та особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського клубу. Визначено переваги студентського клубу як групової форми виховної роботи: в умовах студентського клубу молода людина отримує можливість знайти зворотній

зв'язок і підтримку від учасників, що мають спільні проблеми чи переживання; у процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей, індивідуальних життєвих позицій і потреб учасників студентського клубу; на заняттях студентського клубу кожен з учасників відчуває себе прийнятим іншими, користується довірою і має можливість отримати допомогу; заняття студентського клубу дозволяють створити атмосферу творчого партнерства у будь-якій творчій взаємодії; інтегрований характер діяльності студентського клубу дозволяє застосовувати «кулуарні» форми виховної роботи, що робить атмосферу клубу затишною та сприятливою для творчого натхнення. Визначено особливості виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності студентського музичного клубу: відкритість діяльності студентського музичного клубу, що передбачає можливість добровільної участі, волевиявлення та свободи; демократичність роботи студентського музичного клубу, що виключає дискримінацію за будь-якими ознаками, гарантує обмеженість зовнішніх впливів; відсутність жорсткої регламентації у виборі музичних та виховних форм, що дозволяє будувати роботу студентського музичного клубу на засадах творчих ініціатив та урахування потреб студентства; груповий характер творчої музичної взаємодії, що дозволяє створити невимушену, дружню атмосферу роботи студентського музичного клубу; широкий вибір форм роботи студентського музичного клубу, що забезпечує участь студентів як в якості організаторів, так і учасників процесу клубної діяльності; спрямованість форм роботи студентського музичного клубу на саморозкриття та самовдосконалення кожного учасника; застосування музики як пріоритетного засобу виховного впливу, що забезпечує емоційність, доступність та відкритість виховного середовища студентського музичного клубу.

3. Визначено критерії вихованості етнічної толерантності студентів та відповідні показники-індикатори: когнітивний (наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності; усвідомлення значущості етнічної толерантності; знання про культуру, традиції інших країн); емоційно-

мотиваційний (бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп; прагнення допомагати налагодженню толерантних стосунків між представниками різних етносів; задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп); поведінковий (здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп; наявність позитивного досвіду такої взаємодії; готовність протидіяти етнічним упередженням та стереотипам). Надано змістову та кількісну (шкала від 0 до 18) характеристику рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (достатній, середній, мінімальний). Виявлено недоліки в сучасному стані виховної роботи закладів вищої освіти за напрямом виховання етнічної толерантності студентів. Оцінювання рівнів вихованості етнічної толерантності студентів (514 осіб) довело, що: переважає середній (ЕГ – 43,92% (112 осіб); КГ – 43,63% (113 осіб) та мінімальний (ЕГ – 38,82% (99 осіб) і КГ – 38,99% (101 осіб) рівень прояву показників вихованості етнічної толерантності. Прояв показників вихованості етнічної толерантності на достатньому рівні був незначним (ЕГ – 17,26% (44 особи) і КГ – 17,38% (45 осіб).

4. Перевірено ефективність змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу. Змістовно-технологічне забезпечення виховання етнічної толерантності студентів розкрито як сукупність змістового наповнення даного процесу (змістові напрями та їх складові) та його технологічного упровадження (відповідний методичний інструментарій: форми, методи, засоби та прийоми виховної роботи), що забезпечать оптимізацію процесу виховання етнічної толерантності студентів. Основними змістовими напрямками діяльності щодо виховання етнічної толерантності студентів було визначено: розвиток емоційного переживання, формування естетичного світосприймання та залучення до музичної діяльності. Основною комплексною формою експериментальної роботи щодо виховання етнічної толерантності студентів обрано студентський музичний клуб, як форму виховної роботи, що зможе інтегрувати систему виховних впливів, поєднати особливості та переваги

виховного впливу групових методів роботи та емоційного впливу засобів музичного мистецтва, спрямованих на забезпечення виховання етнічної толерантності студентів. З метою розвитку показників когнітивного критерію етнічної толерантності студентів під час занять музичного клубу було впроваджено такі організаційні форми виховної роботи, як, наприклад: лекція «Щедрик» у різних країнах світу», бесіда «Всі ми різні – всі ми рівні!». Розвитку показників емоційно-мотиваційного критерію сприяли такі форми роботи студентського музичного клубу, як, наприклад: музичний вечір «Дружба руйнує кордони», музична вітальня «Сучасна українська та китайська музика», конкурс «Мудрість народу – дітям», джем-сейшн «Музика без домовленості». Позитивну динаміку в змінах рівнів сформованості показників поведінкового критерію забезпечили, наприклад: тренінгові заняття «Дорога до себе хвилями музики», «Якого кольору музика толерантності» та дискусії: «Стиль музики і стиль життя», «Чи може існувати суспільство без толерантності – так чи ні?». Формуванню показників етнічної толерантності сприяло використання як методів музичного виховання (виконання, вокалізації, інтерпретації, аранжування, створення художнього контексту), так і загальнопедагогічних методів (інформаційно-пошукового, формування свідомості, стимулювання, гри).

5. Аналіз повторної оцінки результатів роботи щодо виховання етнічної толерантності студентів засвідчив, що завдяки впровадженню змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу наявні помітні зміни в рівнях показників вихованості етнічної толерантності студентів контрольних та експериментальних груп. Найбільш значущі результати виховання етнічної толерантності студентів ЕГ було отримано за такими показниками: «усвідомлення значущості етнічної толерантності», «задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп», «наявність у студентів позитивного досвіду поліетнічної взаємодії». Загальна позитивна динаміка за всіма критеріями та рівнями для ЕГ становить 22,35% (57 осіб), для

порівняння у КГ 5,79% (15 осіб).

Проблема виховання етнічної толерантності студентів не вичерпується проведеним дисертаційним дослідженням. Перспективними напрямками дослідження порушеної проблеми можуть стати: виявлення педагогічних умов організації соціально-виховної роботи з розвитку етнічної толерантності студентів в умовах соціокультурного середовища великого міста; обґрунтування змісту та форм підготовки організаторів соціально-виховної роботи до діяльності за напрямом виховання етнічної толерантності молоді; визначення рівня сформованості у студентів різних видів толерантності (релігійної, гендерної) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова И. В., Ермаков П. Н. О становлении толерантной личности в поликультурном образовании. *Вопросы психологии*. 2003. № 3. С. 3-5.
2. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. Москва : Серебряные нити, 2001. 416 с.
3. Академічний тлумачний словник. URL : <http://sum.in.ua/s/lider>. (дата звернення 10.01.2018).
4. Акунева А. Б. Словник толерантності. *Початкова школа*. 2005. № 11 С. 33-35.
5. Александрова О. С. Сутність толерантності в сучасному суспільстві. *Гілея : науковий вісник*. 2010. № 42. С. 170-177.
6. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы*. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1974. С. 5-8.
7. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва, 1977. 167 с.
8. Ананьян Е. Толерантність як моральна цінність полікультурного виховання особистості. *Образование в многокультурном обществе: традиции и инновации* : материалы V Междунар. семинара [22–24 мая 2006 г.]. Севастополь : Сеть культурного обмена и межэтнического доверия, 2006. С. 11-13.
9. Ангеліна Е. О. Етнічна толерантність старшокласників. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки*. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 16-19.
10. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти. *Психолог*. 2003. № 18-19. С. 2-4. (Сер. «Шкільний світ»).
11. Ариарский М. А. Прикладная культурология. [2е изд. испр. и доп.]. СПб. : ЭГО, 2001. 288 с.
12. Артюхина А. І. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен : монографія. Волгоград : Вид-во ВолГМУ, 2006 237 с.

13. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Кн. 1, 2. Ленинград : Музыка, 1971. 376 с.
14. Асланов С. А. Про деякі особливості реалізації державної етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 675-678.
15. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии – к реальности. *На пути к толерантному сознанию*. Москва : Смысл, 2000. 255 с.
16. Атрощенко Т. Виховання культури міжнаціонального спілкування студентів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 1999. №4. С. 146-152.
17. Афанасьев И. Н., Петрова Т. Н. Формирование этнической толерантности : учебно-методическое пособие. Москва ; Чебоксары : Филиал Моск. гос. открытого пед. ун-та, 2006. 79 с.
18. Ашихмина Е. В. Воспитание толерантности в системе воспитательной работы вуза. Москва : Высшая школа, 2002. 268 с.
19. Байбаков А. М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2003. 20 с
20. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3 (дата звернення 10.01.2018).
21. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 3 (25). С. 4-11.
22. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. Москва : Вербум-М, 2003. 168 с.
23. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 208 с.
24. Белинская Е. П. Система ценностей личности в перспективе толерантности. *Век толерантности* : научно-публицистический вестник. 2003. Вып. 5. С. 61-72.

25. Береговой Я. А. Актуальні проблеми впровадження толерантності в суспільно-державну і міжнародну практику. *Педагогіка толерантності*. 2006. № 4. С. 47-59.

26. Бережная М. С. Развитие толерантного сознания личности в социокультурном пространстве образования и искусства. *Философские науки*. 2008. № 4. С. 58-68.

27. Бернадська Л. В. Теоретичні аспекти виховання толерантності. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : збірник наукових праць / [за заг. ред. М. Б. Євтуха, уклад. О. М. Михайличенко]. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. Вип. № 29. С. 97-99.

28. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання — нова освітня філософія. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 1. С. 12.

29. Бех І. Модель професіонала у контексті сучасної соціокультурної ситуації. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2001. №3. С. 57-63.

30. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Білоус Тамара Миколаївна ; Міжнародний ун-т «Рівненський економіко-гуманітарний ін-т» ім. Степана Дем'янчука. Рівне, 2004. 231 арк.: рис., табл. - арк. 170-192.

31. Богданова І. М. Деякі підходи до структурування технологічних процесів в освіті. *Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського*. Одеса. 2002. Випуск 10. С. 155-157.

32. Бойченко В. В. Виховання толерантності в процесі полікультурної освіти: зарубіжний досвід. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. №22. С. 160-164.

33. Болгарський А. Г. Деякі аспекти формування художньо-творчих вмінь у майбутнього вчителя музики. *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики* : збірник наукових праць / ред. кол.: Н. В. Гузій (відп. ред.). Київ : УДПУ, 1997. С. 290-293.

34. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Толерантность (введение в проблему). Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 240 с.
35. Борытко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности : монография / науч. ред. Н. К. Сергеев. Волгоград : Перемена, 2001. 181 с.
36. Борытко Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания : монография / науч. ред. Н.К. Сергеев. Волгоград : Перемена, 2001. 214 с.
37. Братко(Сорока) М. В. Сутнісний зміст поняття «освітнє середовище ВНЗ». *Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць* / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. № 18: Психологія. Педагогіка. С. 50-55.
38. Брилін Б. А., Брилін Е. Б. Мистецтво музичної імпровізації у дзеркалі педагогічних досліджень. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. 2012. Вип. 36. С. 358-362.
39. Бурим О. В. Образовательное пространство как фактор социализации школьника. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. №3. С. 38-40.
40. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб. : Питер Ком, 1999. 528 с.
41. Вайнола Р. Х., Рудкевич Н. І. Механізми соціалізації студентської молоді в освітньому середовищі вищого навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016 р. Вип. 21. С. 3-7.
42. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? *Век толерантности*. 2001. № 1. С. 62-68.
43. Варенко Т. К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Варенко Тетяна Костянтинівна ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 20 с.

44. Васильченко О. І. Шляхи формування гендерної культури студентів у вишах України. *Збірник тез студентів, аспірантів та викладачів ЗНУ*. Запоріжжя : ЗНУ, 2009. С. 327-328.

45. Васильченко С. Л., Губарець В. В. Толерантність ЗМІ. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 4. С. 39-40.

46. Васянович Г. П. Педагогічна етика: принцип громадянськості і патріотизму. *Військово-науковий вісник Львівського військового університету*. 2000. Вип. 3. С. 288-293.

47. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Лондон : Вид-во Спілки української молоді, 1952. 256 с.

48. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1427 с.

49. Вербицький О. В. Виховання у старшокласників міжетнічної толерантності у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вербицький Олег Володимирович ; Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2015. 20 с.

50. Вернадский В. И. Мысли и замечания о литературе и искусстве : пути в незнаемое. Москва : Наука, 1996. 222 с.

51. Ветлугина Н. А. Художественное творчество и ребенок. Москва : Изд-во АПН СССР, 1968. 336 с.

52. Видатний національний педагог Григорій Ващенко : зб. матеріалів до 125-річчя від дня народж / Авт.-упоряд., наук. ред. А. Погрібний ; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенко. Київ, 2003. 64 с.

53. Вишневська Л. О. Роль і місце конфлікту у формуванні толерантності. *Педагогіка толерантності*. 2004. № 4. С. 16-19.

54. Вільчинська І. Ю. Українське студентство як носій оновленої етнонаціональної свідомості. *Держава і право : збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 13. С. 541-546.

55. Вознесенська О., Скар О. Шляхи формування етносоціальних уявлень молоді. *Психолог.* № 9. 2007. С. 13-15.

56. Волик Л. В. Полікультурний світогляд майбутнього учителя – актуальна проблема сучасної професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2003. №3. С. 78-85.

57. Волківська Д. А. Суб'єктний підхід до структури університетського середовища. *Матеріали VI щорічної Всеукраїнської Науково-практичної конференції* [Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки], 21 квітня 2016 р. / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Благодійний фонд сприян. розв. Освіти ім. Б. Грінченка ; за заг. ред. Огнев'юка В. О. Київ : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 9-16.

58. Волошина О. В. Проблема формування толерантності у сучасних педагогічних дослідженнях. *Рідна школа.* № 3. 2007. С. 4-6.

59. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. Вінниця, 2007. 197 с.

60. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва : Искусство, 1986. 573 с.

61. Гагин В. П. Выразительные средства клубной работы. Москва : Эксмо, 2005. 212 с.

62. Газман О. С. Гуманизм и свобода (Введение в гуманистическую педагогику). *Гуманизация воспитания в современных условиях* : сборник / под ред. О. С. Газмана, И. А. Костенчука. Москва : Институт педагогических инноваций РАО, 1995. С. 3-13.

63. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования : (философский аспект). *Педагогика.* 2002. № 7. С. 3-12.

64. Гончаренко Л. А., Кузьменко В. В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур. *Педагогіка толерантності.* 2004. № 4. С. 11-14.

65. Гончаров И. П. Социально-культурная деятельность учреждений культуры клубного типа. Москва : Каретный двор, 2007. 244 с.
66. Горбунова В. В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2003. 19 с.
67. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва : Педагогика, 1977. 136 с.
68. Грива О. Л. Оценка эффективности формирования толерантности у детей и молодежи в поликультурном пространстве. *Социальная педагогика*. 2005. № 3. С. 8-25.
69. Грива О. Л. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2005. 228 с.
70. Грива О. А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. Вип. 6, Кн. 1. С. 46-52.
71. Гукаленко О. В. Поликультурное воспитание как процесс формирования национальной и этической толерантности у современной молодежи. *Известия российской академии образования*. 2006. №4 2006. С. 27-35.
72. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 / Ольга Іванівна Гуренко. Харків, 2005. 20 с.
73. Дедурина Т. В. Проблемы определения функциональной структуры социокультур- ной анимации. *Вестник Московского государственного университета культуры искусств*. 2008. №5. С. 91-94.

74. Декларація принципів толерантності: затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. *Освіта України*. 2003. №83. С. 4.

75. Джуринский А. Н. Поликультурное воспитание в современном мире. Москва : Прометей, 2002. 71 с.

76. Довгополова О. А. Толерантність та відторгнення у культурі раннього нового часу. *Філософська думка*. 2007. № 2. С. 96-112.

77. Довідник міжетнічної толерантності / упоряд. Н. Ю. Ротар; за ред. А. М. Круглашова. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2011. 232 с.

78. Долженко В. А. Взаимодействие общечеловеческих и национальных ценностей как отражение взаимодействия культур. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / Гол. ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. Вип. 6. С. 255-265.

79. Дослідження ставлення студентів до представників різних національностей та релігій. Молодіжна асоціація релігієзнавців та МАГО «APPAID», 2005. URL: www.risu.org.ua/freedom/resources/library/studtoleran (дата звернення 15.10.2018).

80. Дробижева М. Социология межэтнической толерантности. Москва : Изд-во Института социологии РАН, 2003. 222 с.

81. Дрожжина С. В. Толерантність як дієвий чинник демократизації сучасного українського соціуму. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київський : Центр духовної культури. 2006. № 55. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Drozhhina.htm (дата звернення 12.01.2018).

82. Дряпіка В. І. Орієнтації студентської молоді на цінності музичної культури: соціально-педагогічний аспект / АПН України, Інститут педагогіки. Київ : Держ. Центр. Укр. вид-во ; Кіровоград, 1997. 215 с.

83. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. 367 с.

84. Дубич К. В. Вплив соціокультурного середовища вищого навчального закладу на розвиток індивідуальності студента. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди"*: науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2006. С. 140-145.

85. Дубовик О. В. Полікультурна освіта: сучасні теорії та концепції. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2001. № 4. С. 40-49.

86. Дух Л. Проблеми культурно-національної толерантності в Україні. *Правий екстремізм і толерантність: з досвіду України та Німеччини*. Київ : Заповіт, 2008. С. 54.

87. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

88. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1041 с.

89. Естетика : навчальний посібник / М. П. Колесников, О. В. Колесникова, В. О. Лозовий та ін. ; за ред. В. О. Лозового. Київ : КНЕУ, 2007. 208 с.

90. Євтух В. Б. Етнічність : глосарій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 170 с.

91. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі. *Педагогіка толерантності. Філософія освіти. Педагогічні методики, технології* : дайджест : журнал для вчителів, викладачів, вихователів, організаторів освіти, батьків та юнацтва. Київ : КГОВЦ «Полікультурний світ», 1997. С. 76-86.

92. Закон України «Про вищу освіту». URL : <http://osvita.ua/vnz/reform/41966>. ; <http://sum.in.ua/s/lider>. (дата звернення 12.01.2018).

93. Зорько В. С. Етнічна та культурна толерантність в українському суспільстві: соціологічний вимір. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4. С. 69-75.

94. Зязюн І. М., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. Київ : Укр.-фін. ін.-т менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.

95. Кабалевский Д. Б. Музыка и музыкальное воспитание (Статьи и выступления разных лет). *Новое в жизни, науке, технике*. Сер. «Эстетика» № 1. Москва : Знание, 1984. 64 с.

96. Кабалевский Д. Б. Педагогические размышления : избр. статьи и доклады. Москва : Педагогика, 1986. 188 с.

97. Капська А. Й. Педагогічні умови забезпечення процесу формування етичних відносин у студентів вищої школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : збірник наукових праць. Вип. 18. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014 р. С. 3-11.

98. Капська А. Й. Соціальне виховання студентів у сучасній вищій школі - одна із актуальних проблем. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини* / гол. ред. М. Т. Мартинюк С. Київ : Наук. світ., 2007. С. 18-21.

99. Карандаш М. М. Виховання толерантності майбутніх учителів історії в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Карандаш Микола Михайлович ; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. Мелітополь, 2010. 220 арк.

100. Карпенко О. Г. Соціальне становлення особистості підлітка в тимчасових об'єднаннях за інтересами : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 ; Інститут проблем виховання АПН. Київ, 1999. 19 с.

101. Карпенко О. Г., Ду Лян. Засоби мистецтва як соціально-педагогічні чинники естетичного виховання у вищій школі. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко [та ін.]. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Вип. 31. С. 10-16.

102. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1997. 380 с.

103. Квас О. В. Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Олена

Валеріївна Квас ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 20 с.

104. Кендзьор П. І. Європейська стратегія полікультурного виховання особистості. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 97. С. 97-106.

105. Кендзьор П. І. Перспективи розвитку полікультурного виховання в Україні у європейському вимірі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20, кн. 1. С. 221-232.

106. Киселёва Т. Г., Красильников Ю. Д. Основы социально-культурной деятельности : учебное пособие. Москва : Издательство МГУК, 1995. 136 с.

107. Кихтюк О. В. Психологічні особливості формування етнічної толерантності у студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Оксана Василівна Кихтюк ; Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. 20 с.

108. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. Москва : Академический Проект, 2004. 176 с.

109. Клуби за інтересами : методичні поради бібліотекарю в організації творчих об'єднань користувачів / Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих м. Києва ; відділ науково-методичної роботи ; укладач О. В. Рабій. Київ, 2014. 111 с.

110. Ключко Ю. М. Шляхи організації соціально-орієнтованого спілкування молоді в процесі функціонування педагогічної системи «клуб-бібліотека» : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Ключко Юлія Миколаївна ; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. Київ, 1998. 205 арк.

111. Козловець М., Слюсар В. Філософія толерантності і сучасний світовий порядок. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. № 1-2. С. 103.

112. Койкова Е. І. Визначення поняття «толерантність» у різних словникових джерелах. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної*

конференції „Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном”, 8-9 листопада 2007 р., м. Горлівка, 2007. С. 195-201.

113. Койкова Е. І. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Е. І. Койкова ; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2008. 20 с.

114. Комаровська О. А. Художньо обдарована особистість: сутність, реалії, розвиток : монографія / Оксана Анатоліївна Комаровська. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 412 с.

115. Комаровська О. А. Художньо-естетичне виховання у позаурочний час: технологічний вимір. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Кіровоград, 2014. Вип. 18, кн.1. С. 342-350.

116. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 256 с.

117. Кондратюк М. М., Постельжук О. П. Етнічна толерантність як один із критеріїв інтеграції України в європейський політичний простір. *Панорама політологічних студій* : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 8. С. 244-253.

118. Концепція національного виховання студентської молоді від 25.06.2009 р. URL: <https://www.ldufk.edu.ua/index.php/dokumenti.275/articles/koncepcija-nacionalnogo-vixovannja-studentskoji-molodi.html> ; <http://sum.in.ua/s/lider>. (дата звернення 15.01.2018).

119. Коржуев А. В., Кудзиева Н. Ю., Попков В. А. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза. *Педагогика*. 2003. № 5. С. 44-49.

120. Корчак Я. Педагогическое наследие : пер. с пол. Москва : Педагогика, 1990. 272 с. (Библиотека учителя).

121. Красовицький М. Ю. Сучасні проблеми педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 2003. №1. С. 2-6.

122. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. [2-е вид.]. Київ : Т-во «Знання» України, 2010. 520 с. С. 384-395.
123. Кресіна І. Проблеми утвердження толерантності в українському суспільстві. *Зовнішні справи*. 2011. № 1. С. 48-51.
124. Кривицька О. Міжетнічна толерантність: як скоротити «соціальну відстань». *Віче*. 2002. № 9. С. 35-40.
125. Кривозуб В. Ф. Проблеми методики музичного виховання у вищих навчальних закладах України (аналіз програми та навчального плану з методики музичного виховання вищих навчальних закладів України). *Етнос. Культура. Нація*. Дрогобич : Коло, 2004. Вип. 4. С. 88-98.
126. Кривцова Е. В. Мартынова Т. Н. Толерантность личности в системе ценностного самоопределения : монография. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2015. 140 с.
127. Кривошопка І. В. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Кривошопка Ірина Василівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Київ, 2015. 20 с.
128. Кузьмінський А. І., Вовк Л., Омеляненко В. Педагогіка : завдання і ситуації : практикум. Київ : Знання-Прес, 2003. 429 с.
129. Кукушин В. С. Воспитание толерантности личности в поликультурном социуме : пособие для учителя. Ростов н/Дону : ГинГо, 2001. 404 с.
130. Кушніренко І. Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Інна Юріївна Кушніренко. Одеса, 2008. 20 с.
131. Левус Н. І. Особистість етнічно толерантної людини: яка вона? *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 22. С. 313-323. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/05/22-28.pdf>
132. Лекторський В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 46-54.

133. Лендел М. І., Щербан Т. Д. Деякі аспекти вивчення проблеми толерантності, етнічної толерантності у психології. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 21. С. 331.
134. Леонтьев А. Н. Некоторые проблемы психологии искусства *Избранные психологические произведения*. Т. 2. Москва : Педагогика, 1983. С. 94-132.
135. Липатова И. А. Формирование этнической толерантности у школьников подросткового возраста : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2006. 232 с.
136. Логвинчук В. В. Значення формування толерантності у межах окремо взятої самобутньої культури. *Держава і право*. 2008. Вип. 40. С. 628-634.
137. Лозинська Л. Ф. Виховання толерантності у студентів вищих медичних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Лозинська Людмила Федорівна ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2014. 20 с.
138. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник. Харків : «ОВС», 2002. 400 с.
139. Локк Дж. Послание о веротерпимости. *Сочинения* : в 3 т. Москва, 1988. Т. 3. С. 91-135.
140. Лощенова І. Ф. Розвиток ідеї полікультурного виховання у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1-2. С. 68-77.
141. Луговий В. І. Освіта і соціалізація людини. *Соціальна педагогіка і адаптативність особистості* : [наук-метод. видання за ред В. Слюсаренка]. Суми : Мрія-ЛТД, 1994. 548 с.
142. Лузік Е., Ладогубець Н. Педагогіка толерантності як методологічна основа духовно-моральної культури особистості : збірник наукових праць. *Проблеми освіти* : науково-методичний збірник. 2004. С. 18-26.

143. Майковская Л. С. Феномен этнокультурной толерантности в музыкальном искусстве и образовании. *Искусство и образование*. 2009. № 1. С. 65-71.

144. Максимовська Н. О. Теоретичні і методичні засади соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у сфері дозвілля: автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.05 / Н. О. Максимовська. Харків, 2015. 559 с.

145. Максимчук Ю. В. Естетичне виховання студентської молоді у процесі клубної роботи : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Максимчук Юлія Володимирівна ; Херсонський держ. ун-т. Херсон, 2004. 226 арк.

146. Малахов В. А. Етика : курс лекцій. Київ : Либідь, 2001. 384 с.

147. Малков Д. Ю. Соціалізація підлітків у клубних об'єднаннях за місцем проживання : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Малков Дмитро Юрійович ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2005. 228 арк.

148. Маслоу А. Самоактуалізація. *Психология личности* : тесты. Москва : Прогресс, 1989. С. 108-118.

149. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : монографія. Київ : Промінь, 2006. 432 с

150. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. С. Матієнко. Київ, 2006. 204 с.

151. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. С. Матієнко. Київ, 2006. 204 с.

152. Мацура К. Послання Генерального директора ЮНЕСКО з нагоди Міжнародного Дня Толерантності 16 листопада 2004 року. *Педагогіка толерантності*. 2004. № 4 (30). С. 7.

153. Менская Т. Б. Поликультурное образование : программы и методы. *Общество и образование в современном мире*. Москва, 1993. Вып. 2. С. 25-26.

154. Методологічні, організаційні новації та проблеми музичної освіти та виховання в сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Брест БрДУ. 2000. 264 с.
155. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв : МДГУ ім.Петра Могили, 2005. 460 с.
156. Миропольська Н. Є., Масол Л. М., Гайдамака О. В. Художня культура : підручник для 11 класу ЗОНЗ. Рівень стандарту. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. 176 с.
157. Михайличенко О. В. Загальні методи музичного виховання. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : збірник наукових праць. Вип. 26. Київ : Видав. центр КНЛУ, 2004. С. 36-41.
158. Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г.В. Келдыш. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 672 с.
159. Мубинова З. Ф. Педагогика этничности и толерантности : практика, проблемы, перспективы. Уфа : БГУ, 2000. 136 с
160. Нагорний Б. Г, Яковенко М. Л., Яковенко А. В. Студенство і сучасність. Київ : Арістей, 2005. 164 с.
161. На пути в единое европейское пространство высшего образования : учебное пособие / Под.ред. А. О. Гудзинского. Нижний Новгород : ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2011. 163 с.
162. Назаренко Г. А. Виховання культури міжетнічних відносин як пріоритет виховної діяльності у полікультурному середовищі (у контексті педагогічних ідей В.О. Сухомлинського). *Ученые записки*. 2005. №3. С. 38-41.
163. Нечерда В. Б. Виховання толерантності підлітків уразливих категорій. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри* : збірник наукових праць. Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2017. С. 149-157.
164. Нечерда В. Б. Толерантне ставлення як складник просоціальної поведінки особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та*

учнівської молоді : збірник наукових праць / Ін-т проблем виховання НАПН України. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2014. Вип. 18, кн. 2. С. 42-50.

165. Ньюмен, Дж. Г. Ідея Університета : [пер. с. англ. С. Б. Бенедиктова, под общ. ред. М. А. Гусаковского]. Минск : БГУ, 2006. – 208 с.

166. Овчарук О. В. Культура миру в змісті освіти Європейських країн. (2000 рік – міжнародний рік культури миру). *Відродження*. 2000. №3. С. 5-6.

167. Огнев'юк В. О. Університет і суспільство. *Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір* : матеріали Міжнар. наук – практ. конф. (28-29 березня). Київ, 2012. С. 14-26.

168. Олексюк О. М., Ткач М. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості : сфера музичного мистецтва : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2004. 264 с.

169. Олпорт Г. *Толерантная личность. Истоки толерантности* : национальный психологический журнал. М., 2011. № 2(6). С. 154-159.

170. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у поліетнічному світі. *Соціальна психологія*. 2008. № 4. С. 73-85.

171. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / За ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. Київ : ВП «Едельвейс», 2012. 336 с.

172. Отич О. М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання. Полтава : Інтер Графіка, 2005. 200 с.

173. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. 274 с.

174. Падалка Г. М. Теорія і методика музичної освіти: історія, перспективи розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*. 2014. Вип. 16(1). С. 12-19.

175. Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць : Психологія. Педагогіка / ред.: І. Д. Бех ; Ін-т пробл. Виховання АПН України,

Київ. міськ. пед. ун-т ім. Б. Д. Грінченка. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 183 с.

176. Перетяга Л. Є. Формування полікультурної компетентності у молоді як засіб запобігання виникнення міжетнічних конфліктів. *Освітнянські обрії: реалії та перспективи* : збірник наукових праць. Київ : Ін-т проф.-тех. освіти, 2007. №1. С. 229-232.

177. Петрова І. В. Організація культурно-дозвіллевої діяльності клубів у країнах Західної Європи та США : дис... канд. пед. наук : 13.00.06 / Петрова Ірина Владиславівна ; Київський національний ун-т культури і мистецтв. Київ, 2000. 197 арк.

178. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : [підручник]. Київ, 2005. 408 с.

179. Петрова І. В. Соціальні функції клубів та їх трансформація на сучасному етапі. *Рідна школа*. 2003. №7. С. 34-45.

180. Пилинський Я. Міграція – Толерантність – Мультикультуралізм. *Міграція і толерантність в Україні* : збірник статей / за ред. Я. Пилинського. Київ : Стилос, 2007. С. 164-174.

181. Пішун С. Г. Формування культури дозвілля студентів вищих навчальних закладів в умовах роботи студентського клубу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Пішун Сергій Григорович ; Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. Суми, 2005. 254 арк.

182. Поликультурное воспитание. Воспитательные системы: зарубежный и отечественный опыт. *Педагогика и психология* / Под ред. А. А. Реана. Спб: Питер, 2000. С. 258-261.

183. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія : навчально-методичний посібник. Суми : Університетська книга, 2005. 220 с.

184. Поліщук Л. О. Заклади клубного типу України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*: збірник наукових праць. Київ : Міленіум, 2009. Вип. 23. С. 178-184.

185. Положення про клубний заклад від 27.10.2007 року № 1685/2005.
URL: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult_old/uk/publish/article/89044;jsessionid=C26D8508EB649B989ED0FF75D699854A.app1 (дата звернення 14.01.2018).

186. Психодиагностика толерантности личности / Под редакцией Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. Москва : Смысл, 2008. 172 с .

187. Психология: словарь / [авт.-сост. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский]. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.

188. Рамазанова М. М. Формирование этнической толерантности в образовательном процессе как средство против воздействия национальному экстремизму. *Актуальные проблемы противодействия национальному и политическому экстремизму* : материалы Всероссийской научно-практической конференции / Под ред. А. Н-З. Дибирова, М. Я. Яхьяева. Махачкала : Изд-во «Лотос», 2008. С. 485-487.

189. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности : учебное пособие. СПб., 2001. 224 с.

190. Ремньова А. Г. Сутність та характеристика толерантності в контексті сучасних проблем педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : збірник наукових праць / [Ред. кол. Н.В.Гузій (відповідальний редактор) та ін.]. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 11 (21). С. 41-45. (Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики).

191. Ремнёва А. Г. Механизмы воспитания межэтнической толерантности учащихся в общеобразовательных учебных заведениях Украины. *Этничность и власть: новая геополитическая карта Европы и проблемы безопасности в Черноморско-Каспийском регионе* : материалы VIII междунар. семинара, 21-23 мая 2009 г., Ялта / Под ред. Т. А. Сенюшкиной. Севастополь : ЭКОСИ-Гидрофизика, 2010. С. 214-217.

192. Риэрдон, Бетти Э. Толерантность – дорога к миру. Москва : Бонфи, 2001. 304 с.

193. Роджерс К. О групповой психотерапии. Москва : Гиль Эстель, 1993. 225 с.
194. Ротар Н. Теоретико-методологічні аспекти формування етнокультурної толерантності. *Довідник міжрелігійної толерантності* / упор. Н. Ю. Ротар ; за ред. А. М. Круглашова. Чернівці : Букрек, 2011. С. 10-43.
195. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 640 с.
196. Руденко Ю., Мельничук Ю. Козацько-лицарське виховання учнівської і студентської молоді : монографія. Київ : Видавництво О. Теліги, 2011. С. 179-221.
197. Рудницька О. Мистецтво у контексті розвитку духовної культури особистості. *Художня освіта і проблеми виховання молоді* : збірник наукових статей. Київ : Міносвіти України, УЗІМН, 1997. С 3-11.
198. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 247 с.
199. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Москва : Высш. шк., 2005. 310 с.
200. Сапожнік О. Музично-естетичне виховання: зміст і структурні компоненти. *Рідна школа*. 2002. № 12. С. 20-22.
201. Северинова О. Б. Толерантність: концептуальні межі розуміння. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 764.
202. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : [навч.-метод. посіб.]. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. С. 460.
203. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до впровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій. *Діалог культур : Україна у світовому контексті. Філософія освіти* : збірник наукових праць. Львів, 2002. Вип. 7. С. 67-78.
204. Сікорський П. І. Кредитно-модульна технологія навчання. Київ : Вид-во Європейського університету, 2004. 127 с.

205. Словник української мови : в 11 томах. Том 7. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1976. 723 с.
206. Сокальський О. С. Мистецька освіта на Україні. Київ : Муз.Україна, 1967. 88 с.
207. Солдатова Г. У., Макарчук А. В. Может ли «другой» стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии. Москва : Генезис, 2006. 256 с.
208. Солдатова Г. У., Кравцова О. А., Хухлаев О. Е., Шайгерова Л. А. Экспресс-опросник «Индекс толерантности» / URL: <http://www.etnopsy.ru>. (дата звернення 14.01.2018)
209. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
210. Столяренко О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Столяренко Оксана Василівна ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2013. 20 с.
211. Стрельцов Ю. А. Методика воспитательной работы в клубе. Москва: Эксмо, 2008. 322 с.
212. Сухомлинська О. В. Етопедагогіка – засіб полікультурного виховання. *Украинский обозреватель*. 1994. № 8. С. 13-17.
213. Тернопільська В. І. Толерантність як складова соціально-комунікативної культури особистості. *Вісник Житомирського державного університету ім. І.Франка*. 2008. Вип. 40. С. 92-95.
214. Тернопільська В. І., Коломієць Т. В., Піонтківська І. О. Довідник з виховної роботи зі студентами. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 264 с.
215. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка» / За заг. ред. Н.В. Заверико. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 281 с.
216. Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців : міжнародні правові документи (витяги) / А. М. Колодний. Київ, 2004. 125 с.

217. Тюска В. Б. Творча самореалізація майбутнього педагога в процесі діяльності студентського клубу : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Тюска Валентина Борисівна ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. Рівне, 2006. 259 арк.

218. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность. *Философские науки*. 2004. № 4. С. 3-10.

219. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА, 1999. 576 с.

220. Ханстантинов В. О. Фактори розвитку толерантності. *Наукові праці «Політологія»*. 2011. Вип. 150. Том 162. С. 83-87.

221. Червінська І. Б. Соціокультурні аспекти Формування толерантності особистості молодшого школяра в контексті педагогічних ідей Василя Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 146. С. 171-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.46_34 (дата звернення 14.01.2018).

222. Чжан С. Виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 23. С. 119-125.

223. Чжан С. Етнічна толерантність особистості в ракурсі сучасної полікультурної освіти. *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 14 квітня 2016 р. Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2016. С. 293-296.

224. Чжан С. Змістові складові музичного виховання в умовах музичного клубу. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету* : матеріали звітної-наукової конференції викладачів, аспірантів, докторантів і студентів Факультету соціально-психологічних наук та управління / гол. ред. В.Б. Євтух. Київ : Інтерсервіс, 2017. Вип.3. С. 75-79.

225. Чжан С. *Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів* : методичні рекомендації для організаторів соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю / за заг. ред. Р. Х. Вайноли. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 119 с.

226. Чжан С. Методи формування етнічної толерантності студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : збірник наукових праць. Вип. 22. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016 р. С. 103-109.

227. Чжан С. Полікультурність як основа формування етнічної толерантності. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи»*, Київ, 2 червня 2017. С. 386-390 URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/19912/1/Akilina_O_Evrop_stud_Ukrain.pdf. (дата звернення 14.01.2018).

228. Чжан С., Вайнола Р. Х. Формування етнічної толерантності студентської молоді в системі виховної роботи вищого навчального закладу. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип.15. С. 271-277.

229. Чжан С. Формування етнічної толерантності студентської молоді у соціально-виховному середовищі. *International Scientific Conference: Current issues and problems of social sciences* : Conference Proceedings, 2016 June 28-30. Republic of Poland. Kielce : Holy Cross University. P. 45-48.

230. Чжан С. Характеристика впровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів у діяльності музичного клубу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб.наукових праць. / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ. 2017. 372 с. ; Вип.2. Кн.2. С.323-332.

231. Цимбалюк Н. М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти : монографія. Київ : ДАКККиМ, 2003. 224 с.

232. Цимбалюк Н. М. Модернізація закладів культури клубного типу. *Культурно-дозвілєва сфера України: динаміка змін та перетворень*: [монографія]. Київ : Видавничий центр ДАКККМ, 2004. С. 25-39.
233. Шаповал Л. І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : довідник. Полтава, 2009. 268 с.
234. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / С. Ю. Шашенко. Київ, 2004. 26 с.
235. Шевнюк О. Л. Культурологія : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів. 2-ге вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2005. 353 с. (Вища освіта ХХІ століття).
236. Ширкова І. В. Проблема розуміння феномену «рівність» у контексті соціокультурного розвитку. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки. 2012. № 2 (54). С. 284-302.
237. Шугай М. А. Психологічні умови формування етнічної толерантності. *Психологічні перспективи*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 12. 280 с.
238. Этничность и власть: новая геополитическая карта Европы и проблемы безопасности в Черноморско-Каспийском регионе : материалы VIII международного семинара 21-23 мая 2009 г. Ялта / Под ред. Т. А. Сенюшкиной. Севастополь : ЭКОСИ-Гидрофизика, 2010. 280с.
239. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
240. Якса Н. В. Полікультурний зміст педагогічної підготовки майбутнього вчителя. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. №. 25. С. 270-274.
241. Ясвин В. А. Психологическое моделирование образовательных сред. *Психологический журнал*. 2000. Т.21, №4. С. 79-88.

242. Ясперс К. Идея Университета / Карл Ясперс ; пер. с нем. Т. В. Тягуновой ; ред. перевода О. Н. Шпарага ; под общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск : БГУ, 2006. 159 с.

243. Auernheimer G. Das Multikulturalismusverständnis bei Herder : Versuch einer Ehrenrettung für Johann Gottfried Herder. *Multikulturalität in der Diskussion*. Opladen, 2002. Band 12. S. 145-172.

244. Zhang Xiaoxing. Ethnic tolerance formation of students on the principles of multiculturalism. *The Modern Higher Education Review*. International journal. Kyiv : Borys Grinchenko Kyiv University, 2016. P. 141-148.

245. Weber P. J. Die multilinguale und multikulturelle Gesellschaft: eine Utopie? Bonn, 1996. 276 s.

246. 杨阳.教育学原理研究生学位论文研究方法的调查与思考[D].青海师范大学.2015

247. 李群. 全球化背景下“国际教育”的新趋势[D].华东师范大学,2009.

248. 吴淑芳. 大学教育与人的创新素养发展[D].华东师范大学,2013.

249. 林光彬. 论以学为中心的大学教育[J]. 中国大学教学,2013,(12):27-29+15

250.]刘蕾.

我国研究型大学教育学院发展定位研究[D].山西师范大学,2014

251. 行业特色型大学差异性发展战略的思考[J]. 李勇,宋维明. 北京教育(高教). 2013(10)

252. 我国大学的生态定位[J]. 张阳. 现代教育管理. 2012(11)

253. 我国研究型大学本科教育培养目标定位研究——基于“985”高校2010年度“本科教学质量报告”的文本分析[J]. 李红惠. 国家教育行政学院学报. 2012(05)

254. 研究国际教育规则 推进中国教育现代化

《他山之玉:国际教育规则探析》[J]. 杜越,谢喆 平,董建红. 教育研究. 2017

255. 弘扬和培育民族精神[M]. 红旗出版社, 徐家智主编, 2003

256. 现代青年心理学[M]. 重庆出版社, 张进辅主编, 2002
257. 情感的本质与意义[M]. 上海人民出版社, 张志平著, 2006
258. 刘志轩,周文胜. 对我国当代青少年民族团结意识培养的思考[J].
湖北省社会主义学院学报,2010,(02):72-73.
259. 用和谐教育思想指导民族团结教育——
对苏霍姆林斯基和谐教育的反思[J]. 周明坤. 价值工程. 2010(03)
260. 桑海波. 中国民族器乐的“和色”特征[J]. 中国音乐,2010,(04):144-
147+185.
261. 大学生对中国民族器乐认知度的研究——以南京 6
所高校大学生为例[J]. 朱笛扬. 镇江 高专学报. 2012(03)
262. 浅析中国民族器乐在音乐表现中的特殊功能[J]. 蒋晓音. 音乐时空.
2011(07)
263. 多元文化中的音乐 音乐中的多元文化[J]. 王俊. 中国音乐. 2010(04)
264. 中国民族器乐生存现状调查与分析[J]. 丁艳. 艺术评论. 2010(07)
265. 从一台江南丝竹音乐会看中德音乐观的差异[J]. 杜亚雄. 中国音乐.
2010(04).

ДОДАТКИ

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

**ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ
ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНОГО КЛУБУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Додаток А

**Схема інтерв'ю організаторів соціально-виховної роботи, викладачів
та кураторів академічних груп**

1. ПІБ _____
2. ВНЗ _____
3. Посада _____
4. На яких факультетах працюєте _____
5. Педагогічний стаж _____

-
- Який характер має виховна робота вашого ВНЗ за напрямком виховання етнічної толерантності?
 - Яким чином Ви обираєте форми та методи роботи, що відповідають завданням виховання етнічної толерантності студентів?
 - Як здійснюється планування соціально-виховної роботи за даним напрямком? Ваша участь в ньому?
 - Що ви вважаєте ефективними шляхами виховання етнічної толерантності студентів?
 - Чи варто в студентські роки набувати досвід взаємодії з представниками інших народів, етносів? Чому?
 - Назвіть, будь ласка, ефективні форми виховання етнічної толерантності студентів. Чому ви так вважаєте?
 - Чи існують у вашому ВНЗ, вашому місті випадки етнічно інтолерантної поведінки в студентському середовищі.
 - Що, на вашу думку, сприяло б покращенню стану вихованості етнічної толерантності студентів?
 - Чи займаєтесь Ви безпосередньо вихованням етнічної толерантності студентів?
 - Чи цікавить Вас перспектива залучитися до експериментальної роботи з виховання етнічної толерантності студентської молоді?

Дякуємо за інтерв'ю!

**Анкета на визначення рівнів вихованості
етнічної толерантності студентів**

Шановні студенти!

Вам пропонується перелік питань, наведених нижче, на які Вам потрібно дати відповідь. Просимо якомога точніше висловитися стосовно кожного з них. Відзначити саме той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашій думці. Ми розраховуємо на Ваші щирі відповіді.

1. Ім'я _____
2. Ваша стать: _____ чол.; _____ жін.
3. Вік _____
4. Факультет _____
5. Спеціальність _____
6. Група _____
7. Курс _____
8. Національність _____
9. Ваша рідна мова _____
10. Толерантність особистості полягає в здатності:
А. терпіти, миритися з існуванням чогось або когось;
Б. погоджуватися з чужою точкою зору;
В. здійснювати взаємодію з людьми іншого культурного, національного, релігійного, соціального середовища;
Г. здійснювати захист своїх та інших прав і свобод;
Д. свій варіант _____
11. Що Ви розумієте під поняттям «етнічна толерантність» _____

12. Оцініть рівень сформованості Вашої етнічної толерантності по шкалі від 0 до 10 _____

13. Як часто в умовах вищого навчального закладу у Вас є можливість контактувати, взаємодіяти з представниками інших етносів, національностей?

А. часто;

Б. час від часу;

В. дуже рідко

14. Чи взаємодієте Ви з іноземними студентами у різних формах позанавчальної роботи в умовах вищого навчального закладу?

А. так, часто;

Б. час від часу;

В. дуже рідко

15. Які емоції викликають у Вас взаємодія, міжособистісні стосунки з представниками інших націй, народностей?:

А. позитивні(чому?)

Б. у мене немає жодних емоцій стосовно людей іншої національності чи народності;

В. негативні (чому?)

16. У яких формах виховної роботи, що будуть проводитися за участю іноземних студентів Ви б хотіли взяти участь? Оцініть від 0 до 10 (10 – найбільш бажана; 0- найменш):

Форма роботи	оцінка
Тематичний вечір	
Бесіда	
Диспут	
Концерт	
Екскурсія	

Похід	
Лекторій	
Музичний клуб	
Дискотека	
КВК	

17. Як би Ви поставились до того, що хто-небудь з Ваших друзів, рідних одружився б із людиною іншої національності?

А. вважаю такий шлюб небажаним;

Б. надав би перевагу людині своєї національності, але заперечувати не став би;

В. національність у шлюбі не має ніякого значення;

Г. важко відповісти.

18. Оцініть прояви етнічної толерантності людини по шкалі від 0 до 10 (10 – найбільш значуща для Вас якість; 0- найменш):

Риси характеру	Оцінка
національна гідність	
гордість	
совість	
відповідальність	
ввічливість	
товариськість	
тактовність	
емпатія	
терпимість до чужих думок	
терпимість до чужої поведінки	

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Діагностична карта студента

Критерії	Показники	Рівні вихованості етнічної толерантності		
		Дост.	Ср.	Мін.
Когнітивний	Наявність знань про сутність та складові етнічної толерантності	+		
	Усвідомлення значущості етнічної толерантності		+	
	Знання про культуру, традиції, інших країн	+		
Емоційно-мотиваційний	Бажання спілкуватися з представниками інших етнічних груп			+
	Прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних етносів			+
	Задоволеність від характеру, змісту взаємодії з представниками інших етнічних груп		+	
Поведінковий	Наявність позитивного досвіду поліетнічної взаємодії		+	
	Здатність до діалогу з представниками інших етнічних груп		+	
	Готовність прудіяти етнічним упередженням та стереотипам			+

Так, для студентки О, значення Дост.=2; Ср.=4; Мін.=3. У розробленій нами системі показників Q=9.

Тоді к сформованості показників вихованості етнічної толерантності студентки О становить=(2+0,5 ×4): 9; К= 0,44.

Додаток Д

Опитувальник «Індекс толерантності»

(Г.У.Солдатова, О.А.Кравцова, О.Є. Хухлаєв, Л.А.Шайгерова)

Інструкція: Оцініте, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього позначте відповідь галочкою або в будь-який інший спосіб навпроти кожного твердження:

№	Твердження	Повністю не згоден	Не згоден	Швидше не згоден	Швидше згоден	Згоден	Повністю згоден
1.	У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка						
2..	У змішаних шлюбах звичайні більше проблем, ніж в шлюбах між людьми однієї національності						
3.	Якщо друг зрадив, потрібно йому помститися						
4.	До мігрантів з інших країн стануть відноситися краще,						
5.	У дискусії може бути правильною тільки одна точка зору						
6.	Жебраки і безхатченки самі винні у своїх проблемах						
7.	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж усі інші						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися						
9.	Навіть якщо у мене є своя думка, я готовий вислухати інші						
10.	Всіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від						
11.	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людини будь-						
12.	Мігрантам треба допомагати не більше, ніж усім іншим,						
13.	Якщо хтось чинить зі мною зухвало чи агресивно, я						
14.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних						
15.	Для наведення порядку в країні необхідна «жорстка рука»						
16.	Приїжджі повинні мати ті ж права, що і місцеві мешканці						
17.	Людина, яка думає не так, як я, викликає у мене						

18.	До деяких націй, народів важко добре ставитися						
19.	Безлад мене дуже дратує						
20.	Будь релігійні течії мають право на існування						
21.	Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом						
22.	Я хотів(ла) би стати більш терпимою людиною по відношенню до інших						

Обробка результатів.

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали. Кожній відповіді на пряме твердження присвоюється бал від 1 до 6 ("абсолютно не згоден" - 1 бал, "повністю згоден" - 6 балів). Відповідям на зворотні твердження присвоюються реверсивні бали ("абсолютно не згоден" - 6 балів, "повністю згоден" - 1 бал). Потім отримані бали підсумовуються.

Номери прямих тверджень: 1, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 22.

Номери зворотних тверджень: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19. Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за наступними ступенями:

22-60 – мінімальний рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявності у нього негативних установок у ставленнях до навколишнього світу і людей.

61-99 - середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. У деяких соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

100-132 – достатній рівень толерантності. Представники цієї групи володіють вираженими рисами толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язаному, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності.

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали:

1. Етнічна толерантність: 2, 4, 7, 11, 14, 18, 21.

2. Соціальна толерантність: 1, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 20.

3. Толерантність як риса особистості: 3, 5, 9, 13, 17, 19, 22.

Субшкала «етнічна толерантність» виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії.

Субшкала «соціальна толерантність» дозволяє досліджувати толерантність та інтолерантність у ставленні до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також вивчати установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів.

Субшкала «толерантність як риса особистості» містить пункти, що діагностують особистісні риси, установки і переконання, які значною мірою визначають ставлення людини до навколишнього світу.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

12. Чжан С. *Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів: метод. реком. для організаторів соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю* / за заг. ред. Р. Х. Вайноли. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 119 с.

13. Чжан С. Методи формування етнічної толерантності студентської молоді // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. Вип. 22. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С.103-109.

14. Чжан С. *Виховання етнічної толерантності студентів засобами клубної діяльності* // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. Вип. 23. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017 р. С.119-125.

15. Чжан С. *Змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів* // Педагогічний процес: теорія і практика. Випуск 2 (57). Київ : Едельвейс, 2017. С.130-133.

16. Чжан С. Характеристика впровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів у діяльності музичного клубу // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип.21. Кн.2. С.323-332.

17. Zhang Xiaoxing. Ethnic tolerance formation of students on the principles of multiculturalism // The Modern Higher Education Review. International journal. Kyiv : Borys Grinchenko Kyiv University, 2016. P. 141-148.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

18. Чжан С. Етнічна толерантність особистості в ракурсі сучасної полікультурної освіти // Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика : матеріали I Міжнар. науково-практ.

конф., 14 квітня 2016 р., м. Луцьк, Луцький педагогічний коледж, 2016. С.293-296.

19. Чжан С. Формування етнічної толерантності студентської молоді у соціально-виховному середовищі // International Scientific Conference: Current issues and problems of social sciences : Conference Proceedings, 2016, June 28-30. Republic of Poland, Kielce : Holy Cross University. P. 45-48.

20. Чжан С. Змістові складові музичного виховання в умовах музичного клубу // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітної-наукової конф. викладачів, аспірантів, докторантів і студентів Факультету соц.-психол. наук та управління / гол. ред. В.Б. Євтух. Вип.3. Київ : Інтерсервіс, 2017. С.75-79.

21. Чжан С. Полікультурність як основа формування етнічної толерантності // Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 червня 2017 р.). Київ : Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Терен, 2017. С.386-390. Електронний варіант доступний на: <http://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/EUROPEAN-STUDIES-IN-UKRAINE.pdf>

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

22. Чжан С., Вайнола Р.Х. Формування етнічної толерантності студентської молоді в системі виховної роботи вищого навчального закладу // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного пед. ун-ту імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип.15. С. 271-277.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Міжнародні конференції:

- I Міжнародна науково-практична конференція «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія і практика» (Луцьк, 14.04.2016). Очна участь та публікація тез.
- II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 12-13.05.2016). Заочна участь.
- Міжнародна науково-практична конференція «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 5-6.05.2016). Заочна участь.
- International Scientific Conference «Current issues and problems of social sciences» (Польща, Кельц, 28-30.06.2016). Заочна участь та публікація тез.
- XII Міжнародна науково-практична конференція «Культурний вектор розвитку України початку XXI століття: реалії і перспективи» (Рівне, 10-11.11.2016). Заочна участь.
- Міжнародна науково-практична інтернет конференція «Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи» (Київ, 2.06.2017). Заочна участь та публікація тез.
- Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна наука і освіта: нові реалії та наукові рішення» (Болгарія, Варна, 1-13.07.2017 року). Заочна участь.

Всеукраїнські конференції:

- Всеукраїнська наукова конференція «Шості Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 25.11.2015). Усна доповідь.
- Всеукраїнська наукова конференція «Сьомі Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 14.12.2016). Усна доповідь.
- Другі соціально-педагогічні читання ім. І.Д. Зверєвої (Київ, 30.05.2017). Усна доповідь.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності» (Київ, 26.10. 2017). Усна доповідь.
- Методологічний семінар «Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри» НАПН України, відділення загальної педагогіки та філософії освіти (Київ, 16.11.2017). Усна доповідь.

Загальноуніверситетські конференції:

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та на засіданнях кафедри соціальної педагогіки факультету соціально-економічної освіти та управління (2015 – 2018 рр.).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9
телефон 234-11-08
E-mail: shef-npu@ukr.net; ЄДРПОУ 02125295

23.11.17 № 07-10/2061

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Чжан Сяосін на тему:

«Виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу»

у практику роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання

Видана аспіранту кафедри соціальної педагогіки факультету соціально-економічної освіти та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Чжан Сяосін з підтвердженням того, що вона протягом 2016 – 2017 рр. на базі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова проводила дослідження з проблеми «Виховання етнічної толерантності студентів засобами музичного клубу». Учасниками експериментальних груп стали студенти факультету соціально-економічної освіти та управління.

Під час дослідження Чжан Сяосін було визначено критерії, показники та виявлено рівні вихованості етнічної толерантності студентської молоді, встановлено основні проблеми соціально-виховної роботи, що заважають ефективній роботі з профілактики етнічних стереотипів та упереджень. У процес позанавчальної виховної роботи було впроваджено змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів, що містить такі форми роботи музичного клубу: лекторій, музичні вітальні, музичні вечори, музичні конкурси, джем-сейшени тощо.

Здійснене Чжан Сяосін упровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів сприяло оптимізації соціально-виховної роботи зі студентською молоддю. Розроблені аспіранткою методичні рекомендації стануть в нагоді широкому колу фахівців соціально-виховної роботи, викладачам, студентам педагогічних вузів.

Декан факультету соціально-економічної освіти та управління

Проректор з наукової роботи

В.Б. Євтух

Г.М. Торбін

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м.Дрогобич, вул.Івана Франка,24, тел. (03244) 2-20-74, факс (03244) 3-83-76,
 Р/р 00000122000176 у ВДК м.Дрогобич, МФО - 325741, ЗКПО 02125438
 e-mail: administrator@pedro.uar.net

№ ~~1198~~ Від 09.11. 2017 р.

ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Чжан Сяосін на тему: «Виховання етнічної толерантності студентів
 засобами діяльності музичного клубу» зі спеціальності 13.00.07 – теорія і
 методика виховання у навчально-виховний процес Дрогобицького
 державного педагогічного університету імені Івана Франка

Видана аспіранту кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Чжан Сяосін, з підтвердженням про те, що вона протягом 2016 – 2017 рр. у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка проводила дослідження з теми: «Виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу».

Чжан Сяосін було розроблено та впроваджено комплексну методику оцінки рівнів сформованості етнічної толерантності студентів з метою визначення стану досліджуваної проблеми в позанавчальній діяльності вищих навчальних закладів України.

Запропоноване аспіранткою змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів та надані методичні рекомендації без сумніву стануть в нагоді кураторам, організаторам соціально-виховної роботи зі студентською молоддю, що дозволить удосконалити роботу вищих навчальних закладів за даним напрямом.

Довідку обговорено і затверджено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 16 від 08 листопада 2017 року).

Завідувач кафедри
 соціальної педагогіки та корекційної освіти
 Дрогобицького державного педагогічного
 університету імені Івана Франка
 доктор педагогічних наук, професор

Логвиненко Т. О.

Проректор з наукової роботи
 доктор педагогічних наук, професор

Пантюк М. П.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

58012, м. Чернівці, вул. М. Коцюбинського, 2, тел. (0372) 584810, 584811, факс (0372) 552914, e-mail: rector@chnu.edu.ua

10.11.2017 № 14/15-2016

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів кандидатської дисертації
аспіранта кафедри соціальної педагогіки

Національного педагогічного університету імені М.М. Драгоманова

Чжан Сяосін

на тему: «Виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності
музичного клубу»

Упродовж 2016-2017 рр. відбувалося впровадження результатів кандидатської дисертації у навчально-виховний процес факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автором запропоновано змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів, а також надано методичні рекомендації кураторам, організаторам соціально-виховної роботи зі студентською молоддю. У методичних рекомендаціях представлено комплекс організаційних форм соціально-виховної роботи студентського музичного клубу з виховання етнічної толерантності студентів, охарактеризовано можливості та умови ефективної реалізації завдань формування етнічної толерантності студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Здійснене упровадження змістовно-технологічного забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів дозволило удосконалити соціально-виховну роботу за даним напрямом.

Ректор

проф. Мельничук С.В.

Виконавець Джуган О.
509174

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, МСП-41, 69600, Україна
 тел.: (061) 764-45-46, факс: (061) 228-75-08, e-mail: znu@znu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125243

10.07.2017 № 01-14/122
 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**Чжан Сяосін «Виховання етнічної толерантності студентів засобами
 діяльності музичного клубу»**
 зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання

Видана аспіранту кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.М. Драгоманова Чжан Сяосін, з підтвердженням про те, що вона протягом 2016 – 2017 рр. у Запорізькому національному університеті проводила дослідження з проблеми «Виховання етнічної толерантності студентів засобами діяльності музичного клубу».

Чжан Сяосін було розроблено та впроваджено комплексну методику оцінки рівнів сформованості етнічної толерантності студентів з метою визначення стану досліджуваної проблеми.

Дослідницею запропоновано змістовно-технологічне забезпечення процесу виховання етнічної толерантності студентів, а також надано рекомендації кураторам, організаторам соціально-виховної роботи зі студентською молоддю, що дозволило удосконалити роботу вищих навчальних закладів за даним напрямом.

Результати впровадження матеріалів дисертаційного дослідження Чжан Сяосін були обговорені на засіданні кафедри соціальної педагогіки ЗНУ 26 травня 2017 року. Протокол № 10.

Проректор з наукової роботи

Г.М. Васильчук